

ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน

ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

MONYA: THE MANAGEMENT THE SUSTAINABLE HERBAL
DEVELOPMENT RONGCHANG SUB DISTRICT PADAD DISTRICT
CHIANGRAI PROVINCE

พยอม ดิน้อย

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา

สำนักวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

2555

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน

ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

MONYA: THE MANAGEMENT THE SUSTAINABLE HERBAL
DEVELOPMENT RONGCHANG SUB DISTRICT PADAD DISTRICT
CHIANGRAI PROVINCE

พยอม ดীন้อย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา

สำนักวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

2555

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน

ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

MONYA: THE MANAGEMENT THE SUSTAINABLE HERBAL
DEVELOPMENT RONGCHANG SUB DISTRICT PADAD DISTRICT
CHIANGRAI PROVINCE

พยอม ดิน้อย

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา

2555

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. จักรพันธุ์ วงษ์บุรณาวาทย์)

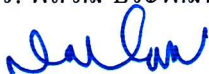
.....อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน)

.....กรรมการ

(ดร. พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(ดร. สิ้นธุ์ สโรบล)

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือ กำลังใจ จากบุคคลหลายท่าน จนก่อให้เกิดความมานะอดทนและความพยายามจนสามารถดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี กำลังใจที่สำคัญมากที่สุด คือ คุณพ่อบุญยืน คุณแม่हनุน ดิโนยอาจารย์คารณิ อ่อนชมจันทร์ ประธานกองทุนนายแพทย์ธรา อ่อนชมจันทร์ ในมูลนิธิแพทย์ชนบท ที่ได้ให้ทุนในการศึกษาเล่าเรียน และคุณพิมพ์พิพย์ พิมพ์สุทธี เพื่อนที่ช่วยให้คำแนะนำและให้กำลังใจ รวมทั้งกัลยาณมิตรทุกคนที่มีโอกาสกล่าวนามได้หมดในที่นี้

ในการทำวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความช่วยเหลือจากท่านในมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงที่ได้ประสิทธิภาพความรู้โดยผ่านกระบวนการจัดการเรียนการสอนสาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา ที่ผู้วิจัยได้ศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน ที่กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และ รองศาสตราจารย์ ดร. จักรพันธ์ วงษ์บุญธนาวิทย์ ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการสอบ ดร. สันธิ์ สโรบล และ ดร. พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง ที่กรุณาเป็นคณะกรรมการสอบในครั้งนี้ด้วย

ขอขอบคุณกรรมการเครือข่ายม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มหมอมือ ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนชาวบ้าน ตัวแทนกลุ่มข้าราชการครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง ที่ให้ความร่วมมือเข้าร่วมกระบวนการกลุ่ม ช่วยระดมความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ให้ความอนุเคราะห์ในการตอบคำถามการวิจัย และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาวิจัย

ท้ายนี้หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะก่อประโยชน์ในทางวิชาการได้ใช้ก่อประโยชน์อันจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่ช่วยให้เกิดกระบวนการและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้ ขออานิสงส์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจงบังเกิดเป็นผลบุญแก่ครอบครัวของข้าพเจ้า และกองทุนนายแพทย์ธรา อ่อนชมจันทร์ ในมูลนิธิแพทย์ชนบท พร้อมทั้งคณะกรรมการเครือข่ายม่อนยาทุกท่าน

พยอม ดิโนย

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์	ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
ชื่อผู้เขียน	พยอม คีน้อย
หลักสูตร	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา)
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน

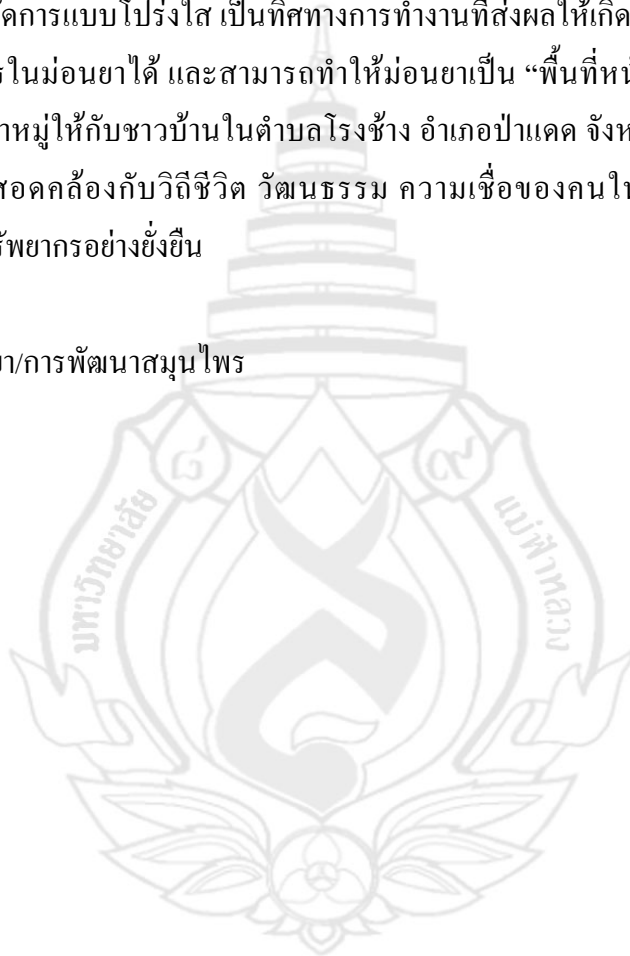
บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ “ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา (2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา และ (3) เพื่อศึกษาวิธีการสร้างจิตสำนึกในการจัดการสมุนไพรในม่อนยา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) เป็นหลักในการศึกษากระบวนการศึกษาปัญหาชุมชนหรือการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community – based research) ประกอบด้วย การสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เจาะลึกตัวแทนกลุ่มเป้าหมายในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย โดยมีหมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายหลัก คือ บ้านเด่น หมู่ 6 และบ้านดอนแก้ว หมู่ 7 จำนวน 9 กลุ่ม ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ จำนวน 5 คน ตัวแทนกลุ่มหมอมือ จำนวน 5 คน ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน จำนวน 5 คน ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป จำนวน 5 คน ตัวแทนกลุ่มข้าราชการครู จำนวน 2 คน ตัวแทนกลุ่มเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล จำนวน 1 คน และตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 3 คน รวมเป็นจำนวนทั้งสิ้น 33 คน

ผลการศึกษาพบว่า การจัดการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาใช้เครือข่ายเป็นกลไกสำคัญในการจัดการ มุ่งเน้นการจัดการสมุนไพรในม่อนยาอย่างมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เพื่อแก้ไขปัญหาการลดลงของสมุนไพรในม่อนยา ผ่านการศึกษาดูงาน ปัจจุบันของชุมชน และการจัดการทรัพยากรทุกมิติบนฐานความสัมพันธ์ของการพัฒนากับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญในการจัดการทรัพยากร ซึ่งสอดคล้องกับมิติวัฒนธรรม จารีต (ฮิด) ประเพณี ประวัติศาสตร์ และความเชื่อเรื่องการนับถือผีในชุมชน ทำให้เกิดความผูกพันกับม่อนยาสมุนไพร และนำไปสู่การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืนได้ การจัดการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายรักษาม่อนยาได้มีรูปแบบการจัดการ 3 รูปแบบ

ดังนี้ (1) รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วม (2) รูปแบบการจัดการแบบพึ่งพา (3) รูปแบบการจัดการแบบโปร่งใส นอกจากรูปแบบการจัดการของเครือข่ายแล้วยังพบว่า เครือข่ายได้มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนเห็นความสำคัญ รักและหวงแหนม่อนยาในฐานะของหน้าหมู่บ้านของชุมชน จนเกิดความร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์และนำไปสู่การพัฒนาสมุนไพรในม่อนยา กระบวนการในการจัดการม่อนยาเป็นรูปแบบการจัดการของกลไกเครือข่ายซึ่งเป็นหัวใจของการทำงานอนุรักษ์ม่อนยา โดยมีแนวคิดการจัดการแบบมีส่วนร่วม การจัดการแบบพึ่งพา และการจัดการแบบโปร่งใส เป็นทิศทางการทำงานที่ส่งผลให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการพัฒนาสมุนไพรในม่อนยาได้ และสามารถทำให้ม่อนยาเป็น “พื้นที่หน้าหมู่บ้าน” เพื่อสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ของหน้าหมู่บ้านให้กับชาวบ้านในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ภายใต้บริบทของพื้นที่และสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อของคนในท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ม่อนยา/การพัฒนาสมุนไพร

Thesis Title	Monya: The Management the Sustainable Development of Herbal RongChang Subdistrict Padad District ChiangRai Province.
Author	Payom Deenoi
Degree	Master of Arts (Cultural Studies)
Advisor	Assoc. Prof. Dr. Preecha Upayokin

ABSTRACT

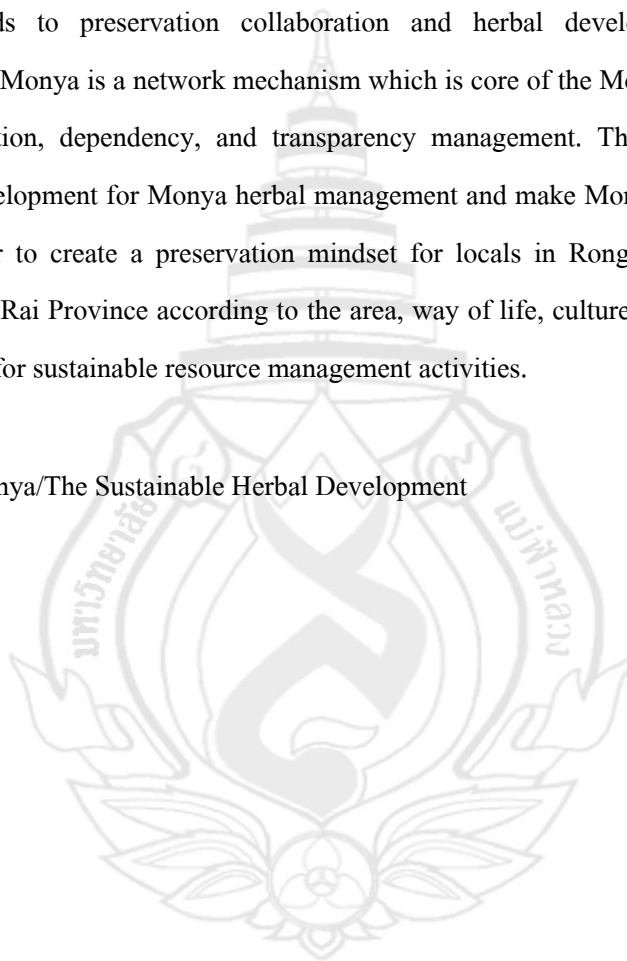
The research “Monya: The management the sustainable development of herbal RongChang Subdistrict Padad District ChiangRai Province” has three objectives, which are (1) to study the herbal management in Monya, (2) to analyze the herbal management in Monya, and (3) to create a social consciousness in herbal management in Monya. The study has used Qualitative Research Method as a primary approach to study community problems or community-based research, which consists of group participants and in-depth interview the target representatives in RongChang Sub district, Padad District, Chiangrai Province. The target villages are Den (Moo 6) and Don Kaew (Moo 7) village. The sample consists of nine groups which are five of senior villagers, five representatives from Moh Muang group, five community leader representatives, five youth representatives, five villager representatives, two teacher representatives, one local agricultural office representative, and three sub-district management office representatives. The total participant number is 33.

The result shows that the herbal preservation management in Monya relies on the network from all stakeholders in order to resolve the reducing number of herbal in Monya through the community history. All resource management activities are based on the relationship between the development and the local community way of life which are connected to each other, the local wisdom which is important in the cultural aspect of the resource management activities such as social norms, traditions, histories, and animal worship in the community. This can lead to

mutuality with Monya herbal and subsequently leads to the sustainable herbal development management.

The Monya preservation network has three management styles to tackle the problem, which are (1) participation (2) dependency and (3) transparency management. Apart from this management, the network has created a preservation mindset for local communities in order to create a recognition and ownership spirit for Monya as a presentation for their communities. This eventually leads to preservation collaboration and herbal development in Monya. The management in Monya is a network mechanism which is core of the Monya preservation work by using participation, dependency, and transparency management. These directions can create sustainable development for Monya herbal management and make Monya a representation of the village in order to create a preservation mindset for locals in RongChang Subdistrict, Padad District, ChiangRai Province according to the area, way of life, cultures, and local beliefs. These are ingredients for sustainable resource management activities.

Keywords: Monya/The Sustainable Herbal Development

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	(3)
บทคัดย่อภาษาไทย	(4)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(6)
สารบัญ	(8)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามวิจัย	7
1.3 วัตถุประสงค์	8
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
1.5 ขอบเขตการวิจัย	8
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น	9
1.7 นิยามศัพท์	9
2 แนวคิดทฤษฎี	12
2.1 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม	12
2.2 แนวคิดวาทกรรม	20
2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน	34
2.4 แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	45
2.5 แนวคิดการจัดการทรัพยากรมีส่วนร่วม	57
2.6 แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน	62

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่	
2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	64
2.8 สรุปการทบทวนวรรณกรรม	71
2.9 กรอบแนวคิด	73
3 ระเบียบวิธีวิจัย	75
3.1 ระเบียบวิธีวิจัย	75
3.2 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง	75
3.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น	78
3.4 ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล	79
3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล	79
3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล	80
3.7 ระยะเวลาการศึกษา	80
4 ผลการศึกษา	81
4.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชน	81
4.2 กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา	98
4.3 รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา	104
4.4 วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา	112
4.5 วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา	114

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่	
5 บทสรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ	116
5.1 สรุปผลการศึกษา	116
5.2 อภิปรายผลการศึกษา	122
5.3 อภิปรายกระบวนการทำงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา	126
5.4 ค้นพบ	129
5.5 ข้อเสนอแนะ	132
รายการอ้างอิง	133
ภาคผนวก	139
ภาคผนวก ก ประเด็นสัมภาษณ์	140
ภาคผนวก ข บุคคลอ้างอิง	141
ภาคผนวก ค รายชื่อคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา	152
ประวัติผู้เขียน	156

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1.1 การบุกรุกป่าเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว สวนสัก	5
1.2 การบุกรุกป่าเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว สวนยางพารา	6
2.1 กรอบแนวคิดการจัดการสมุนไพรม่อนยา	73
4.1 อ่างเก็บน้ำห้วยหลวง	84
4.2 อ่างเก็บน้ำห้วยแคด	85
4.3 จำลองที่ตั้งของพระธาตุทั้งสี่	88
4.4 ม่อนวัดศรีดอนแก้ว	90
4.5 ม่อนธาตุน้ำดอกบัวตอง	91
4.6 ม่อนดอนแก้ว	91
4.7 ศาลเจ้าพ่อห้าตนที่คอยคุ้มครองม่อนยาวัดศรีดอนแก้ว	92

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สถานการณ์การสูญเสียทรัพยากรชีวภาพของประเทศไทยที่ผ่านมา ได้ขาดการจัดการพืชสมุนไพรในป่า สมุนไพรที่ปลูกไว้ตามหัวไร่ ปลายนา ในชุมชนก็หายสาบสูญไป ยาสมุนไพรพื้นบ้านที่เคยเป็นที่พึ่งพาในชุมชนเริ่มจะหมดไป เนื่องจากกฎหมายเข้ามามีบทบาทในการแยกคนออกจากป่า ทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าไม่ได้ โดยมีแนวคิดที่ว่า คนเป็นผู้ทำลายป่า จึงต้องแยกคนออกจากป่า และเป็นการจัดป่าแบบแยกส่วนซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาก็ปลายเหตุ และใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐในการครอบครองทรัพยากรโดยสมบูรณ์ โดยมองข้ามประเด็นการจัดการอย่างมีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐกับประชาชน ทรัพยากรชีวภาพที่หลากหลายมีความสำคัญต่อมนุษย์และอาจจะสูญหายในอนาคตอันใกล้นี้ ขณะที่รัฐบาลยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยนำเงินมาเป็นตัวชี้วัดไม่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางชีวภาพย่อมส่งผลกระทบต่อทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และมนุษยชาติ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่า รวมทั้งเป็นตัวชี้วัดระบบนิเวศเป็นตัวควบคุมหรือรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม จากเหตุผลดังกล่าวเห็นว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอยของครัวเรือน เป็นแหล่งต้นน้ำ และมีประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรมประเพณี ปริมาณของมนุษย์เพิ่มจำนวนมากขึ้นและมีความต้องการใช้ทรัพยากรเพิ่มตามมีการแย่งชิงทรัพยากร และใช้ทรัพยากรกันอย่างฟุ่มเฟือย เช่น น้ำมัน แร่ธาตุ ป่าไม้ น้ำ พลังงาน เมื่อป่าไม้เสื่อมโทรมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมดินขาดความอุดมสมบูรณ์ แห้งแล้ง สัตว์ พืชลดจำนวนลง บางชนิดสูญพันธุ์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสมุนไพรในป่าที่เริ่มลดจำนวนลงไปด้วย

การบุกรุกม่อนยา หรือภูเขาถูกละเลาะ ที่มีสมุนไพร จากชาวบ้านทำให้จำนวนสมุนไพรในม่อนยาลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีกระแสนิยมความต้องการบริโภคยาสมุนไพรเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพเพิ่มขึ้นในสังคม ส่งผลต่อสังคมทั้งในเมืองและชนบทได้เปลี่ยนแนวความคิด “จากการใช้ไปสู่การค้า” ชาวบ้านนำเอาสมุนไพรออกจำหน่ายให้กับโรงพยาบาลชุมชนที่ผลิตยาสมุนไพร หมอเมือง (หมอพื้นบ้าน) ร้านขายยาทั้งในและต่างจังหวัด โดยไม่คำนึงผลกระทบระยะยาวและไม่มีการควบคุม การจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน พื้นที่ม่อนยาถูกบุกรุกจากชาวบ้านเพื่อนำพื้นที่มาทำการเกษตรเชิงเดี่ยวทำให้ความหลากหลายของพืชหมดไปพร้อมทั้งทำให้จำนวนสมุนไพรลดลง จำนวนสัตว์ป่าลดลง ทำให้แหล่งอาหาร แหล่งยาของชุมชนลดจำนวนอย่างรวดเร็ว

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization) ร่วมกับสหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources หรือ World Conservative Union: IUCN) และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งโลก (World Wildlife Foundation) ได้ประชุมนานาชาติเรื่องการอนุรักษ์สมุนไพร ระหว่างวันที่ 21 - 26 มีนาคม พ.ศ.2531 จังหวัดเชียงใหม่ โดยผ่านกระบวนการและวิธีการของสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งที่ประชุมได้กำหนด “คำประกาศเชียงใหม่” ไว้เป็นยุทธศาสตร์การอนุรักษ์แห่งโลก โดยมีวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์สมุนไพรและพืชต่าง ๆ ที่ประชุมให้ความเห็นว่า พืชเป็นแหล่งกำเนิดของยาพื้นบ้าน หากถูกทำลายจะก่อให้เกิดอันตรายอย่างใหญ่หลวง เพราะป่าไม้ที่ถูกทำลายลงไปมากในปัจจุบัน (สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน, 2531) ส่งผลกระทบต่อพืชสมุนไพรหลายชนิด และอาจทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีควมคู่กันมากับหมอพื้นบ้านอาจสูญหายตามไปด้วย เนื่องจากไม่ได้ถ่ายทอดความรู้ของตนไปยังลูกหลาน (ชาญพงษ์ อุทจิษฐ์, 2542, หน้า 1 - 2)

จากสภาพปัญหาดังกล่าว รัฐบาลไทยได้พยายามแก้ไขปัญหาททรัพยากรป่าไม้แต่ตลอดมาแต่ยังพบปัญหาอยู่มาก เพราะนักวิชาการป่าไม้ นักการเมือง หรือผู้บริหารระดับสูงในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศในเอเชียมีแนวคิดแบบอนุรักษ์นิยม (conservative) มักคิดอยู่เสมอว่าการรักษาป่าจะสำเร็จได้ด้วยกฎหมายเท่านั้น และการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการปลูกป่า ซึ่งความจริงเป็นเพียงการปลูกต้นไม้เท่านั้น นอกจากนี้ยังเชื่อว่าชาวบ้านที่อยู่กับป่าคือตัวการทำลายป่า จึงมีโครงการต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าเกิดขึ้นมากมาย อาทิเช่น ประเภทแรก คือ โครงการเกี่ยวกับการมุ่งสร้างจิตสำนึกประเภทที่สอง คือ โครงการที่มุ่งการป้องกันรักษาป่า หน่วยป้องกันไฟป่า และประเภทที่สาม คือ การปลูกสวนป่า การรณรงค์ปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะ และกระตุ้นให้ภาคเอกชนทำโครงการสวนป่า เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ริเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2534, หน้า 37 - 38)

ยศ สันติสมบัติ ทรงวิทย์ เชื้อมสกุล ทวิช จตุรพฤกษ์ อุไรวรรณ แสงสร และเสถียร ฉันทะ (2547, หน้า 96) กล่าวไว้ว่า ภายใต้ทฤษฎีแนวคิดที่แตกต่าง ภายใต้ระบบนิเวศที่แตกต่าง สะท้อนให้เห็นว่าป่ามีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ และชุมชนมีสิทธิในการดูแลป่า การใช้ประโยชน์จากป่า มีองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศน์ พืชผัก สมุนไพร และสามารถจัดการทรัพยากรของตนได้ โดยใช้มิติความสำคัญทางวัฒนธรรมวิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับป่ามาช้านาน สิทธิชุมชนในการจัดการป่าช่วยลดปัญหาการสูญพันธุ์ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การลดลงของผักพื้นบ้าน การลดลงของสมุนไพร และระบบนิเวศเปลี่ยนแปลง การใช้กระบวนการจัดการอย่างมีส่วนร่วมและจารีตประเพณี เพื่อปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ให้เกิดความร่วมมือ มีเครือข่าย มีการอนุรักษ์ มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

จากงานศึกษาวิจัยทางด้านการแพทย์ทางเลือก ย้อนหลังไป 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 - 2552 พบงานวิจัย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) งานวิจัยด้านการรวบรวมองค์ความรู้ด้านสมุนไพรครอบคลุมตั้งแต่การรวบรวมความรู้จากคัมภีร์ หนังสือภูมิปัญญาท้องถิ่น การสำรวจ และประสิทธิผลของสมุนไพร ทั้งสมุนไพรเดี่ยว และตำรับ (2) งานวิจัยด้านพฤติกรรมการใช้สมุนไพร (3) งานวิจัยด้านการจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร และ (4) งานวิจัยเพื่อหาความรู้ใหม่ (คารณิ อ่อนชมจันทร์, 2554, หน้า 26) จากการศึกษาในงานวิจัยทั้ง 4 กลุ่ม จะเห็นได้ว่าเป็นการวิจัยเพื่อมุ่งพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อต่อยอดในเชิงพาณิชย์ยังขาดงานวิจัยในเชิงสังคมเพื่อสร้างจิตสำนึกและการอนุรักษ์ และการพัฒนาการปลูกขยายพันธุ์สมุนไพร ทำให้ไม่มีข้อมูลสถานการณ์ของสมุนไพรเพื่อจะนำไปใช้ในการจัดการพัฒนาความรู้ด้านยาและสมุนไพร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ได้ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และยุทธศาสตร์การสร้างเสริมเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ โดยส่งเสริมให้ชุมชนมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง ร่วมคิดร่วมเรียนรู้สู่การปฏิบัติอย่างมีกระบวนการ และจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบที่หลากหลายตามภูมิสังคมที่เหมาะสม สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตบนฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมชุมชน ด้วยความระมัดระวังรอบรอบ มีคุณธรรมจริยธรรม มีความรักความเอื้ออาทร มีความสามัคคี ความเสียสละ มุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองและผู้อื่น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี, 2550, หน้า 35)

นอกจากสถานการณ์ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพมีแนวโน้มจะสูงขึ้น ทำให้ประเทศไทยมีความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาโดยหันกลับมาใช้องค์ความรู้ของแพทย์แผนไทย แพทย์พื้นบ้าน ในการดูแลสุขภาพเบื้องต้น เป็นที่พึ่งของตนเอง ของชุมชน เพื่อลดภาวะค่าใช้จ่าย และเป็นการสร้างความนิยมในการใช้สมุนไพรในสังคมไทยปัจจุบันเพิ่มขึ้น และเป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการดูแลสุขภาพ นอกจากนี้ ยังได้ร่วมผลักดันให้เป็นแพทย์คู่ขนานกับการแพทย์แผนปัจจุบัน จนกระทั่งการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน ได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่สถานการณ์ของปริมาณสมุนไพรในป่ากลับลดลงอย่างต่อเนื่อง เพราะรัฐบาลขาดการส่งเสริมให้ชุมชนดูแลสมุนไพรในป่าซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญและมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน กล่าวได้ว่าสถานการณ์ด้านฐานทรัพยากรสมุนไพรและความหลากหลายทางชีวภาพมีปัจจัยมากมายเข้ามาคุกคาม อาทิเช่น การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศส่งผลซ้ำเติมให้ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทวีความรุนแรงมากขึ้น ปัญหาที่ดินทำกินนำไปสู่การบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น การบุกรุกป่ามีผลทำให้สมุนไพรถูกทำลาย สมุนไพรส่วนใหญ่ต้องมีอายุหลายปีจึงจะมีสรรพคุณในการรักษาโรค การศึกษาและสำรวจสมุนไพรในพื้นที่เขตอนุรักษ์และนอกเขตอนุรักษ์ 24 จังหวัด จำนวน 25 พื้นที่ (พ.ศ.2551 - 2552) พบว่า มีสมุนไพรที่เป็นสมุนไพรประจำท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก และหลายชนิดอยู่ในภาวะใกล้สูญพันธุ์หรือมีจำนวนลดลง ส่งผลต่อการขาดแคลนวัตถุดิบสมุนไพรในอนาคตได้

จากปัญหาต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้ศึกษาได้ให้ความสำคัญของปัญหาจำนวนสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ที่มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 - 2554 รวมระยะเวลา 12 ปี ซึ่งผู้ศึกษาได้ทำงานอยู่ในกองทุนนายแพทย์ธารอ่อนหมจันทร และได้ทำงานร่วมกับเครือข่ายหมอพื้นบ้านในพื้นที่ได้รับรู้ปัญหาการลดลงของสมุนไพรในม่อนยาอย่างต่อเนื่อง เพราะในอดีตรม่อน หรือ ดอยลูกเล็ก ๆ มีสมุนไพรมากมายหลายชนิด ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยม่อนนี้ในการหาสมุนไพรนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพของตนเองและคนในชุมชน ชาวบ้านจึงได้เรียกว่า “ม่อนยา” จากปัญหาการลดลงของสมุนไพรในพื้นที่ดังกล่าวสืบเนื่องมาจากการที่ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพพื้นบ้านได้รับการฟื้นฟู ส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาให้สังคมให้การยอมรับมากขึ้น และจากสถานการณ์โรคเอดส์ในเขตภาคเหนือตอนบน ทำให้การใช้สมุนไพรได้รับการยอมรับมากขึ้น สมุนไพรในหมวดของยาบำรุงกำลังเสริมสร้างภูมิคุ้มกันโรค ลดอาการแทรกซ้อน รักษาอาการไข้ และโรคอุจจาระร่วง ได้ใช้สมุนไพร เช่น บอระเพ็ด มะระจีนก รางจืด ฟ้าทะลายโจร ฝรั่ง ชุมเห็ดเทศ เสดดพังพอน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมียาสมุนไพรอีกหลายตำรับในรูปแบบของยาต้ม ซึ่งเป็นสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนและอยู่ในป่า จึงทำให้เป็นที่ต้องการของกลุ่มผู้คิดเชื่อเพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพมากขึ้น เนื่องจากยาสมุนไพรเป็นสิ่งที่มิอยู่ใกล้ตัวและค่าใช้จ่ายไม่แพง ต่อมาเกิดกระแสนิยมเรื่องการแพทย์ทางเลือก การแพทย์แผนไทยในสังคมไทย เมื่อตลาดมี

ความต้องการวัตถุดิบสมุนไพรมาก ชาวบ้านจึงนำเอาพืชสมุนไพรออกจากม่อนยา โดยไม่คำนึงถึงการจัดการสมุนไพรในม่อนยา พร้อมกับมีชาวบ้านบางส่วนเข้ามาบุกรุกที่ดินในม่อนยาเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ทำให้สมุนไพรในม่อนยาลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว และบางชนิดหมดไปจากม่อนยา เช่น ฝางเสน สมอ มะเขือแจ้เครือ มะขามป้อม ฮ้อสะพายควาย กำลั้งช้างसार รางจืดคัน กำลั้งเสือโคร่ง กวาวเครือขาว กวาวเครือแดง เป็นต้น กลุ่มของสมุนไพรที่หมดไปจากม่อนยาจัดอยู่ในกลุ่มยาดำรับที่ใช้รักษาอาการปวดเมื่อยเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสมุนไพรที่ใช้เป็นยาดำรับส่วนใหญ่เป็นต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่จึงโดนตัดทำลายด้วยความรู้ เพราะรู้ว่าเป็นต้นสมุนไพรที่มีราคาจึงมีการลักลอบตัดนำไปขาย และการทำลายโดยที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าจะทำให้เกิดปัญหาขึ้นในอนาคต ปัจจุบันสมุนไพรที่ยังคงเหลือส่วนใหญ่จะเป็นยาเดี่ยว หรือยาตัวเดียวซึ่งอยู่ในกลุ่มพืชล้มลุก

ภาพที่ 1.1 การบุกรุกป่าเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว สวนสัก

ภาพที่ 1.2 การปลูกป่าเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว สวนยางพารา

เพื่อให้สมุนไพรมีอยู่ต่อไปและเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้าน จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ควรจะศึกษาเพื่อหารูปแบบการจัดการ และกระบวนการจัดการม่อนยาที่เหมาะสม และมีการจัดการแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรม่อนยาให้มีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากม่อนยาเพื่อดูแลของสุขภาพชุมชนได้อย่างยั่งยืน พื้นที่ในการศึกษาค้างนี้ มีจำนวน 3 ม่อนยา ได้แก่ ม่อนยา วัดดอนแก้ว ม่อนแก้ว และม่อนธาตุน้ำดอกบัวตอง ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เพื่อให้ม่อนยาเป็น “พื้นที่หน้าหมู่บ้าน” คือ ให้ม่อนยาเป็นของส่วนกลางที่ทุกคนมีสิทธิและเป็นเจ้าของ มีการบริหารจัดการร่วมกัน และสร้าง “จิตสำนึกรักษ์ของหน้าหมู่บ้าน” ให้ทุกคนในชุมชนมีความรัก ความหวงแหน เป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกัน ซึ่งจะส่งผลไปถึงการลดลงของปัญหาการบุกรุกม่อนยา ทำให้ม่อนยามีสมุนไพรมากขึ้น มีการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรมหาภัยและนำไปปลูกเพิ่มในม่อนยา จากวิกฤตการณ์ดังกล่าว จะทำให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของม่อนยาร่วมสร้างความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ รักษาสมุนไพรมีอยู่ในม่อนยา โดยใช้มิติจารีต ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ของชุมชนในการสร้างจิตสำนึกรักษ์ของหน้าหมู่บ้าน คือ การสร้างจิตสำนึกรักษ์ของส่วนรวม

ดังนั้น กระบวนการจัดการสมุนไพรม่อนยาจำเป็นต้องมีกฎกติกาควบคุม โดยชุมชนได้ใช้กฎกติกา ข้อห้ามที่มีมาจากกฎหมายป่าชุมชน และกฎกติกาส่วนใหญ่จะเป็นข้อห้ามและบทลงโทษ ทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะชาวบ้านยังมีการบุกรุกพื้นที่ม่อนยาเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น สวนสัก สวนลำไย สวนยางพารา ไร่ข้าวโพด นอกจากนี้ ชาวบ้านยังพึ่งพิง

ม่อนยาในการทำมาหากิน เกิดอาชีพใหม่ คือ หาสมุนไพรเพื่อนำไปจำหน่ายให้กับหมอพื้นบ้าน ทั้งในและนอกชุมชน รวมทั้งโรงพยาบาลที่มีคลินิกแพทย์แผนไทย และร้านค้าสมุนไพรในตัวเมือง จังหวัดเชียงราย โดยไม่มีกระบวนการจัดการสมุนไพรแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้น ผู้ศึกษา จึงสนใจศึกษาปัญหาของม่อนยา เพราะเห็นว่าหากการศึกษาครั้งนี้สำเร็จ จะทำให้ชุมชนเห็นคุณค่า ช่วยกันอนุรักษ์ รักษา และนำสมุนไพรไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด และที่สำคัญเพื่อทำให้ ม่อนยาเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแหล่งวัตถุดิบสมุนไพรอันอุดมสมบูรณ์ สามารถเป็นแหล่ง เรียนรู้เพื่อใช้ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นตลาดแห่งการแลกเปลี่ยน เป็นร้านยาของชุมชน โดยการศึกษา ในครั้งนี้จะมุ่งเน้นเฉพาะด้านการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์การใช้ ประโยชน์ สร้างเครือข่ายเพื่อเป็นกลไกในการดูแลบริหารจัดการ มีการอนุรักษ์ มีการใช้ประโยชน์ ร่วมกันอย่างยั่งยืน และศึกษารูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยาของชุมชนในมณฑลธรรม จาริต (สิต) ประเพณี ประวัติศาสตร์ และความเชื่อเรื่องการนับถือผี ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต ของคนในชุมชนที่ผูกพันกับม่อนยา และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการล่วงละเมิดสิทธิซึ่งกันและกัน แต่ให้มีการพึ่งพาอาศัยกัน เกิดการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชน สร้างจิตสำนึกรักษ์ของ หน้าหมู่บ้าน และหวงแหน ร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ความเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกันตลอดไป

ม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนในเขต พื้นที่ตำบลโรงช้าง และได้มีข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2551 ซึ่งระบุไว้ว่า เป็นพื้นที่สงวนสมุนไพรพื้นบ้าน และสงวนไว้ตามความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน พื้นที่ม่อนยา ซึ่งมีทั้งหมด จำนวน 3 ม่อน ได้แก่ (1) ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ซึ่งม่อนดังกล่าวเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อห้าตน (2) ม่อนดอนแก้ว ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดร้างและพระธาตุเก่าแก่ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพ ของชาวบ้าน และ (3) ม่อนพระธาตุน้ำดอกบัวตอง ซึ่งอดีตเป็นวัดร้าง มีพระธาตุน้ำซึ่งเป็นพระธาตุ สำคัญอีกองค์หนึ่ง ปัจจุบันได้มีการบูรณะใหม่ นอกจากนี้ยังมีประวัติศาสตร์ชุมชนที่เชื่อมโยงกับ ม่อนยาทำให้มีความสำคัญต่อชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน ชุมชน ซึ่งสามารถนำไปเชื่อมโยงถึงการอนุรักษ์สมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน บนพื้นฐาน แนวความคิดมิติทางวัฒนธรรม แนวความคิดระบบทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน และแนวความคิด นิเวศวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

1.2 คำถามวิจัย

ชุมชนท้องถิ่นมีกระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาโดยใช้แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม เพื่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

1.3.1 เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

1.3.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

1.3.3 เพื่อศึกษาวิธีการสร้างจิตสำนึกเพื่ออนุรักษ์การจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 เกิดพื้นที่รูปธรรมด้านการจัดการสมุนไพรในม่อนยาโดยชุมชน

1.4.2 เกิดการใช้ประโยชน์จากม่อนยา ด้านการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน

1.4.3 ลดค่าใช้จ่ายของชุมชนในการดูแลสุขภาพ

1.4.4 สามารถพัฒนาก่อให้เกิดรายได้จากการจัดการฐานทรัพยากรในชุมชน และการพัฒนา ม่อนยาเพื่อการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย อย่างยั่งยืน

1.5 ขอบเขตการวิจัย

1.5.1 ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาผ่านกระบวนการทางจารีต (ฮีด) ประเพณี ประวัติศาสตร์ และความเชื่อเรื่อง การนับถือผี วัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ และศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ของ เครือข่ายรักษาม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรของ ชุมชน

1.5.2 ขอบเขตการเลือกพื้นที่และประชากร

ตำบลโรงช้าง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ห่างจากที่ว่าการ อำเภอป่าแดด เป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร มีหมู่บ้านทั้งหมด จำนวน 12 หมู่บ้าน ซึ่งมีพื้นที่อยู่ในส่วน รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง มีสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา

และเนินสูงบางส่วน โดยเฉพาะทางทิศตะวันตกมีคอยห้วยม้ ทอดยาวลงมาทางทิศใต้ แบ่งเขตพื้นที่ระหว่างตำบลโรงช้างกับอำเภอพาน ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม เรียกว่า ที่ราบลุ่มน้ำอิง ซึ่งเป็นเรือสวนไร่นาของชุมชน

ตำบลโรงช้างมีแหล่งเก็บน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญต่อการทำอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยแดด และอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง ซึ่งเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคและด้านการเกษตร มีทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรป่าไม้ ป่าชุมชน และมีม่อนยา จำนวน 3 ม่อน ได้แก่ ม่อนวัดศรีดอนแก้ว มีพื้นที่จำนวน 27 ไร่ ม่อนดอนแก้ว มีพื้นที่จำนวน 37 ไร่ และม่อนพระธาตุดอกบัวทอง มีพื้นที่จำนวน 11 ไร่ ซึ่งทั้ง 3 ม่อน อยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 7 รวมพื้นที่ม่อนยาทั้งหมดจำนวน 75 ไร่

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

พื้นที่สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เป็นพื้นที่เขตอนุรักษ์ซึ่งได้รับการกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสมุนไพร โดยพิจารณาว่า การกำหนดพื้นที่ให้เป็น “ม่อนยา” ของชาวบ้านสามารถบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรต้นทุนด้านสมุนไพรที่ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่มากขึ้นน้อยเพียงใด

1.7 นิยามศัพท์

วาทกรรม หมายถึง คำพูด ประโยค หรือสำนวนที่แพร่หลายอยู่ในสังคม ที่มีชุดความคิดแฝงอยู่ด้วย เช่น วาทกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ “ชาวเขาเป็นคนตัดไม้ทำลายป่า” หรือ “คนอยู่ร่วมกับป่าไม่ได้” เป็นต้น

ม่อนยา หมายถึง คอย หรือภูเขาสูงเล็ก ๆ ที่มีพืชสมุนไพรขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีจำนวน 3 ม่อน ได้แก่ ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ม่อนดอนแก้ว และม่อนพระธาตุดอกบัวทอง

หมอมือ หมายถึง หมอพื้นบ้านผู้ให้การดูแลสุขภาพพบนามัยและรักษาความเจ็บป่วยด้วยวิธีการพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีอุปกรณ์และยาสมุนไพรเป็นหลัก และอาจมีพิธีกรรมประกอบร่วมด้วยการนำเอาสมุนไพรจากม่อนยามาใช้ประโยชน์ทางยาในการดูแลสุขภาพของชุมชน

คนหาของป่า หมายถึง ประชาชนทุกคนที่อยู่ในชุมชนและนอกชุมชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากม่อนยา โดยใช้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งหาไม้ใช้สอย แหล่งหาสมุนไพรเพื่อใช้ในการรักษาโรค รวมทั้งการนำสมุนไพรออกไปจำหน่าย

ช่วงผลยา หมายถึง เวทีสาธารณะในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของทุกคนในชุมชน

จิต หมายถึง ข้อห้ามของคนล้านนาสมัยอดีต มีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

สิทธิการใช้ หมายถึง ผู้ใดก็ตามที่ใช้แรงงานปรับเปลี่ยนทรัพยากรและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้นตราบเท่าที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ หากทรัพยากรนั้นกลับคืนสู่ธรรมชาติเมื่อใดสิทธิการใช้ของผู้นั้นจะสิ้นสุดลงหรือหมดสิ้นไป สิทธิการใช้นี้กำหนดไว้ในหลักความคิดว่าด้วยสิทธิตามธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง

สิทธิธรรมชาติ หมายถึง มนุษย์มีสิทธิใช้แรงงานของตนทำงานหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ หรือสิทธิในการยังชีพจากธรรมชาติตามหลักสิทธิการใช้

สิทธิหน้าหมู่ หมายถึง ความคิดเห็นร่วมกันของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติในฐานะทรัพย์สินร่วม และสิทธิหน้าหมู่เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิชุมชน

สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน หรือ อำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

พื้นที่หน้าหมู่ หมายถึง พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ เช่น ม่อนยา ป่าชุมชน ป่าช้า แหล่งน้ำ เป็นต้น

ของหน้าหมู่ หมายถึง ของที่ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ เช่น โตรัศพ์สาธารณะ เป็นต้น

จิตสำนึกกรักของหน้าหมู่ หมายถึง ความมีจิตสำนึกกรัก เห็นความสำคัญ เกิดความห่วงใย เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน กรณีม่อนยา คือของหน้าหมู่ของคนในตำบลโรงช้าง ทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกัน รู้สึกกรักห่วงใย เป็นการรวมจิตวิญญาณให้เป็นหนึ่งเดียวกันผ่านเรื่องเล่า ตำนาน ความเชื่อ จารีต วัฒนธรรม จนกลายเป็นประวัติศาสตร์ชุมชน

กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา หมายถึง วิธีการที่องค์กรต่าง ๆ และคนในชุมชน มีสิทธิในการเข้าร่วมดำเนินงานในด้านต่าง ๆ อย่างมีส่วนร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ และนำมาใช้ปรับปรุงเพื่อการจัดการทรัพยากรสมุนไพรในชุมชนของตนเองได้ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

การบูรณาการ หมายถึง การเรียนรู้เชื่อมโยงศาสตร์หรือเนื้อหาสาขาวิชาต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความรู้ที่มีความหมาย มีความหลากหลาย และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวันทำให้เกิดการทำงานที่ยั่งยืนได้

กลไก หมายถึง กลไกการจัดการสมุนไพรในม่อนยาของเครือข่ายรักษาม่อนยา ประกอบด้วย องค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน และตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งรวมกลุ่มขึ้นมาเพื่อสร้างความร่วมมือร่วมใจ ในการดำเนินงานในด้านการจัดการสมุนไพรในม่อนยา และทำให้เกิดการอนุรักษ์การนำเอาทรัพยากรไปใช้ให้เกิดประโยชน์ด้านการดูแลสุขภาพชุมชน และเกิดความยั่งยืน

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี

ในการศึกษาเรื่อง ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการและการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา โดยมุ่งเน้นกระบวนการจัดการของเครือข่ายรักษาม่อนยา โดยการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ม่อนยาอย่างยั่งยืน ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
2. แนวคิดวาทกรรม
3. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
4. แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
5. แนวคิดการจัดการทรัพยากรมีส่วนร่วม
6. แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. สรุปการทบทวนวรรณกรรม
9. กรอบแนวคิด

2.1 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

พัฒนาการของแนวคิดทางมานุษยวิทยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดแบบประวัติศาสตร์เฉพาะกรณีของ ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) หรือ แนวความคิดแบบหน้าที่นิยมของ แรดคลิฟฟ์ บราวน์ (Radcliffe Brown) และมาลินอฟสกี (Malinowski) นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต่อต้านข้อสรุปของนักทฤษฎีวิวัฒนาการ การเสื่อมความนิยมลงไป หลังจากปี ค.ศ.1940 เป็นต้นมา ได้มีนักมานุษยวิทยาอเมริกันกลุ่มหนึ่งหันกลับมาสนใจทฤษฎี

วิวัฒนาการ และพยายามนำเอาทฤษฎีวิวัฒนาการมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม

เนื้อหาทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่น่าสนใจ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม จูเลียน เอช สจ๊วต (Julian H. Steward) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ได้อธิบายแนวคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้ มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างทางสังคมและลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไข

แนวคิดและวิธีการศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) ของจูเลียน เอช สจ๊วต มีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาแนวความคิดในทางนิเวศวิทยาที่เกี่ยวกับมนุษย์ เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความเข้าใจผลกระทบของสิ่งแวดล้อมต่อวัฒนธรรม เพื่อที่จะให้เห็นว่าจุดมุ่งหมายและวิธีการมีความแตกต่างจากแนวคิดของนิเวศวิทยาชีววิทยา นิเวศวิทยามนุษย์ และนิเวศวิทยาสังคม (biological human and social ecology) ที่มีมาก่อนหน้านี้ โดยใช้ชื่อว่า “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” และสจ๊วต (อ้างใน สุรินทร์ ทำเพียร, 2552) ได้ให้ความหมายของคำว่า นิเวศวิทยา เป็นการปรับตัวของสภาวะสิ่งแวดล้อมโดยตัวของมันเองและเมื่อมารวมกับคำว่า วัฒนธรรม จึงรวมความหมายกว้างขึ้นไปอีกว่า การปรับตัวของมนุษย์เพื่ออยู่รอดและอยู่อย่างสมดุลกับสภาพแวดล้อม โดยสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเดิมของตนเอง และการปรับตัวเพื่อการเข้ากับสภาพแวดล้อมก็ส่งผลกระทบต่อการสร้างวัฒนธรรมใหม่ต่อไปเรื่อย ๆ นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเน้นการศึกษาแบบแผน หรือ โครงสร้างของวัฒนธรรมเฉพาะมากกว่าการจะพยายามอธิบายภาพรวมของวัฒนธรรมทั้งหมด สิ่งที่สำคัญสำหรับการศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมนั้น คือการหาแกนของวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง ลักษณะเฉพาะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน หรือบ่งบอกถึงกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งหมายรวมถึงระบบการจัดการทางเทคนิค หรือเครื่องมือเทคโนโลยีที่เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และผลของเทคนิควิธีและเทคโนโลยีต่างกันก็ส่งผลให้เกิดการปรับตัวแตกต่างกัน

2.1.1 ความหมายและสำคัญของ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ เป็นความสัมพันธ์ที่มีอยู่ร่วมกัน ระหว่างชีวภาพทั้งหลาย (organisms) กับสิ่งแวดล้อม เพื่ออธิบายความหลากหลาย แนวคิดนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมที่มีความแนบชิดและส่งผลกระทบซึ่งกัน

และกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำเป็นต้องปรับตัวเข้าสู่สภาพแวดล้อม และทำให้สภาพแวดล้อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็เริ่มลดถอยลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสพการณ์ และความเคยชินในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ชนัญ วงศ์วิภาค (2532, หน้า 10 อ้างใน สุรินทร์ ทำเพียร, หน้า 35) ได้อธิบายความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อม โดยชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมนั้นคือสิ่งที่พัฒนาและกลายเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และปรับตัวที่จะอยู่อย่างเหมาะสมและอยู่รอดของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมรอบตัว เครื่องมือ คือ วัฒนธรรม อาจแสดงออกให้เห็นชัดเจนเป็นเป็นรูปธรรมได้ เช่น เทคโนโลยี ภาษา อุดมการณ์ในการปกครอง รูปแบบข้าวของเครื่องใช้ในวัฒนธรรมอื่น ๆ ยังถือเป็นการดัดแปลงสภาพแวดล้อมกับความต้องการของตน ฉะนั้นการที่เข้าใจนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ควรเข้าใจความเป็นมนุษย์ด้วย ควรเน้นไปที่การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการปรับตัวของมนุษย์เป็นสำคัญ

มนัส สุวรรณ (2532, หน้า 10 อ้างใน สุรินทร์ ทำเพียร, หน้า 35) ได้เสนอว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การมองความสัมพันธ์ของมนุษย์ในการมีท่าทีต่อสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นความพยายามให้อยู่รอด หรือการปรับตัว ตลอดจนการพยายามเอาชนะธรรมชาติ จะเห็นได้ว่ามนุษย์ในอดีตที่ยังขาดการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่สามารถควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงธรรมชาติได้ การอยู่รอดของมนุษย์ คือ การปรับเปลี่ยนตนเองให้เป็นที่ไปตามสภาพธรรมชาติ (modification) แต่เมื่อมีการพัฒนาทางเทคโนโลยีมากขึ้น มนุษย์สามารถปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีเพื่อลดข้อจำกัดทางธรรมชาติมากขึ้น กลายเป็นผู้ที่พยายามเอาชนะธรรมชาติ มนัสให้ความคิดเห็น ยิ่งมนุษย์ในปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากขึ้น ยิ่งพยายามลดข้อจำกัดทางธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้มากที่สุด จนอาจเกิดขีดความสามารถ (carrying capacity) เพราะฉะนั้น เพื่อยกระดับที่ยั่งยืนของการผลิตและความคงอยู่ของธรรมชาติ มนุษย์จำเป็นต้องใช้หลักเชิงนิเวศวิทยาในการปรับเปลี่ยนธรรมชาติ

ดังนั้น นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ ส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบสังคมชนิดหนึ่ง น่าจะเป็นความหมายที่ว่า มันคือระบบที่ดำรงสถานะและชีวิตของสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ ในการจัดลักษณะความสัมพันธ์อย่างเหมาะสมของธรรมชาติในเชิงพึ่งพา เกื้อกูล ใช้สอย ปรับตัวซึ่งกันและกันที่ดำเนินติดต่อกันมายาวนาน ก่อให้เกิดผลกระทบต่อกันและกัน ทั้งด้านที่เป็นประโยชน์หรือเกื้อหนุนในทางด้านดีและด้านที่เป็นโทษหรือทำให้เสื่อมเสีย ทำลายหรือเป็นผลในด้านร้ายมาโดยตลอด มิมีจิตความเชื่อหรือภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การตั้งหมู่บ้าน และการใช้ทรัพยากร ผู้ศึกษามีความสนใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในกลุ่มของสมุนไพร ซึ่งการศึกษาเรื่อง

การจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่ชุมชน ในชุมชนชนบทที่ชาวบ้านพยายามจะรักษาหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า โดยเฉพาะภาคเหนือซึ่งอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมล้านนามีความพยายามที่จะดูแลรักษาทรัพยากรเหล่านี้ไว้ โดยอาศัยความเชื่อ ภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ชาวบ้านได้มีการตั้งกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ที่ต้งขึ้นในกลุ่มชาวบ้านด้วยตนเอง เพื่อจะควบคุมดูแลไม่ให้คนอื่นเข้าไปรบกวนและใช้ทรัพยากรเหล่านั้นอย่างไม่คำนึงถึงความยั่งยืนของธรรมชาติ

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม ได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่เป็นแนวคิดที่จะยืนยันว่าการปรับตัวทางวัฒนธรรมต่อสิ่งแวดล้อมจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งมองว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีเหตุมาจากปัจจัยอันหลากหลาย และวัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยงผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาได้อย่างละมุนละม่อม ลดความขัดแย้งที่รุนแรงโดยใช้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ดังนั้นการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเพื่อเป็นแกนในการยึดเหนี่ยว เชื่อมโยงผู้คนในการทำภารกิจที่มีเป้าหมายร่วมกันมีความสำคัญ และสะท้อนให้เห็นความหลากหลาย โดยปกติกระบวนการพัฒนาทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่สามารถอธิบายในเชิงประจักษ์ได้ และมีคำตอบที่หลากหลาย การหาคำตอบ การค้นหาความจริง ดังนั้น ความจริงจะมีอยู่ในชุมชนที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน จอร์จ ฮิลลารี (George Hillary) (Poplin, 1979, p. 187) สรุปไว้ว่า อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่จะพบในแนวคิดทั้งหมด เป็นการระบุเพื่อให้เกิดความกระจ่างท่ามกลางความหลากหลายว่า คำนิยามทุกคำล้วนเกี่ยวข้องกับประชาชน (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2550, หน้า 53)

สรุปได้ว่า ความคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในความหมายทั่วไป หมายถึงลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ที่ถูกสร้างขึ้น โดยผ่านการพิจารณาไตร่ตรองและการจัดการองค์กร ซึ่งโดยหลักการแล้วเป็นคุณลักษณะที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตน และยังมี ความหมายในแง่ของความแตกต่างทางวัฒนธรรม (differential Culture) ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการกำหนดอัตลักษณ์ของความเป็นคนอื่น

2.1.2 แนวทางการศึกษาด้านนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

แนวทางการศึกษาด้านนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาเชิงประจักษ์ (Empirical arena) การตัดสินใจขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงในกรณีต่าง ๆ ที่เคยประสบผลสำเร็จ และน่าประทับใจ จากผลงานวิจัยของ จูเลียน เอช สจ๊วต ซึ่งส่วนใหญ่สามารถนำมาอ้างอิงได้ และสืบเนื่องจากการงานวิจัยการศึกษาเชิงประจักษ์อื่น ๆ ที่มีการวางกฎเกณฑ์ทั่วไป ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมปรับตัวของวัฒนธรรม ซึ่งข้อสังเกตต่าง ๆ อยู่บนพื้นฐานของการศึกษาดังกล่าวนี้

การปรับตัว (adaptation) ตามความหมายโดยนัย หมายถึง การแสวงหาโอกาสสูงสุดของชีวิตในสังคม แต่การที่จะก่อให้เกิดโอกาสสูงสุด ส่วนใหญ่ต้องมีการประนีประนอมระหว่างเส้นแบ่งโครงสร้างภายในวัฒนธรรม และแรงผลักดัน หรืออิทธิพลภายนอกของสิ่งแวดล้อม ทุกวัฒนธรรมจะมีบทเรียนจากอดีตคอยช่วยไม่ให้เกิดการล่มสลายขององค์กรส่วนรวม วัฒนธรรมจะกำหนดอนาคตของตนเอง สิ่งต่าง ๆ จะได้รับการจัดระบบตามหน้าที่ โดยปกติวัฒนธรรมที่เติบโตเต็มที่ มีการปรับตัวและมีลักษณะเฉพาะ จะมีลักษณะอนุรักษนิยมปฏิบัติที่มีต่อโลกมักเป็นไปในทางปกป้องหรือป้องกันตัว (defensive) วัฒนธรรมจะปรับสภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ให้เข้ากับโครงสร้างของมันเอง มากกว่าที่จะปรับโครงสร้างให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และจะดูดซับการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายของตัวแปรภายในระบบของสรรพสิ่งต่าง ๆ เพื่อว่า ยังมีการเปลี่ยนแปลงมากเท่าใด ก็จะสามารถดำรงสภาพเดิมไว้ได้มากเท่านั้น วัฒนธรรมมักจะก่อให้เกิดการทดแทนมากกว่าการแก้ไขเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ต่อโลกที่เกิดขึ้นใหม่ที่เสนอแนะมาจากภายในจะคงอยู่ในสภาพเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุปว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม ตามทัศนะของจูเลียน เอช สจ๊วต เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง

1. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์
3. ผลในการอธิบายต้นกำเนิดของลักษณะทางวัฒนธรรม (cultural traits) ของกลุ่มชนต่าง ๆ

จูเลียน เอช สจ๊วต เสนอระเบียบแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างระเบียบวิธีวิจัยตามทฤษฎีหน้าที่นิยม และการวิจัยตามแบบสังคมศาสตร์สมัยใหม่ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรม ประการสำคัญคือ ศึกษากระบวนการของสังคมส่วนรวมทั้งหมด โดยไม่เน้นศึกษาปัจเจกบุคคล ในระบบวัฒนธรรม นิเวศวิทยาวัฒนธรรม หมายถึง การศึกษาการปรับตัวของวัฒนธรรม ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น จุดมุ่งหมายประการต่อมา คือ ศึกษากระบวนการวัฒนธรรมในฐานะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลกำหนดความสัมพันธ์ ประการสุดท้ายนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพยายามชักนำ ให้มนุษย์หันไปสนใจความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม กับองค์ประกอบวัฒนธรรมด้วย กล่าวโดยสรุป นักมานุษยวิทยากลุ่มทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในสังคม ศึกษาวิธีการที่วัฒนธรรมแต่ละชนิด ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพโดยเฉพาะ และหรือการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมนั้น การประยุกต์ แนวความคิดทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

เพื่ออธิบายระบบสังคมที่เป็นอยู่ นักนิเวศวิทยาวัฒนธรรมต้องยอมรับคำวิจารณ์ ข้อบกพร่องหลายสิ่งเหมือนดังที่นักทฤษฎีโครงสร้าง และนักทฤษฎีหน้าที่นิยมถูกวิจารณ์มาแล้วหลายประการ กล่าวคือ นักทฤษฎีหน้าที่นิยมและนักทฤษฎีโครงสร้าง ไม่สามารถแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า ประเพณีและวัฒนธรรมใดมีหน้าที่สำคัญในสภาพแวดล้อมนั้น เหมือนกับที่นักนิเวศวิทยาวัฒนธรรมไม่สามารถแสดงให้เห็นว่า ในสังคมหนึ่งประเพณีและวัฒนธรรมสามารถปรับตัวได้อย่างไร ไม่สามารถกำหนดชี้ชัดลงไปว่า ลักษณะประเพณีวัฒนธรรมแบบใดมีอิทธิพลต่อการอยู่รอดของสังคมอย่างแท้จริง (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2554)

เลสลีย์ ไวต์ (Leslie White) เป็นนักมานุษยวิทยาอเมริกันอีกคนหนึ่งซึ่งสนใจศึกษาอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรม ไวต์ได้ศึกษาและตรวจสอบผลงานของนักวิวัฒนาการรุ่นเก่า เช่น เฮนรี มอร์แกน (Henry Morgan) อย่างละเอียด พบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการมีหลักเกณฑ์ในการตีความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจอยู่หลายประการ และไวต์ได้นำเสนอแนวความคิดแบบวิวัฒนาการสมัยใหม่ ซึ่งต่อมาได้รับการขนานนามแนวความคิดแบบ “วิวัฒนาการสากล” (universal evolution) ไวต์มีความเห็นคล้ายคลึงกับแรดคลิฟฟ์ บราวน์ (Radcliffe Brown) และมาลิน ออสกี (Malinowski) ในประเด็นที่ว่ามานุษยวิทยาควรเป็นวิทยาศาสตร์ และไวต์ได้พยายามค้นหากฎเกณฑ์หรือทฤษฎีสากล เพื่อใช้อธิบายวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั่วโลก (สุชีพ กระมล, 2554)

2.1.3 ขั้นตอนการศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรม

การศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรม หรือการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม จะเป็นพื้นฐานของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม แต่การดำเนินการศึกษาจะต้องพิจารณาถึงความซับซ้อน และระดับของวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างชุมชนที่ประกอบด้วยผู้ที่ล่าสัตว์และหาอาหารยังชีพในชุมชน ในการศึกษาทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนั้น มีขั้นตอนของการดำเนินการพื้นฐาน 3 ประการ คือ

2.1.3.1 ประการแรก ต้องมีการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับเทคโนโลยีที่ใช้ในการแสวงหาผลประโยชน์หรือในการผลิต เทคโนโลยีดังกล่าวส่วนใหญ่ประกอบด้วยสิ่งที่มีมักจะเรียกกันว่า วัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) แต่เทคโนโลยีเหล่านี้อาจมีความสำคัญไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่ระบบการผลิต เทคโนโลยีกำหนดการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ถือได้ว่าเป็นผลที่เกิดจากการปรับตัวพื้นฐาน ดังนั้นลักษณะสำคัญเกี่ยวข้องในด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมที่ไม่มีลักษณะซับซ้อนมากนัก จะได้รับการกำหนดจากสิ่งแวดล้อมโดยตรงมากกว่าวัฒนธรรมที่มีความเจริญก้าวหน้า

2.1.3.2 ประการที่สอง ต้องมีการวิเคราะห์กับแบบแผนพฤติกรรมของการแสวงหาผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งแบบแผนของการยังชีพบางอย่าง อาจจะก่อให้เกิดข้อจำกัดอย่างมากต่อวิถีชีวิตของประชาชน แบบแผนต่าง ๆ ของการแสวงหาผลประโยชน์ไม่เพียงแต่จะขึ้นอยู่กับนิสัยความคุ้นเคยในการผลิตอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคเท่านั้น ยังขึ้นอยู่กับสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น การขนส่งที่เป็นความรู้ความชำนาญเฉพาะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดความเจริญรุ่งเรือง

2.1.3.3 ประการที่สาม คือ การยืนยันเกี่ยวกับขอบเขตของแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการแสวงหาจากสิ่งแวดล้อมว่ามีผลกระทบต่อด้านอื่น ๆ ของวัฒนธรรมอย่างไร แม้ว่าเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมจะมีส่วนกำหนดให้สิ่งต่าง ๆ จำนวนหนึ่ง ต้องเป็นไปตามอีกแนวทาง หากต้องการให้เป็นผลสำเร็จของขอบเขตกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวที่มีความสัมพันธ์ระหว่างด้านหน้าที่กับด้านอื่น ๆ ของวัฒนธรรมอันเป็นประเด็นปัญหาด้านประจักษ์นิยมอย่างแท้จริง ดังนั้นการดำเนินการศึกษาประการที่สาม จำเป็นต้องใช้ แนวคิดในลักษณะที่เป็นองค์รวม (holistic approach) เพราะว่าหากปัจจัยทางด้านประชากรศาสตร์ แบบแผนที่ตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างทางเครือญาติ การถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และลักษณะทางวัฒนธรรมที่สำคัญอื่น ๆ ได้รับการพิจารณาจัดให้มีการแยกออกจากกัน จะทำให้ไม่สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ของระบบต่าง ๆ ที่มีต่อกัน และที่มีต่อสิ่งแวดล้อมได้ (สุเทพ สุนทรเกตุ, 2550, หน้า 11 - 14)

2.1.4 ความหมายของ “วัฒนธรรม”

ตามทัศนะของไวต์ มีความคล้ายคลึงกับโนทสันเรื่ององค์อินทรีย์ (Super organic) ของโครเบอร์ คือ การมองว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งมีชีวิตและมีชีวิตแยกออกจากตัวมนุษย์อย่างเด็ดขาด วัฒนธรรมมีกฎเกณฑ์และการทำงานในตัวเอง ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการขนานนามว่า “วัฒนธรรมวิทยา” (culturology) ไวต์ได้ระบุว่าวัฒนธรรมมีองค์ประกอบ 3 ประการด้วยกัน คือ

1. ระบบเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น

2. ระบบสังคม ซึ่งเป็นการรวมตัวกัน หรือการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์

3. ระบบความคิด (Ideology) ซึ่งเป็นความรู้ ความเชื่อ ทัศนคติและค่านิยมต่าง ๆ ระบบเทคโนโลยีเป็นโครงสร้างส่วนล่าง (infrastructure) หรือพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรม เพราะชีวิตมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยระบบนี้ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ส่วนองค์กรสังคมและระบบความคิดเป็นโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ของวัฒนธรรม (สุชีพ กระมลสุต, 2554)

จากการจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืนตำบลโรงช้าง ได้ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยที่ชุมชนท้องถิ่นมีจุดเน้นที่การปรับตัวของระบบคิด องค์ความรู้ และการจัดการทรัพยากรที่

หลากหลาย จึงต้องนำเอาแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มาผสมผสานกันเพื่อตอบโจทย์ของการศึกษา ที่เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่ง จีวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536, หน้า 111) ได้สรุปถึงพัฒนาการของการวิเคราะห์แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ไว้ 2 แนว ดังนี้

1. อธิบายให้เห็นอิทธิพลของลักษณะทรัพยากรที่มีต่อลักษณะของวัฒนธรรมซึ่งครอบคลุมการจัดการระเบียบทางสังคมและความเชื่อ และค่านิยม แต่โดยระยะแรกให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรกับการจัดระเบียบทางสังคม แต่ในระยะหลังมีความพยายามที่จะเชื่อมโยงกับระบบค่านิยม

2. อธิบายความความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของวัฒนธรรมกับทรัพยากรธรรมชาติในเชิงการหน้าที่ ในแง่เป็นการรักษาความสมดุลระหว่างประชากรกับทรัพยากร

แนวการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรมของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นจุดสำคัญที่สามารถนำมาอธิบายความปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพได้ แต่แนววิเคราะห์ของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่ผ่านมาได้ให้ความสำคัญต่อการปรับตัวของวัฒนธรรม และไม่เน้นในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมอย่างเป็นระบบ จึงจำเป็นต้องให้น้ำหนักในเรื่องการจัดการทรัพยากรของชุมชนมากยิ่งขึ้น (กฤษฎา บุญชัย, 2540, หน้า 30)

ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539, หน้า 17) ได้เรียบเรียงแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในฐานะเป็นแนวคิดไว้ว่า ทฤษฎีที่มุ่งให้ความสนใจในเรื่องการคิด การรับรู้ และโลกทัศน์ของกลุ่มชนต่าง ๆ มีต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ที่พวกเขาอาศัยอยู่ แนวทางการศึกษาที่ผ่านมาอาจแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. เป็นการศึกษากระบวนการรู้พื้นเมือง (ความรู้ในประวัติศาสตร์ธรรมชาติ) และแบบแผนประเพณีในการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศน์
2. กลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพระหว่างกันและกันของสิ่งมีชีวิตในระบบจักวาล
3. การศึกษาปรากฏการณ์สภาพแวดล้อมภายใต้ความคิด ความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะและการศึกษาเกี่ยวกับประชาชนในวัฒนธรรมที่ต่างกัน รับรู้ และจำแนกสภาพแวดล้อมแตกต่างกันอย่างไร

นอกจากนี้ ยังกล่าวได้ว่า การศึกษาแนวชาตินิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาพยายามเข้าถึงมุมมอง หรือโลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น อันนำไปสู่ความเข้าใจต่อภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้ต่อนิเวศวิทยาวัฒนธรรมได้ (กฤษฎา บุญชัย, 2540, หน้า 31) ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยมุมมอง

หรือความรู้จากภายใน (emic) ของชุมชนเป็นสำคัญ เป็นความพยายามที่จะเจาะลึกในระบบความคิดของชุมชนโดยอาศัยมุมมองของชุมชนเป็นหลัก

สรุปได้ว่า ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากร สิ่งแวดล้อมทางสังคม และลักษณะทางกายภาพในสังคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ปัจจุบัน นักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจกับทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม และกลายมาเป็น “มานุษยวิทยานิเวศน์” (ecological anthropology) และได้เจริญเติบโตก่อให้เกิดแนวคิดทฤษฎีใหม่อย่างต่อเนื่อง ภายในแขนงย่อยออกไปเป็นแนววิเคราะห์ระบบนิเวศน์ แนววิเคราะห์นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ (ethno Ecology) แนววิเคราะห์หลักวิธี และแนววิเคราะห์การเมืองนิเวศน์ เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นซับซ้อน และเชื่อมโยงกับชุมชนหลายแง่มุม การแก้ไขต้องกระทำอย่างรอบคอบ และถูกต้อง ต้องใช้หลักวิชาหลายด้านที่เหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ ในแง่ลักษณะนิสัย ทัศนคติ ความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน หรืออาจต้องปรับเปลี่ยนเพื่อลดทอนและแก้ไขปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539, หน้า 67 - 68)

2.2 แนวคิดวาทกรรม

2.2.1 วาทกรรม (Discourse)

คือ รูปแบบของความคิด หรือกรอบความคิด เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่มีลักษณะเป็นสถาบันและมีการสืบทอด ซึ่งแสดงออกผ่านการพูดหรือการเขียน ประโยคหรือนิยามที่ใช้บ่อย ๆ เพื่อที่จะคงไว้ซึ่งลักษณะของวาทกรรม และการปรับเปลี่ยนลักษณะของวาทกรรมนั้น ๆ วาทกรรมแต่ละเรื่องเกี่ยวกับระบบความคิด ความมีเหตุผลในการอธิบายหรือมองว่าเป็นความจริงซึ่งวาทกรรมเรื่องเดียวกัน แต่ต่างระบบความคิด และต่างเหตุผลจะมีความแตกต่างกันออกไปในการให้ อรรถาธิบายต่อเรื่องนั้น ๆ ดังนั้นในเรื่องเดียวกันจึงมีวาทกรรมหลายชุดที่เกี่ยวข้องและวาทกรรมแต่ละชุดก็มีความขัดแย้ง หรือปฏิเสธความจริงของวาทกรรมอีกชุดหนึ่งได้ นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของวาทกรรมแต่ละชุดในแต่ละเรื่องย่อมมีจุดประสงค์ ตัวอย่างเช่น วาทกรรมของกลุ่มที่ต่อต้านภัยมีจุดประสงค์เพื่อต่อต้านชายที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศ และพยายามจะแสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมรักร่วมเพศเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีงามของสังคม และยังเป็นการละเมิดบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนถือว่าพฤติกรรมเช่นนี้เป็นสิ่งผิดปกติและสมควรที่จะได้รับการแก้ไขให้ถูกต้อง เป็นต้น

2.2.2 แนวคิดวาทกรรม

มิใช่การนำเอาวาทกรรมมาใช้ในฐานะภาษา คำพูด หรือถ้อยคำแถลงเพียงเท่านั้น แต่ต้องเชื่อมโยงกับความหมาย ดังที่ มิเชลล์ ฟูโกต์ (Michel Foucault) ซึ่งเป็นนักคิด นักเขียน และนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงวาทกรรมไว้ว่า วาทกรรม หมายถึง ระบบ และกระบวนการในการสร้างหรือการผลิต (constitute) เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนั้นแล้ว วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นมานั้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) จนกลายเป็นวาทกรรมหลัก (dominant discourse) ขึ้นมาในสังคม และยังมองว่า วาทกรรม คือระบบที่ทำให้การพูด หรือการเขียน รวมทั้งการปฏิบัติ ในเรื่องต่าง ๆ ในสังคมแต่ละสังคมเป็นไปได้ เพราะวาทกรรมจะเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ เงื่อนไข และกลไกต่าง ๆ ในการพูด การเขียน รวมทั้งการปฏิบัติ ในเรื่องราวต่าง ๆ ด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2443, 19 - 20)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่า วาทกรรม มิได้เป็นเพียงภาษา คำพูด หรือถ้อยแถลงอย่างที่เราเข้าใจกัน แต่วาทกรรมนั้นมีสิ่งที่เรียกว่าเป็นภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (discursive practices) ในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย ในงานเขียนของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้ยกคำกล่าวของ มิเชลล์ ฟูโกต์ จากหนังสือ Politics and the Study of Discourse มาไว้ในงานเขียนของตนเองว่า “วาทกรรมถูกสร้างขึ้นจากความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้อง ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง (ภายใต้กฎเกณฑ์ตรรกะชุดหนึ่ง) กับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง สนามของวาทกรรมในขณะใดขณะหนึ่ง ก็คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยความแตกต่างนี้ ฉะนั้น วาทกรรมจึงสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลื่อนหายของสรรพสิ่งนั้น ควบคู่ไปกับสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้น ยังมีการสร้าง และการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงโดยวาทกรรมอีกด้วย” เอกลักษณ์และความหมายในความคิดของ ฟูโกต์ นั้น เป็นเรื่องของ การใช้อำนาจและความรุนแรงเข้าไปบังคับให้เป็นของวาทกรรมชุดหนึ่ง และขณะเดียวกันวาทกรรมดังกล่าวนั้นก็เก็บกด บดบัง ปิดกั้น ขจัด หรือทำลาย มิให้มีสิ่งที่แตกต่างไปจากเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่วาทกรรมนั้นสร้างขึ้นหรือปรากฏขึ้นมากกว่าเป็นเรื่องของการผูกพันอย่างแน่นแฟ้น คุณสมบัติเฉพาะ (attributes) บางอย่างในตัวของสิ่งเหล่านั้นเอง ที่ทำให้เป็นอยู่อย่างที่เราเข้าใจ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2443, หน้า 21)

การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) ตามแนวความคิดดังกล่าวของมิเชลล์ ฟูโกต์ (Michel Foucault) นั้น โดยสาระสำคัญแล้วแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการพยายามศึกษาและ

สืบค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และลำดับปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างเอกลักษณ์ และความหมายต่าง ๆ ให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปแบบของวาทกรรมและ ภาวปฏิบัติของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ ว่าเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิง (Hegemony) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ อย่างไรบ้าง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้าง รวมตลอดถึงการเก็บกดปิดกั้นสิ่งเหล่านี้ของวาทกรรมมีอย่างไร (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2443, หน้า 27)

การศึกษาในเชิงวาทกรรม ได้ริเริ่มขึ้นมาไม่นานนี้ ครั้งแรกปรากฏในงานของแอนดริว เทอร์ตัน (Turton, 1984) ในเรื่องประวัติศาสตร์และจิตสำนึกชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดที่ผสมผสานกัน จากนักปราชญ์จำนวน 3 คน คือ นักคิดในแนวมาร์กซิส (Marxist) รุ่นใหม่ จำนวน 2 คน ได้แก่ แอนโตนิโอ แกรมสกี (Gramsci, 1971) ชาวอิตาลี และเรมอนด์ วิลเลียม (Williams, 1980) ชาวอังกฤษ ในเรื่องปัญหาวัตถุนิยมและวัฒนธรรม และนักคิด ยุคสมัยใหม่ (post modernism) ได้แก่ มิคเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1980) ซึ่งได้พัฒนาความหมาย ของวาทกรรมต่างไปจากที่เคยใช้กันอยู่ในวงการภาษาศาสตร์แต่เดิม ให้มีมิติของการต่อสู้เชิงสังคม และวัฒนธรรมมากขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2545, หน้า 49) กล่าวว่า นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้หันมา สนใจการต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม โดยเน้นมุมมองและความรู้ของ ชาวบ้านเป็นหลัก ซึ่งถือว่ากำลังอยู่ในขั้นของการพัฒนาองค์ความรู้และวิธีการ แต่ยังไม่มี รูปแบบที่ชัดเจน การศึกษาในเชิงวาทกรรมได้เปลี่ยนแปลงทั้งมิติ วิธีคิด และกระบวนการทัศน์ ซึ่งมี หลักคิดใหญ่ ๆ อยู่ 3 ประการ คือ

1. ประการแรก การเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาเวทีการขัดแย้งและต่อสู้ทางโครงสร้าง ทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ดังที่เคยปรากฏอยู่ในแนวทางการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของ กระบวนการเปลี่ยนผ่าน มาให้ความสำคัญกับการต่อสู้และความขัดแย้งในเวทีทางวัฒนธรรมมากขึ้น นั่นคือ เวทีของการแย่งชิงอำนาจ ในการนิยามความหมายเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่าง ชาวบ้าน รัฐ และทุน ในกระบวนการพัฒนาบนพื้นฐานความคิดในสังคมปัจจุบัน

2. ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับมุมมองด้านความรู้และอำนาจของชาวบ้านอย่าง จริงจัง ซึ่งแต่เดิมถูกละเลยตลอดมา เพราะในแวดวงวิชาการจะมุ่งเน้นอยู่ที่ความรู้ที่เป็นแบบ วิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว โดยแอบอ้างว่ามีความเป็นกลางมากกว่าความรู้แบบอื่น ๆ ซึ่งความเป็น จริงความรู้นั้นซ่อนนัยและคุณค่าไว้เสมอ ความรู้แบบวิชาการให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้มีอำนาจใน สังคม และมีอคติกับผู้ที่ไม่มีวิธีคิดแบบอื่น ๆ หรือที่เรียกว่าไร้สาระ การเปลี่ยนแปลงนี้จึงมีส่วนช่วยให้ เข้าใจความหมายของการต่อสู้ของชาวบ้านในการต่อต้านการครอบงำจากภายนอก ตลอดจนมอง เป็นทางเลือกในการพัฒนา แทนการจำกัดทิศทางการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวเท่านั้น

3. ประการที่สาม การทำลายความเชื่อเก่า ๆ ที่เคยขวางกั้นการศึกษาในสังคมชนบท เพราะแต่เดิมมักผูกติดอยู่กับหมู่บ้านเท่านั้น ในฐานะที่เป็นทั้งหน่วยพื้นที่ หน่วยความสัมพันธ์ทางสังคม และหน่วยการวิเคราะห์ไปพร้อมกัน ทำให้เกิดความสนใจและเกิดความเข้าใจในสิ่งใหม่ว่า หมู่บ้านไม่ใช่อุดมคติอย่างเดียวของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ หากแต่หมู่บ้านเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของวาทกรรมและความเป็นชุมชน ในกระบวนการต่อสู้ทางความคิดในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาเท่านั้น หมู่บ้านและความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป เพราะชาวบ้านสามารถผลิตความเป็นชุมชนใหม่ได้และสามารถทำให้มี “ความเป็นจริง” ไม่ต่างจากหมู่บ้านท่ามกลางการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ดังที่พบว่ามีรูปแบบอันหลากหลาย ทั้งกลุ่มเครือข่าย กลุ่มจัดการทรัพยากร เครือข่ายต่าง ๆ และท้องถิ่น นอกจากนี้ยังปรากฏในมิติของศักดิ์ศรี ของชาติพันธุ์ และมิติของความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงอีกด้วย ซึ่งมักจะถูกละเลยในการศึกษาในสังคมชนบทที่ผ่านมา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545, หน้า 49)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2545, หน้า 52) ได้กล่าวว่า ในอดีตที่ผ่านมา ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และปัญหาความขัดแย้งที่มาจากการแย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำ ป่ากลายเป็นปัญหาที่มีความรุนแรงเพิ่มทวีมากขึ้น จนเกิดวาทกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าขึ้นมาเพื่อการต่อสู้และความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับราษฎรขึ้นมา อาทิ

1. คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้หรือไม่
2. ระบบการจัดการแบบรวมศูนย์กับการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร
3. ความลึกลับขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับประเพณี
4. การจัดการทรัพยากรบนรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรบน

ฐานของวิถีคิดแบบตะวันตก

2.2.2.1 วาทกรรมคนกับป่า

ยศ สันติสมบัติ (2542, หน้า 4) ได้กล่าวว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ปัญหาพื้นที่ป่าได้กลายเป็นปัญหาที่อยู่ในขั้นวิกฤตมาก และปัญหาการลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่า เกิดการแย่งชิงผลประโยชน์จากป่า และความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายต่อการจัดการป่าและที่ดิน ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐ เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนที่มีอิทธิพลเข้าไปลักลอบตัดไม้ ซึ่งปัญหาเพิ่มระดับความรุนแรงมากขึ้น จากมุมมองของรัฐ ป่ากับคนอยู่ร่วมกันไม่ได้ มีสาเหตุมาจากการที่ชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ป่าอย่างผิดกฎหมายเพื่อขยายที่ดินทำกิน การทำไร่เลื่อนลอย ชาวบ้านเป็นตัวละครในการบุกรุกทำลายป่า จึงได้กำหนดกฎหมายมาให้ดำเนินการกับผู้บุกรุกทำลายป่า จึงมีนโยบายขับไล่ราษฎรที่เข้าครอบครองพื้นที่ป่าสงวนของทางราชการให้ออกจากพื้นที่ดังกล่าวให้หมด ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐในเรื่องที่ดินทำกินใน

พื้นที่ป่า และการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติ กลายเป็นปัญหาตึงเครียดและความรุนแรงเริ่มทวีมากขึ้น จำเป็นต้องมีการแก้ไขปัญหอย่างจริงจังและเร่งด่วน

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่า มักถูกนำเสนอโดยเจ้าหน้าที่ภาครัฐและกรมป่าไม้ว่ามีสาเหตุหลักมาจากการเพิ่มจำนวนของประชากร การขยายขนาดที่ดินทำกินของเกษตรกรรายย่อย การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา การบุกรุกตัดต้นไม้ทำลายป่าอย่างผิดกฎหมายโดยนายทุนและราษฎรทั่วไป ซึ่งเป็นการกล่าวโทษราษฎรในท้องถิ่นว่าเป็นตัวการในการทำลายป่า โดยมองข้ามสาเหตุอื่น ๆ ไป ดังนั้นมุมมองของรัฐ ป่ากับคนจึงอยู่ร่วมกันไม่ได้ ชาวบ้านเป็นตัวการในการบุกรุกทำลายป่า วิธีแก้ไขจึงต้องดำเนินการตามกฎหมายกับผู้บุกรุกทำลายป่า ด้วยการจับไล่ราษฎรที่เข้าครอบครองพื้นที่ป่าสงวนของทางราชการออกไปให้หมด แนวปฏิบัติของราชการอันมีพื้นฐานมาจากแนวคิดที่ว่า ราษฎรเป็นผู้ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง และการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติ กลายเป็นปัญหาสำคัญที่ไม่สามารถแก้ไขได้ในหลายพื้นที่ จึงทวีความตึงเครียดและความรุนแรงมากขึ้น

งานวิจัยพัฒนาการของการบุกรุกที่ดินทำกินในเขตป่า ของ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ มิ่งสรรพ ขาวสอาด (2534 อ้างใน ชส สัตตสมบัติ, 2542, หน้า 9) ได้กล่าวไว้ว่า การบุกรุกที่ดินทำกินในเขตป่ามีส่วนสำคัญทำให้แนวคิดของรัฐในเรื่องชาวบ้านทำลายป่า กลายเป็นมายาภาพไป งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริงในส่วนของพัฒนาการของชุมชนชนบทในการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า โดยพิจารณาปัญหาในบริบทของประวัติศาสตร์เพื่อแสวงหาความรู้ความเข้าใจในสภาพความเป็นมาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างที่ดินกับคน และชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย เพื่อมองเห็นภาพรวมของปรากฏการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นจากปัญหาความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงขึ้นถูกนำเสนอว่าเป็นเพราะรัฐบาลยังคงมองป่าแยกออกจากคน ชาวบ้าน คือ คนทำลายป่า ถ้าแก้ไขปัญหโดยการนำเอาคนออกจากป่า รัฐบาลจะต้องหาที่อยู่อาศัย ที่ทำมาหากินให้ราษฎรใหม่ ซึ่งรัฐบาลหาที่อยู่ให้ราษฎรนับสิบล้านคนไม่ได้ วิวาทะในเรื่องคนกับป่า ได้ชี้ให้เห็นความลึกลับในระบบกฎหมายและนโยบายของภาครัฐ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการขัดแย้งและแย่งชิงทรัพยากร นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์โครงสร้างทางการเมืองและระบบราชการที่มีลักษณะเป็นอำนาจนิยม

จากปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดวาทกรรมในการพยายามที่จะแยกคนออกจากป่า มองว่าคนเป็นผู้ทำลายทรัพยากรป่าไม้ จึงเกิดการสร้างวาทกรรมขึ้นมาเพื่อสร้างความชอบธรรม

2.2.2.2 วาทกรรม “ชาวเขาทำลายป่า”

วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2548 เครือข่ายป่าชุมชนทั่วประเทศ 5,000 คน กลับบ้าน และเหตุการณ์ยื้อเวลาอื่นสภาผู้แทนราษฎร พิจารณา พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับแก้ไข (วันที่ 14 - 15 ธันวาคม

พ.ศ.2548) ของกรมการสาธารณสุข แม้จะผิดหวัง หากเครือข่ายปทุมชนยืนยันจะกลับมาใหม่ (มากกว่าเดิม) ในวันประชุมสภาผู้แทนราษฎร นัดแรก วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2548 พร้อมประกาศเจตนารมณ์ หนุนร่างพระราชบัญญัติฉบับสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2544 อนุญาตคนอยู่ร่วมกับป่า ภายใต้ชื่อ เครือข่ายปทุมชนแห่งประเทศไทย โดยคำประกาศ ดังนี้

1. รัฐไม่อาจจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เพียงฝ่ายเดียวได้อีกต่อไป การผลักดัน พระราชบัญญัติปทุมชนฉบับสภาผู้แทนราษฎร เป็นคำตอบเดียวที่จะรักษาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ให้ อยู่กับลูกหลานอย่างมั่นคงและยั่งยืนเพื่อรักษาไว้ซึ่งจิตวิญญาณภายใต้เจตนารมณ์คนอยู่กับป่า ตลอดไป

2. เครือข่ายปทุมชนแห่งประเทศไทยจะผลักดันให้กฎหมายฉบับนี้ได้รับการ ประกาศใช้อย่างถึงที่สุดและไม่ยินยอมให้องค์กรใด ๆ ก็ตาม บิดเบือนเจตนารมณ์การจัดการ ทรัพยากรที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมให้คนอยู่กับป่าได้

3. การจัดตั้งปทุมชนภาคประชาชนจะดำเนินการต่อไปอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานโดยชอบตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญเพื่อให้เกิดการปฏิรูปการเมืองภาค ประชาชน และกั้นการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ให้กับชุมชนอย่างแท้จริง

ประเด็นใหญ่ คือ การห้ามจัดตั้งปทุมชนในเขตอนุรักษ์พิเศษ จนเป็นประเด็นบานปลาย กลายเป็นการชุมนุม 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่ง เห็นด้วยกับแนวคิดจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์พิเศษ พร้อมกับระบุ ชุตวาทกรรม "ชาวเขาทำลายป่า" และรัฐเท่านั้นที่สามารถดูแลและจัดการป่าได้ทั้งระบบ จัดตั้ง ขบวนการประจันหน้าเครือข่ายปทุมชน ซึ่งเห็นว่าแนวคิดพื้นที่อนุรักษ์พิเศษ คือ แนวคิดที่แยกการมี ส่วนร่วมของประชาชนออกจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมชูประเด็นป่าสูญเพราะ สัมปทานรัฐและกรมป่าไม้ ทางเครือข่ายปทุมชนแห่งประเทศไทยได้เสนอแนวคิดว่าการอนุรักษ์ ทรัพยากรดินน้ำป่าเป็นเรื่องของคนทุกคน แต่ยังค้างคา ใคร คือ คนทำลายป่า ยังกรุ่นอยู่ในความสงสัย ชาวบ้านพื้นราบหรือกลุ่มชนบนพื้นที่สูง นักธุรกิจเอกชน หรือส่วนราชการ เพียงสิ่งที่สัมผัสได้ คือ จำนวนทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมสูญและภาวะโลกร้อนกำลังคุกคามมนุษย์ทุกคน และคงไม่ต้อง ถามกันต่อไปอีกว่า ใคร คือ คนทำลายหรือใครใช้ทรัพยากรมากกว่าใคร เพราะคำถามที่ดีกว่า นั้น คือ เราจะร่วมรักษาทรัพยากรส่วนที่เหลือเอาไว้ให้เพิ่มพูนได้อย่างไรต่างหาก (ไทยเอ็นจิโอ, 2554)

2.2.2.3 วาทกรรม “โลกร้อน”

คำว่า โลกร้อน กลายเป็นวาทกรรมที่สังคมไทยนิยมนำมาใช้กันมาก สังคมไทยเริ่ม ตื่นตัวกับปัญหาโลกร้อน จึงการตั้งคำถามขึ้น สังคมไทยแก้ไขปัญหาลอกร้อนได้ตรงกับสาเหตุของ ปัญหาหรือไม่ นอกจากการจัดทำรายงานวิชาการภายใต้เงินกองทุนอย่างมากมาเพื่อคิดค้นที่จะ แก้ไขปัญหาลอกร้อนตามกระแสของวาทกรรม “โลกร้อน” ได้ถูกนำไปใช้ในการจัดการปัญหา

กับประชาชนและชุมชนทั้งในด้านป่าไม้ พลังงาน ทรัพยากรชายฝั่งทางทะเล และด้านการเกษตร ด้วยการอ้างอิงงานวิชาการที่มีฐานคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภททั้งใต้ดิน บนดิน อากาศ และธรรมชาติทั้งหมดสามารถนำมาคำนวณคิดเป็นเงินตราได้หมด รวบรวมว่าทุกอย่างเป็นสินค้า ภายใต้โลกของทุนนิยม และทัศนคติว่าเงินตรานั้นจัดการได้ทุกอย่าง

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550, หน้า 40 - 42) ได้กล่าวไว้ว่าการใช้วาทกรรม “โลกร้อน” มานำเสนอความจริงของปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก มาจากหลายสาเหตุ สังคมโลกและสังคมไทยต้องยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมที่ใช้เงินเป็นมาตรฐานของการดำรงชีวิตนั้นได้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและผืนป่า เพื่อการล่าอาณานิคมทางดินแดน ทางเศรษฐกิจ และการครอบงำทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ดำรงชีวิตต้องถูกบังคับด้วยการเปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการผลิต เพราะในสังคมมองเป็นคนไร้วัฒนธรรม และเป็นต้นเหตุของการทำลายป่า จากการเป็นชนเผ่าล่าสัตว์ ทำไร่หมุนเวียน ทำไร่ทำนาใช้สารเคมี เป็นลูกจ้างตัดไม้ ปลุกพืชเชิงเดี่ยว เป็นต้น ในขณะที่ปัญหาทางนโยบายภาครัฐสนับสนุนส่งเสริมให้ชาวบ้านและเกษตรกรต้องเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตจากยังชีพมาเป็นการทำลายป่า แรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจผลักดันให้พวกเขาต้องดำรงชีวิตด้วยการบุกเบิกพื้นที่ป่า ปัญหาการไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการในสังคมไทยที่คอรัปชั่น ปัญหาทางกฎหมายที่ให้ดุลพินิจแก่เจ้าหน้าที่รัฐในการหาकिनกับทรัพยากรป่า และเอาผิดกับผู้ที่ไม่มีเงินไม่มีสิทธิไม่มีเสียง และเมื่อชาวบ้านและเกษตรกรเรียนรู้ปัญหาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมาช่วยดูแลรักษาป่า แต่กฎหมายก็ไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและเกษตรกรได้มีสิทธิและหน้าที่ดูแลรักษาและจัดการป่า สะท้อนให้เห็นการเลือกปฏิบัติในการใช้อำนาจทางกฎหมาย อำนาจทางวิชาการที่อ้างว่าเป็น “วิทยาศาสตร์” และอำนาจเงิน มาเบียดเบียนผู้ด้อยโอกาส และผู้ที่ไร้สิทธิไร้เสียงในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอภิสิทธิ์ของเงินไม่ได้ถูกปฏิบัติเช่นเดียวกันอย่างเท่าเทียม เมื่อเป็นเช่นนี้การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าให้ได้จริงและสามารถแก้ไขปัญหาโลกร้อนได้นั้น จึงมีข้ออยู่ที่เงิน แต่อยู่ที่ภาครัฐและทุกคนในสังคมจะให้ความเป็นธรรมกับชาวบ้านและเกษตรกรที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรป่านั้นหรือไม่ นโยบายและกฎหมายจะมาส่งเสริมให้พวกเขาได้มีบทบาทสำคัญดูแลรักษาป่าเพื่อคนทั้งประเทศอย่างไร สิ่งนี้เองที่เป็นคำตอบ การแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ทำง่ายนิดเดียว ไม่ต้องใช้เงิน ไม่ต้องศึกษาทางวิชาการเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมให้ซับซ้อน และสามารถดูดซับคาร์บอน แก้ไขปัญหาโลกร้อนได้เป็นอย่างดี โดยการใช้วิธีแบบชาวบ้าน ๆ สามัญชน โดยการส่งเสริมให้ชุมชนที่อยู่กับธรรมชาติมีสิทธิและหน้าที่ดูแลรักษาป่าชุมชนในเมืองร่วมกัน เพิ่มพื้นที่การอนุรักษ์ป่า รอแต่ว่าภาครัฐจะส่งเสริมและสนับสนุนในทางนโยบายและกฎหมายเมื่อไร เพราะชุมชนและชาวบ้านเขากำลังทำอยู่ เพราะภาครัฐและ

เงินกองทุนทั้งหลายจะจ่ายเงินไปจำนวนมากกับการศึกษาและหามาตรการ แต่ยังไม่มีการฟื้นฟูป่าธรรมชาติขึ้นมาทดแทน

2.2.2.4 วาทกรรมทางเลือกระหว่างการจัดการแบบรวมศูนย์กับการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรชุมชน

ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 10 - 11) กล่าวว่า วาทกรรมในเรื่องคนกับป่าได้หยิบยกปัญหาจุดอ่อนและข้อบกพร่องของนโยบายและระบบการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจที่เปิดโอกาสให้คนกลุ่มน้อยและระบบการจัดการทรัพยากรสามารถอาศัยสัมพันธภาพกับผู้นำและการเปิดช่องของนโยบายรัฐเข้ามาดักดวงผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างง่ายดาย จึงได้มีงานวิจัย “ระบบการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน” ซึ่งทำอย่างเป็นระบบ เพื่อแสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของตนเองได้อย่างยั่งยืน และมีประสิทธิภาพการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้การแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นได้ลดความขัดแย้งลง เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามีส่วนร่วมและใช้สิทธิในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง จากสถานการณ์ที่สังคมไทยที่ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในทศวรรษที่ผ่านมาแต่แล้วก็ต้องเผชิญกับสภาวะวิกฤตการณ์การเงินอย่างรุนแรงในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งนั้นมาจากการผลาญทรัพยากรธรรมชาติซึ่งถือเป็นการทำลายทุนทางสังคมไปอย่างมากมาย จนสร้างมลภาวะร้ายแรงในสภาพแวดล้อม ให้เป็นต้นตอของปัญหาต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม โดยเฉพาะปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรตลอดมา มีงานวิจัยเรื่อง “ระบบการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน” ได้แก่งานวิจัยในประเด็น “ป่าชุมชน” การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของอำเภออมลาลาย จังหวัดกาฬสินธุ์ ของ โลอ่อน มาลา (2543) ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านคงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ของ นรชาติ วงศ์วันดี (2554) มานำเสนอเพื่อแสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของตนเองได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ งานวิจัยเรื่องป่าชุมชน ได้ช่วยชี้ให้เห็นว่าการจัดการป่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมประเพณีวิถีปฏิบัติของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน วิถีชีวิต การดำรงชีวิตของประชาชนคนไทยมีความผูกพันกับป่า ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไป เอื้ออำนวย พึ่งพาเกื้อกันและกันเป็นเวลาช้านาน เนื่องประเทศไทยมีรากเหง้าเป็นสังคมเกษตรกรรม ชุมชนมีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ จึงเกิด “อุดมการณ์ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานของความเชื่อบางประการ เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำของภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตาของภาคอีสาน เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้เป็น “สัญลักษณ์” ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจของชุมชนเพื่อปกป้องรักษาป่า และชุมชนมีสิทธิและมีศักยภาพในการดูแลรักษาป่าของตนเอง

สิทธิชุมชน หมายถึง “สิทธิร่วม” เนื้อหาทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่าโดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว สิทธิของชุมชนเริ่มหายไปเมื่อมีการนำเอากฎหมายเข้ามาครอบคลุม ชุมชนไม่ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของ (ownership) ทำให้มีการทำลายป่า มีการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย ชาวบ้านเป็นผู้ทำลาย กฎหมายเป็นการควบคุม จับผิด ลงโทษ ผู้ล่งละเมิด ทำให้เกิดการขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมี “สิทธิตามธรรมชาติ” ในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง “ความเป็นธรรมทางสังคม” เป็นสำคัญ สิทธิชุมชนในการจัดการป่าช่วยลดปัญหาการสูญพันธุ์ของพันธุ์พืชพื้นบ้าน เช่น ข้าว ผักพื้นบ้าน สมุนไพร และสามารถจัดการกับระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลง โดยใช้กระบวนการจัดการอย่างมีส่วนร่วม และจารีตประเพณี เพื่อปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ให้เกิดความร่วมมือ มีเครือข่าย มีการอนุรักษ์ มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน (ยศ สันตिसัมบัติ และอัมมาร สยามวาลา, 2541, หน้า 15)

อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2543, หน้า 111) กล่าวว่า ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้: กฎหมายและประเพณีท้องถิ่น รากฐานความคิดของการจัดการทรัพยากรในปัจจุบันมีรากฐานความคิดทางกฎหมายในเรื่องของความเป็นปัจเจกและของรัฐ ตามแบบระบบกฎหมายของตะวันตกเป็นหลัก องค์ความรู้ที่ผ่านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนนั้นมีน้อยมาก ทั้งนี้ระยะหลังเริ่มมีการเคลื่อนไหวมากขึ้นของกลุ่มที่มีแนวความคิดทางกฎหมายในการจัดการทรัพยากร ได้แก่ แนวคิดเดิมภายใต้อิทธิพลของระบบกฎหมายเอกชน แนวคิดทางประวัติศาสตร์ในทางกฎหมาย แนวคิดทางกฎหมายสิ่งแวดล้อม แนวคิดในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายปกครอง แนวความคิดในการพัฒนาหลักกฎหมายเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ และแนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิชนพื้นเมือง และมีแนวคิดที่เชื่อว่าชุมชนมีศักยภาพ ชุมชนได้พัฒนามาสู่จุดที่ไม่ใช่เป็นการศึกษาภาพนิ่ง หรือไม่ใช่เป็นการศึกษาชุมชนในตัวของมันเอง แต่เป็นการศึกษา “อำนาจ” หรือ “ความสามารถ” ของชุมชนและตอบโต้กับอำนาจที่อยู่ภายนอกชุมชน ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับรากฐานของความเชื่อที่ว่ากระบวนการการร่วมตัดสินใจโดยคนจำนวนมาก และอยู่บนพื้นที่หรือใกล้ชิดกับพื้นที่ย่อมจะช่วยให้การตัดสินใจมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของของคนในพื้นที่ อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนนั้น ไม่ได้เป็นเรื่องของความ “กลมกลืน” แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมไปถึงการสร้างกลไกในการจัดการกับความ “ขัดแย้ง” ด้วย ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งกับรัฐหรือชุมชนอื่น หรือแม้แต่การจัดการภายในตัวเอง

ปัญหาการจัดการทรัพยากรในภาคเหนือ มีความแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ ที่สูงกับพื้นที่ราบ ในพื้นที่สูงปัญหาการจัดการที่ดินเด่นชัด มักเป็นความขัดแย้งระหว่างแบบแผนการใช้

ที่ดินของชุมชนดั้งเดิม นโยบายการใช้ที่ดินบนที่สูงของรัฐ โดยที่แบบแผนการใช้ที่ดินของคนบนพื้นที่สูงมักจะถูกรับรองจากรัฐและคนพื้นราบว่า เป็นการทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ สำหรับบริเวณที่ราบลุ่มของภาคเหนือ นั้น ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรที่ดินส่วนหนึ่งมาจากข้อจำกัดทางภูมิกายภาพ ที่มีที่ดินทำกินอยู่น้อยในบริเวณที่ราบแคบ ๆ ระหว่างภูเขา ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งไม่มีที่ดิน บางกลุ่มก็มีน้อยจนไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ปัญหานี้เริ่มมีมากขึ้นเมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาขูดรีดส่วนเกินจากชาวนา การต่อสู้ของชาวนาในเรื่องที่ดินช่วงทศวรรษที่ 1970 จบลงด้วยการสูญเสียอย่างหนัก การจัดการทรัพยากรของภาคเหนือพบว่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรอย่างมีพลวัต รูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในภาคเหนือเริ่มที่รัฐประกาศเขตป่าสงวนเขตป่าอนุรักษ์ ทำให้ชุมชนชายขอบถูกรับรองว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม รัฐจึงมีนโยบายเพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในบริเวณรอบ ๆ เพื่อสร้างความรู้และจิตสำนึกรักษ์ทรัพยากร แต่ปัญหาก็กลับไม่ได้บรรเทาลง สถานการณ์นี้ทำให้รัฐถูกตั้งคำถาม พร้อมกันนี้ว่าทศวรรษการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเริ่มขึ้น พร้อมทั้งภาคปฏิบัติการของป่าชุมชน ที่มุ่งกลับไปหาความเข้มแข็งของระบบการจัดการป่าไม้แบบพื้นบ้าน ความรู้ทางนิเวศพื้นบ้าน และขบวนการรักษากฎมูรธาท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, หน้า 112)

ยศ สันตสมบัติ, ทรงวิทย์ เชื้อมสกุล, ทวิช จตุวรพฤกษ์, อุไรวรรณ แสงสร และเสถียร ฉันทะ (2547, หน้า 12) ได้กล่าวว่า งานวิจัยเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าป่าชุมชนยังคงรักษาอยู่มีมากมายหลายร้อยหลายพันแห่งในแทบทุกภูมิภาคของประเทศ ลักษณะสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการจัดการป่าชุมชนคือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมของชุมชน ป่ามิใช่ของรัฐหรือของบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงมีส่วนร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อม ๆ กัน สำเนียงร่วมในสิทธิของชุมชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจารีต วิถีปฏิบัติ และกฎระเบียบเกี่ยวกับการจัดการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ป่าชุมชนหรือการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ โดยราษฎรในท้องถิ่นจึงมิใช่เรื่องแปลกใหม่ หากมีแต่ประวัติศาสตร์ความเป็นยาวนานและปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชน ชาวบ้านอาจจะเรียกป่าชุมชนโดยใช้ชื่อที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละภูมิภาคและตามประโยชน์ใช้สอย หรือตามลักษณะที่ตั้งของป่าแต่โดยรวมชาวบ้านถือว่าเป็นของส่วนรวม หรือ “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ตามคำเรียกขานของชาวบ้านภาคเหนือ ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน ซึ่งเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ

ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีกรใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรง และตระหนักในบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับป่าได้ส่งเสริมความผูกพันทางศีลธรรมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างชุมชนกับป่ามาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานหลายชั่วอายุคน จิตสำนึกในการรักษาป่าและความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า คือข้อต่างที่มีนัยสำคัญอย่างยิ่ง ระหว่างป่าชุมชนหรือการจัดการทรัพยากรของชุมชนกับหมู่บ้าน ป่าไม้และสวนป่า ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรของทางราชการ บนฐานแบบรวมศูนย์ ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่ายังเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณีเพื่อควบคุมการใช้และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้เพียงสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิในการใช้และมีหน้าที่ในการดูแลป่าไปพร้อมกัน (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2547, หน้า 13)

2.2.2.5 วาทกรรมความลึกลับขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับประเพณี

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2547, หน้า 11) ได้กล่าวว่า ในอดีตที่ผ่านมา ปัญหาช่องว่าง และความลึกลับระหว่างวิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ นโยบายและกฎหมาย รวมถึงมาตรการดำเนินการของทางราชการ ซึ่งละเมิดต่อสิทธิชุมชนและจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นเรื่อยมา ได้ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในการใช้อำนาจเพื่อทำการบังคับใช้กฎหมาย ดังเช่นความพยายามในการขับไล่ราษฎรออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ โดยทางราชการมองว่า ชาวบ้านเหล่านี้บุกรุกพื้นที่ป่าและทำผิดต่อกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เป็นต้น ปัญหาทางกฎหมายและนโยบายของการใช้อำนาจอธิปไตยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรได้กระตุ้นให้นักวิชาการหลายท่านเริ่มสนใจศึกษาปัญหาทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น งานวิจัยเรื่อง “พัฒนาการของกฎหมายป่าไม้ไทย” จาก “บุกเบิก” ที่ได้รับการส่งเสริมมาเป็น “บุกรุก” ที่ต้องจับกุม ของ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล (2548, หน้า 494 - 495) เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาการของกฎหมายในสังคมไทย ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจเกี่ยวกับพัฒนาการของกฎหมายป่าไม้ไทยว่า ที่รัฐบาลได้มีมาตรการทางนโยบายและกฎหมายที่กำหนดขึ้นโดยอ้างว่าเพื่อรักษาป่า และมีการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวกับประชาชน แต่เพราะเหตุใดทรัพยากรป่าจึงลดน้อยลง จนถึงขั้นวิกฤตในปัจจุบัน เหตุใดราษฎรกว่าสิบล้านคนจึงอยู่ในพื้นที่ที่รัฐจัดว่าเป็นป่าตามกฎหมายเหตุใดผู้คนถึงเชื่อว่าตนอยู่ในที่ดินดังกล่าวมาก่อนที่กฎหมายของรัฐกำหนดให้เป็นป่าเหตุใดผู้คนถึงเชื่อว่าสิ่งที่เขาทำคือ “การบุกรุกป่า” เพื่อทำกิน ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐก็กล่าวหาพวกเขาอยู่ตลอดเวลาว่าคนเหล่านี้เป็น “ผู้บุกรุก” ป่าเป็นผู้ทำผิดกฎหมายซึ่งต้องถูกจับกุม

ความลึกลับขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่น เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาสำคัญของปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะรุนแรงมากยิ่งขึ้น งานวิจัยนี้ได้เสนอทางออกที่ดีที่สุดในเรื่องนี้คือ การตั้งกฎหมายที่รัฐบาลและจารีตประเพณีของชุมชนจะต้องไปด้วยกัน ดังนั้นในทัศนะของ ยศ สันตสมบัติ ได้กล่าวว่า แนวคิดกระแสหลักของรัฐที่ลดทอนสิทธิของชุมชนโดยถือประเทศชาติเป็นเจ้าของทรัพยากรเป็นผู้ออกกฎหมายและใช้บังคับกฎหมายจะต้องยุติลง นั่นคือ รากฐานแนวคิดเชิงกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรต้องเปลี่ยนแปลง จากการที่ถือว่าทรัพยากรเป็นของรัฐและองค์กรของรัฐเท่านั้นที่จะควบคุมและจัดสรรทรัพยากรไปสู่รากฐาน แนวคิดใหม่ว่า ทรัพยากรเป็นของปวงชนและเป็นภาระหน้าที่ของชุมชนและรัฐที่จะต้องร่วมรักษา และจัดการทรัพยากรอย่างสมดุล ยั่งยืนและเป็นธรรม วาทกรรมในเรื่องของความลึกลับขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดกระแสของการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปกฎหมายและนโยบายที่อยู่บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างรัฐกับองค์กรชุมชนท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เกิดความตื่นตัวของสาธารณชนต่อความทรุดโทรมของสภาพแวดล้อม ตลอดจนการเริ่มยอมรับในบทบาทและศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าจึงได้มีการจัดทำร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนในปี พ.ศ.2536 วางอยู่บนหลักการสำคัญ คือ การปฏิรูประบบกฎหมายแบบอำนาจนิยม และการจัดทรัพยากรแบบรวมศูนย์ ระบบกฎหมายและการจัดการทรัพยากรในลักษณะยึดกุมอำนาจ ได้ก่อให้เกิดความลึกลับขัดแย้งขึ้นในสังคมไทยหลายประการด้วยกัน คือ

1. ประการแรก กฎหมายเกี่ยวกับป่าและทรัพยากรธรรมชาติแทบทั้งหมดที่มีอยู่ มักมีลักษณะบั่นทอนสิทธิชุมชนด้วยการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรเป็นของรัฐ โดยอำนาจเหนือทรัพยากรมาเป็นของรัฐโดยเด็ดขาด โดยรวมศูนย์อำนาจบริหารจัดการมาอยู่ที่ส่วนกลางทั้งหมด

2. ประการที่สอง ระบบกฎหมายที่กำหนดขึ้นบนฐานความคิดที่แยกคนและชุมชนออกจากป่า โดยมีสมมติฐานว่า คนอยู่ร่วมกันป่าอย่างสมดุลไม่ได้ จนทำให้มองเห็นชาวบ้านเป็นศัตรูต่อป่า แนวความคิดนี้มีมาจากการจัดการป่าแบบตะวันตก ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงที่ว่าในประเทศไทยชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืนมาหลายชั่วอายุคน

3. ประการที่สาม รัฐใช้เกณฑ์กรรมสิทธิ์ในที่ดินแบบโฉนดอย่างตะวันตกมาเป็นหลักในการตรวจสอบสิทธิของเอกชนหรือชุมชนอย่างเคร่งครัด รัฐยึดกฎหมายแบบตะวันตกเป็นหลักในการจัดการป่าแต่เพียงอย่างเดียว โดยมองข้ามข้อเท็จจริงที่ว่าในชุมชนชนบทไทยตั้งแต่ครั้งอดีตจวบจนปัจจุบัน มีกฎเกณฑ์จารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับสิทธิประเภทต่าง ๆ ในการถือครองที่ดิน เช่น สิทธิการใช้ สิทธิชุมชน เป็นต้น ทั้งที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในมั่งราชศาสตร์ของทางภาคเหนือ และไม่มีลายลักษณ์อักษรอีกมากมาย แต่รัฐกลับเพิกเฉยไม่ยอมรับ ซึ่งนำไปสู่การขัดแย้ง

กันของกฎหมายกับประเพณี ยังผลให้ป่าถูกทำลายเพราะกฎหมายถือว่าป่าเป็นของรัฐหรือเป็นของหลวง ชุมชนจึงไม่มีส่วนร่วมในการดูแล และรัฐก็ไม่มีกำลังพอที่จะดูแลได้อย่างทั่วถึง

4. ประการที่สี่ รัฐบังคับใช้หลักเกณฑ์การบริหารจัดการและควบคุมเป็นการทั่วไป ทั่วประเทศโดยไม่จำกัดพื้นที่ ในขณะที่สภาพของป่าและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นมีความหลากหลาย ยิ่งไปกว่านั้นรัฐมองป่าเป็นเพียงที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ทำให้ที่ดินที่เคยเป็น ป่าแม้จะไม่มีต้นไม้เหลืออยู่แล้วก็ตามยังคงเป็นป่า ในขณะเดียวกันชาวบ้านมองป่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ จารีต และวัฒนธรรมทางการผลิต

5. ประการที่ห้า จากอดีตที่ผ่านมา รัฐมุ่งเน้นการพัฒนาภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดย มองข้ามการพัฒนาชนบท และภาคเกษตรซึ่งเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ของประเทศ รัฐให้การสนับสนุน การเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมโดยดึงดูดทรัพยากร ทุน กำลังสมอง และกำลังแรงงานจากภาค เกษตร รัฐได้สนับสนุนการทำสัมปทานป่าไม้ และการปลุกสวนป่าไม้โตเร็ว เพื่อการพาณิชย์ แต่ไม่เคยใส่ใจกับการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในภาคเกษตร ซึ่งขึ้นอยู่กับความร่วมมือและการมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร การพัฒนาในลักษณะเช่นนี้ ทำให้ชุมชนอยู่ในสภาพเสียเปรียบ อย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านยากจนลงและสูญเสียทรัพยากรให้กับภาคธุรกิจอุตสาหกรรมที่เพิ่มมากขึ้น ตลอดเวลา (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2547, หน้า 22 - 23)

สรุปได้ว่า จากวาทกรรมในเรื่องความลักลั่นขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับประเพณี จึงเกิด ความพยายามในการปฏิรูประบบกฎหมายกับประเพณี เป็นความพยายามในการปฏิรูประบบ กฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ให้มีลักษณะสอดคล้องกับ ความเป็นจริงทางสังคมมากยิ่งขึ้น ด้วยการยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรตามจารีต ประเพณีและในขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นความพยายามในการผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยน แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐ จาก ผู้บริหารจัดการในลักษณะผูกขาดและรวมศูนย์ มาเป็นผู้สนับสนุนให้ชุมชนทำการจัดการทรัพยากร ของตนเอง โดยรัฐทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคและเงินทุนแก่ชุมชน

2.2.2.6 วาทกรรมการจัดการทรัพยากรบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านกับการ จัดการทรัพยากรบนฐานของวิถีคิดแบบตะวันตก

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2547, หน้า 30 - 33) ได้กล่าวว่า ประเด็นเรื่องภูมิปัญญา ท้องถิ่นชาวบ้านกับการจัดการทรัพยากรบนฐานของวิถีคิดแบบตะวันตก เป็นประเด็นที่พัฒนาขึ้น มาจากการถกเถียงปัญหาของการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ และเป็นความพยายามในการเปิด ประเด็นให้เห็นว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร มิใช่เพียงเพราะว่ามีจารีตประเพณีและ วิถีปฏิบัติที่สืบเนื่องต่อกันมาเท่านั้น หากแต่ชุมชนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่แต่ละกลุ่มยังได้พัฒนาวิถี

ชีวิตผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับธรรมชาติ สิ่งสมมุติปัญหาและองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของป่า อาหาร ยาสมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพมาเป็นเวลาช้านาน ด้วยเหตุนี้ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าของประเทศไทยมีความหลากหลายทางชีวภาพและแหล่งรวมของภูมิปัญญา ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น และความหลากหลายไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในป่าเพียงอย่างเดียว ยังครอบคลุมไปถึงไร่นา สวน บ้าน ชุมชน และภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพที่ชุมชนท้องถิ่นมากมายได้สั่งสมและพัฒนาเป็นลำดับ ที่ผ่านมามีงานวิจัยที่ให้ความสำคัญในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในแง่ของเกษตรทางเลือก ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนา และภูมิปัญญาชาวบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น ได้เกิดรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมและระบบการผลิตโดยมีการปรับประยุกต์ภูมิปัญญาความรู้จากบรรพบุรุษมาใช้ในการสร้าง หรือนำวิถีคิดมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและเกิดกระแสความสนใจความห่วงใยในด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรที่มีค่าทางเศรษฐกิจ และยังเป็นแหล่งความรู้อันยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติได้ช่วยให้เกิดทักษะและการยอมรับภูมิปัญญาของเกษตรกรไทย ซึ่งได้ใช้ชีวิตอย่างผูกพันกับธรรมชาติและเป็นผู้จัดการทรัพยากร ดังนั้น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรที่ชุมชนท้องถิ่นที่ได้สั่งสมมาได้รับการพัฒนาด้วย เมื่อสังคมไทยได้รับเอาวิถีคิดแบบตะวันตกในเรื่องของการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว คือ การพัฒนาอุตสาหกรรม ภาคการเกษตรจึงถูกกำหนดให้ขยายการผลิตเพื่อส่งออกแลกกับเงินตราเพื่อนำมาสร้างความเจริญเติบโตให้กับภาคอุตสาหกรรม การปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็เข้ามาทำลายวิถีปฏิบัติของเกษตรกรไทยในเรื่องของความหลากหลาย สายพันธุ์พื้นบ้านกลายเป็นสิ่งไร้ค่า ภูมิปัญญาความรู้เดิมเกี่ยวกับทรัพยากรเริ่มถูกทอดทิ้ง เกิดการเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นจากสุตρυยาและคัมภีร์โบราณเมล็ดพันธุ์ กลายเป็นสินค้าภายใต้การควบคุมผูกขาดของบริษัทข้ามชาติ สุตρυยาและสมุนไพรกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญา

วาทกรรมในประเด็นเรื่องความแตกต่างระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านกับวิถีคิดแบบตะวันตก ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า แนวทางและนโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นทิศทางเดียวเป็นการพัฒนาที่ผิดพลาดและหลงทาง การมองป่าเป็นทรัพยากรป่าไม้ที่นำไปแปรรูปเป็นวัสดุก่อสร้างและการทำลายทรัพยากรโดยเร่งการผลิตพืชพาณิชย์ เพื่อส่งออกตามวิถีคิดและระบบการจัดการทรัพยากรแบบตะวันตก เป็นการใช้ทรัพยากรผิดประเภทและมุ่งแสวงหากำไรในระยะสั้นเท่านั้น ในปัจจุบัน วิวาทะในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านกับวิถีคิดแบบตะวันตก และการคัดค้านการให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ยังนำไปสู่ความพยายามในการเปิดประเด็นเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายรับรองสิทธิภูมิปัญญาไทยและสิทธิเกษตรกร เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของชาติและชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ในปัจจุบันวาทกรรมในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับ

วิธีคิดแบบตะวันตก และการคัดค้านการให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ยังนำไปสู่ความพยายามในการเปิดประเด็นเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายรับรองสิทธิภูมิปัญญาไทยและสิทธิเกษตรกร เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของชาติและชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมในปัจจุบันได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนาการมีส่วนร่วมนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จที่แท้จริงนั้นเกิดจากการที่ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นอิสระ ที่เน้นการทำงานในรูปของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน เกิดเป็นพลังกลุ่มซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุความสำเร็จตามความมุ่งหมาย ดังที่ จริญญา วงศ์พรหม (2536) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม จึงเป็นการรับฟังความคิดเห็นและการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพราะจะทำให้ลดความขัดแย้งและผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต และสร้างให้เกิดพลังของทุกฝ่ายในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันรับผิดชอบต่อผลการกระทำนั้น ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

คำว่า การมีส่วนร่วม จากการศึกษาพบว่า มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

อภิชัย พันธเสน (2539, หน้า 28) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้อำนาจในการตัดสินใจที่เน้นเรื่องอำนาจและการควบคุม โดยการมีกิจกรรมร่วมกันของประชาชนที่ไม่เคยมีส่วนเกี่ยวข้องในทางปฏิบัติ คำว่า การมีส่วนร่วมนั้นเป็นผลมาจากการต่อสู้ในทางรูปธรรมและการขัดแย้งทางสังคม หรือโดยความพยายามที่จะปรับความหมายให้ใกล้เคียงกับสภาพของสังคมที่เป็นจริง กระบวนการดังกล่าวจึงมีแนวโน้มไปในลักษณะแนวประชาชน หรือการเรียกร้องในลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยและมีการปลดปล่อยให้มีอิสรภาพมากขึ้น

สมพร พวงประทุม (2543) ได้นำเสนอไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักการสากลที่อารยประเทศให้ความสำคัญ และเป็นประเด็นหลักที่สังคมไทยให้ความสนใจเพื่อพัฒนาการเมืองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามหลักการธรรมาภิบาลที่ภาครัฐจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ เพื่อสร้างความโปร่งใสและเพิ่มคุณภาพการตัดสินใจของภาครัฐให้ดีขึ้น และเป็นที่ยอมรับร่วมกันของทุก ๆ ฝ่ายในการบริหารราชการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 5) พ.ศ.2545 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วย

หลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ.2546 จึงต่างให้ความสำคัญต่อการบริหารราชการอย่างโปร่งใส สุจริต เปิดเผยข้อมูล และการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ การตัดสินใจทางการเมือง รวมถึงการตรวจสอบ การใช้อำนาจรัฐในทุกระดับ

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชน กลุ่มคนหรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มพิจารณา ตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่มอันมีผลกระทบถึงประชาชนเอง หรือการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ ควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคมในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นของตัวเอง การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นการวางแผนตัดสินใจ ดำเนินการติดตาม ประเมินผล การมีส่วนร่วมอาจเป็นการเข้าร่วมเองโดยตรง หรือสนับสนุนให้ผู้อื่นเข้าร่วม โดยผู้ที่เข้าร่วมอาจอยู่ในฐานะผู้กระทำการ หรืออยู่ในฐานะผู้รับผลประโยชน์ จากมติการประชุมครั้งที่ 1929 (IVIII) ของสภาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อ้างถึงในเอกสารชื่อ Community Participation Health and Development: The Primary Health Care Approach (Iman S. Mochny, 1983) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาในลักษณะยุทธธรรมการดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในการตัดสินใจบนพื้นฐานของเป้าหมายที่กำหนดไว้ การวางรูปแบบนโยบายการวางแผนและการปฏิบัติ

จากการทบทวนความหมายของการมีส่วนร่วมข้างต้นสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ซึ่งจะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ลักษณะที่สอง เป็นการมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง คือ การมีส่วนร่วมเป็นการส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ การรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มและการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่มีประชาชนเป็นหลัก

2.3.1 รูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

จากการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับรูปแบบการมีส่วนร่วม พบว่า มีผู้กำหนดรูปแบบของการเข้ามามีส่วนร่วม โดยส่วนใหญ่กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วม ตามเกณฑ์และลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของแต่ละบุคคล โดยมีลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วม ดังนี้

สหประชาชาติ (United Nations, 1981) ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเองหรือโดยความสมัครใจ เกิดขึ้นเองโดยมิได้มีการแทรกแซงเป็นลักษณะการร่วมที่ผู้ร่วมเต็มใจ ซึ่งเป็นไปโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันขึ้นเองเพื่อแก้ไขปัญหาของกลุ่มของตนเอง โดยเน้นการกระทำที่มีได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกซึ่งมีรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

2. การมีส่วนร่วมแบบชักจูง/ชักจูง ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือสนับสนุนโดยรัฐบาล เป็นรูปแบบโดยทั่วไปของประเทศที่กำลังพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมแบบบังคับ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลภายใต้การจัดการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่จะไม่ได้รับผลระยะยาว และจะมีผลเสียคือไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

จินดา สุจานันท์ (2549, หน้า 44) แบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine participation) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมศึกษาปัญหาและความต้องการ ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา ร่วมวางแผนนโยบายและแผนงาน ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และร่วมปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ และร่วมประเมินผลโครงการ

2. การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง (No genuine participation) เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนโดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว เช่น การเข้าเป็นสมาชิก หรือการร่วมเสียสละแรงงาน

โคเฮน และ อัฟฮอฟฟ์ (Cohen & Uphoff, 1980, p.104) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมงานการปฏิบัติการ ประกอบไปด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ในกิจกรรมการพัฒนา

กระบวนการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนเหล่านั้นได้รับโอกาสและเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นมีอยู่หลายขั้นตอน การมีส่วนร่วมของประชาชน ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริงของชุมชนนั้น ประชาชนจำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการมีส่วนร่วม โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาสาเหตุและการวางแผน การดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล ดังที่ อकिन ระพีพัฒน์ (2547, หน้า 49) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา ซึ่งมี 4 ประการด้วยกัน

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา ซึ่งเป็นกระบวนการ การมีส่วนร่วมที่สำคัญมากที่สุด เพราะถ้าประชาชนไม่มีบทบาทในการระบุปัญหาและความต้องการของเขาแล้ว โครงการต่าง ๆ ที่วางออกมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะโครงการที่วางออกมามีได้ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชน อีกทั้งประชาชนจะมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมและการดำเนินกิจกรรมก็จะไม่ประสบความสำเร็จบรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งเข้ามามีส่วนร่วมในการระบุปัญหา วิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของซึ่งสามารถสนองตอบความต้องการหรือปัญหาของพวกเขาได้

2. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนการดำเนินกิจกรรม เมื่อประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม เข้ามามีบทบาทในการระบุปัญหาแล้ว ขั้นต่อไปก็คือ การร่วมกันวางแผนการดำเนินโครงการเพื่อสนองตอบความต้องการหรือแก้ปัญหาของพวกเขาด้วยตัวของเขาเอง แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาหรือผู้ที่มีความรู้ในการวางแผนควรมีส่วนร่วมเข้าไปร่วมในการวางแผนด้วย เพื่อคอยให้คำแนะนำประชาชนในการวางแผนกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา แต่มิใช่นักพัฒนาเหล่านั้นจะเป็นผู้วางแผนแนวทางการแก้ไขเสียเอง แต่เป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำเท่านั้น

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการลงทุนและปฏิบัติตาม เมื่อประชาชนมีความรู้สึกเจ้าของกิจกรรมแล้ว ผลที่ตามมาก็คือ การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมที่วางไว้ นอกจากนั้นแล้วนักพัฒนาควรกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนในรูปแบบของทรัพยากรที่ประชาชนในชุมชนที่มีอยู่ตามกำลังความสามารถแทนที่จะใช้ทรัพยากรหรือปัจจัยภายนอกเสียทั้งหมด การกำหนดการดำเนินกิจกรรมร่วมกันนี้เป็นการเสริมสร้างให้ประชาชนรู้จักการทำงานร่วมกัน

4. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการติดตามและประเมินผล กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตอนนี้ทำให้ประชาชนได้มีการประเมินว่าผลงานที่ตัวเองดำเนินการไปนั้นได้รับ

ผลดีหรือได้รับผลประโยชน์มากนักน้อยเพียงไรและมีอุปสรรคอะไรบ้างที่เกิดจากการดำเนินงานนั้น การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลนี้ จึงทำให้ประชาชนรู้แจ้งเห็นจริงว่า กิจกรรมที่พวกเขาทำไปนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร ซึ่งพวกเขาจะได้นำไปใช้ในการวางแผนแก้ไขปัญหาลงไป

สมาคมระหว่างประเทศเพื่อการมีส่วนร่วมของสาธารณะ (International Association for Public Participation, 2003) แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ออกเป็น 5 ระดับ ดังนี้

1. ระดับที่ 1 การให้ข้อมูล การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนและเสริมสร้างความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับประเด็นปัญหา ทางเลือก และทางแก้ไข ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในการรับฟังข้อมูล รับรู้ข้อมูลข่าวสาร

2. ระดับที่ 2 การรับฟังความคิดเห็น การรับข้อมูลและความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับสภาพปัญหา ทางเลือกและแนวทางแก้ไข เช่น การสำรวจความเห็น การประชุมกลุ่มย่อย ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น มีส่วนร่วมในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

3. ระดับที่ 3 การเข้ามาเกี่ยวข้อง เข้าร่วมประสานการทำงานกับประชาชน สร้างความมั่นใจว่า ความคิดเห็น ความจำเป็นของประชาชนจะได้รับการตอบสนอง พิจารณาและหาแนวทางแก้ไข เช่น การประชุมปฏิบัติการ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสนใจเข้ามามีส่วนร่วม สมัครใจเข้ามาเป็นอาสาสมัคร ในการค้นหาทางเลือก ร่วมวางแผนแนวทางการปฏิบัติงาน เพื่อการแก้ไขปัญหาและดำเนินกิจกรรม

4. ระดับที่ 4 การให้ความร่วมมือ การเข้ามาเป็นหุ้นส่วนกับประชาชนในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของปัญหาร่วม เช่น การเข้าเป็นคณะที่ปรึกษา คณะกรรมการของชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผน ไม่ว่าจะเป็นมีส่วนร่วมด้านแรงงาน ทุน ทรัพยากร สถานที่ ฯลฯ มีส่วนร่วมในการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

5. ระดับที่ 5 การเสริมพลังอำนาจประชาชน การให้ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจต่อการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การลงประชามติ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นเจ้าของปัญหา สามารถลุกขึ้นมาดำเนินกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสุขภาพสุขภาวะของตนเอง

สมพร พวงประทุม (2543, หน้า 9- 13)) ได้แบ่งลักษณะการเข้าร่วมออกเป็น ร่วมประชุม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมออกแรง ร่วมออกเงินและวัสดุอุปกรณ์และร่วมเป็น แบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมออกเป็น 10 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมประชุม (Attendance at meetings)
2. การมีส่วนร่วมออกเงิน (Financial contribution)

3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ (Membership on committees)
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (Position of leadership)
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (Interviewer)
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน (Solicitor)
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (Customer)
8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่มหรือผู้ริเริ่ม (Entrepreneur)
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงานหรือเป็นลูกจ้าง (Employee)
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ (Material contribution)

ในการศึกษารั้วนี้ได้ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วม เพื่อนำมาเป็นกลไกในการสร้างการมีส่วนร่วมจากชุมชน ซึ่งได้ผสมผสานแนวคิดการมีส่วนร่วมที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน จนได้รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการสมุนไพร ในม่อนยาของชุมชนตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนงาน
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ดำเนินกิจกรรม
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล
5. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

2.3.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

คัฟแมน (Kaufman, 1949, p.301) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้ และระยะเวลาอาศัยอยู่ในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

เบอร์นาร์ด (Bernard, 1982) และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen & Uphoff, 1980, p. 6) ได้กล่าวถึงปัจจัยทางวัฒนธรรมของประชาชนที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ซึ่งได้แก่ ลักษณะส่วนบุคคลต่างๆ คือ

1. อายุและเพศ
2. สถานภาพในครอบครัว
3. สถานภาพทางสังคม ชนทางสังคม ศาสนา วรรณะ และแหล่งกำเนิด
4. อาชีพ
5. ระดับการศึกษา
6. ถิ่นที่อยู่อาศัย
7. ระยะเวลาที่อยู่ในท้องถิ่น

8. รายได้และทรัพย์สิน

9. พื้นที่ดินถือครอง และสถานภาพการทำงาน

10. ปัจจัยอื่นๆ เช่น การอาศัยอยู่ในเมืองหรือชนเมือง จำนวนสมาชิกในครอบครัว และลักษณะครอบครัว ค่านิยม และทัศนคติ

เกียรติกศักดิ์ เรือนทองดี (2536, หน้า 12) ได้เสนอ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการคือ

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใด ๆ นั้น คือ ประการแรก ตนจะได้อะไรตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าว หรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วม

2. ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง ช่องทางการมีส่วนร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้นพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของการมีส่วนร่วม ควรมีลักษณะดังนี้ คือ ประการแรกเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาของการมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพความเป็นจริง ประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3. ปัจจัยด้านอำนาจ ในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมายวิธีการและผลประโยชน์ของกิจกรรมได้

สรุปปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมประกอบไปด้วย อายุ เพศ อาชีพ การศึกษา รายได้ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งผู้ศึกษาได้คำนึงและได้นำมาสังเคราะห์เพื่อให้ข้อมูลที่ครอบคลุมกับหัวข้อการศึกษาครั้งนี้ โดยเฉพาะประเด็นระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งสามารถเชื่อมโยงความเชื่อ ประวัติศาสตร์ชุมชน องค์ความรู้ภูมิปัญญาที่อยู่ในตัวบุคคลที่มีอายุ เพื่อเห็นรูปแบบ แนวคิด ผ่านประสบการณ์และองค์ความรู้ของการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม เครือข่าย เป็นต้น การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจทำได้หลายระดับและหลายวิธี ซึ่งบางวิธีสามารถทำได้ อย่างง่าย ๆ แต่บางวิธีก็ต้องใช้เวลา ขึ้นอยู่กับความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ค่าใช้จ่าย และความจำเป็นในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเรื่องละเอียดอ่อน จึงต้องมีการพัฒนาความรู้ความเข้าใจในการให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องแก่ประชาชน การรับฟังความคิดเห็น การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การบริหารงานแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนและเครือข่ายภาคประชาสังคมทุกภาคส่วนเข้ามาเป็นหุ้นส่วน จะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนจะมากน้อยเพียงใด รวมทั้งต้องอาศัยกระบวนการความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมที่เป็นพันธมิตรของทุกภาคส่วน

เพื่อให้ เกิดการแบ่งสรรทรัพยากรอย่างยุติธรรม และลดความขัดแย้งในชุมชน และที่สำคัญที่สุด คือ การสร้างกลไกจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่ยั่งยืน

2.3.3 รูปแบบและแนวทางของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สมลักษณ์ ไชยเสรีฐ (2549, หน้า 152 - 159) ได้แบ่งแนวทางการจัดการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น 3 ด้านหลัก คือ ด้านประชาชน ด้านการมีส่วนร่วม และด้านภาครัฐ โดยการมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ประชาชนที่เป็นบุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ในการดำเนินการพัฒนา ช่วยเหลือสนับสนุนทำประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล เพื่อให้เกิดการยอมรับ และก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดกันทุกฝ่าย ดังนี้

2.3.3.1 การรับรู้ (Perception) สร้างสำนึก ภาครัฐและประชาชนมีความตระหนัก การรับรู้ การยอมรับในสิทธิหน้าที่และส่วนร่วมของทุกกลุ่มทุกฝ่าย โดยภาครัฐนั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องสร้างสำนึกใหม่ว่ากิจการที่ตนรับผิดชอบไม่ใช่ “รัฐกิจ” หรือ “กิจการของรัฐ” แต่เป็นสาธารณกิจที่สาธารณชนชอบที่จะมีส่วนร่วมในการคิด ร่วมกระทำหรือตรวจสอบ หากเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ปรับทัศนคติให้ได้เช่นนี้ ก็จะต้องเผชิญกับสถานะที่อาจเกิดข้อขัดแย้งกับประชาชนกลุ่มที่ต้องการมีส่วนร่วมได้ ส่วนภาคประชาชน การตระหนัก การรับรู้และยอมรับในสิทธิและหน้าที่ตลอดจนการมีส่วนร่วม นั้น เพราะผู้อื่นต่างก็มีสิทธิหน้าที่และส่วนร่วมเสมอกันตามหลักการเท่าเทียมกัน ดังนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องยอมรับการ “รวมขอม” และ “ประสานประโยชน์” มิให้เกิดความแตกต่างในผลประโยชน์และจุดยืน จะนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในที่สุด

2.3.3.2 ทัศนคติ (Attitude) ควรต้องสร้างความเข้าใจและปรับทัศนคติของบุคลากร ภาครัฐและภาคประชาชนทั้งสองฝ่าย ให้มีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน กล่าวคือ ภาครัฐจะต้องเห็นการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิ่งที่ต้องส่งเสริมเพื่อประโยชน์หลายประการ อาทิ เพื่อการได้ข้อมูล ข้อเท็จจริงและความคิดที่หลากหลาย รวมทั้งบุคลากรภาครัฐผู้รับผิดชอบด้านการมีส่วนร่วม จะต้องมีความทัศนคติที่ดีต่อประชาชนและต่อกระบวนการมีส่วนร่วม มีการปรับปรุงบทบาทและค่านิยม ตลอดจนต้องมีความอดทนในการทำงานกับประชาชน เพราะการมีส่วนร่วม ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน ต้องทำอย่างต่อเนื่อง และมีความจริงใจต่อประชาชน ในขณะเดียวกัน ภาคประชาชนเองควรมีท่าทีที่เข้าใจความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน และจะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมและต่อเจ้าหน้าที่ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างประชาชนและเจ้าหน้าที่ ทำให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมการมีส่วนร่วมบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น หากทั้งสองฝ่ายต่างมีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วมต่อกันแล้ว ความร่วมมือ “ประชารัฐ” จะพัฒนาได้ดียิ่งขึ้น

2.3.3.3 การเป็นตัวแทน (Representation) การสรรหาและคัดเลือกตัวแทน จะต้องคำนึงถึงประชาชนทุกกลุ่ม ทุกฝ่าย เพื่อให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่หลากหลายทุกกลุ่มนั้นมีตัวแทนเข้าไปร่วมด้วย จะได้ ประสานผลประโยชน์กันจนลงตัวและเกิดความเป็นธรรมขึ้น รวมทั้งควรคำนึงถึงคุณสมบัติของตัวแทนที่ต้องการด้วย โดยพิจารณาจากคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ เช่น ทักษะและความสามารถที่เกื้อหนุนกัน ความสอดคล้องของเทคโนโลยี วัตถุประสงค์ ค่านิยม และวัฒนธรรมองค์กร การตอบสนองซึ่งกันและกัน ความรับผิดชอบ ความมั่นคงด้านการเงิน ความสามารถในการสร้างความเชื่อมั่น เป็นต้น นอกจากนี้ กลุ่มที่เป็นตัวแทนจะต้องมีความน่าเชื่อถือจากกลุ่มทั้งหลายหรือผู้มีส่วนได้เสีย และมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องตระหนักถึง คือสมาชิกที่เป็นตัวแทนต้องมีความรู้สึกที่จะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

2.3.3.4 ความเชื่อมั่นและไว้วางใจ (Trust) การมีส่วนร่วมนั้น ต้องสร้างให้สมาชิกมีความเข้าใจและมีความจริงใจในการเข้าร่วม สิ่งที่จะได้ตามมาคือความเชื่อมั่นและไว้วางใจในองค์กร โดยการสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจกันนั้น ต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน กำหนดให้เป็นรูปธรรม และเป็นวัฒนธรรมขององค์กร ซึ่งการสร้างการเชื่อถือ ศรัทธา ความไว้วางใจกันและกันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว การสร้างความเชื่อถือไว้วางใจอาจทำได้คือการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง และนำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมาครบถ้วน รวมทั้งต้องมีการติดต่อระหว่างสมาชิกอย่างสม่ำเสมอบ่อยครั้ง และทำอย่างตั้งใจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการภายในองค์กร ซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดความสำเร็จในการสร้าง และดำรงไว้ซึ่งความเชื่อมั่นและความไว้วางใจการร่วมมือซึ่งกันและกัน

2.3.3.5 การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (Information-sharing) สร้างกลไกเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสาร ทั้งด้านที่เป็นข้อเท็จจริงและด้านที่เป็นความคิด ความรู้สึก ความคาดหวัง ได้ถูกแสดงออกมาอย่างหลากหลายกลุ่ม ลึกและสมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้น ซึ่งจะทำให้การวินิจฉัยปัญหาและการเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหามีหลากหลาย และตรงกับความต้องการมากขึ้น ผลที่ตามมาคือทำให้การตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย และการวางแผนดำเนินไปได้อย่างรอบรู้ รอบคอบและรอบด้านยิ่งขึ้น โดยการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ และมีข้อมูลข่าวสารเพียงพอ ในนโยบายที่ตนต้องการมีส่วนร่วม ข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นของหน่วยงานที่เป็นผู้ริเริ่มนโยบาย บางส่วนเกิดจากการศึกษาของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ดังนั้นประชาชนที่สนใจการมีส่วนร่วมกับนโยบายใดอาจไปขอความร่วมมือและข้อมูลจากบุคคลและองค์กรเหล่านั้น

2.3.3.6 **ฉันทามติ (Consensus)** การมีส่วนร่วมเป็นการสร้างฉันทามติ โดยการให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนเข้าร่วม ในการหาวิธีแก้ไขปัญหาย่อยๆ ชักชวนร่วมกันหาทางออกสำหรับการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในทางสันติ เป็นที่ยอมรับหรือเป็นฉันทมติของประชาสังคม ซึ่งทุกคนยินยอมเห็นพ้องต้องกันในทุก ๆ ขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเสาหลักของการมีส่วนร่วมที่ดีคือการที่ประชาชนสามารถที่จะร่วมมือกัน ลดความขัดแย้ง สร้างข้อตกลงที่มั่นคงยืนยาว การยอมรับระหว่างกลุ่ม และหาข้อสรุปร่วมกันได้ทุกฝ่าย แม้ว่าอาจจะมีความเห็นที่แตกต่างกันก็ตาม ต้องสามารถที่จะปรับความเห็นที่ต่างกัน โดยการเจรจาข้อยุติที่ทุกฝ่ายยอมรับกันได้อย่างสันติวิธี เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เห็นพ้องหรือฉันทมติร่วมกันได้ทุกฝ่าย

2.3.3.7 **การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction)** องค์การการมีส่วนร่วมต้องสร้างให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ในองค์กร ก็จะต้องจัด กิจกรรมที่ทำให้มีการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นของกันและกันเป็นการสื่อสารแบบ ๒ ทาง ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันซึ่งจะนำไปสู่การลดอคติที่มีต่อกันและเกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นระหว่างผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม สิ่งเหล่านี้จำเป็นเป็นกลไกที่จะช่วยป้องกันความขัดแย้ง ที่อาจจะเกิดขึ้นหรือกรณีที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้วจะเป็นกลไกที่ช่วยบรรเทาความขัดแย้งให้ลดระดับความรุนแรงลงได้ ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนก็ เพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและรับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุด ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์ที่ดีสำหรับทุก ๆ คน

2.3.3.8 **ความประสงค์หรือความมุ่งหมาย (Purpose)** ต้องกำหนดความประสงค์หรือความมุ่งหมายในการมีส่วนร่วมไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจถูกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่ การมีความมุ่งหมายที่ต้องการบรรลุชัดเจน จะนำทางให้สมาชิกผู้เข้าร่วมได้เข้าใจตรงกันและเดินไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความเป็นเอกภาพทางความคิดเห็น เอกภาพในการดำเนินกิจกรรม และความเข้มแข็งขององค์กร นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมต้องมีกิจกรรมเป้าหมายในการให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่า มีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่า ควรเข้าร่วมหรือไม่ รวมทั้งขั้นตอนของกิจกรรมจะต้องระบุไว้ในกิจกรรมแต่ละอย่างมีกี่ขั้นตอน และประชาชนสามารถเข้าร่วมในขั้นตอนใดบ้าง

2.3.3.9 **การประเมินผล (Appraisal)** ต้องมีระบบการประเมินผล เนื่องจากการประเมินผลเป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการมีส่วนร่วม และถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของผู้บริหารในการบริหารทรัพยากรบุคคลให้เกิดประโยชน์สูงสุด องค์กรใดที่มีการประเมินผลการปฏิบัติงาน

ที่เป็นธรรม โปร่งใส และจัดทัศนคติส่วนตัวออกได้มากที่สุด ถือว่าองค์กรนั้นใช้เครื่องมือนี้ได้อย่างได้ผลและเกิดประโยชน์ ในทำนองเดียวกันการประเมินผลการปฏิบัติงานของบุคลากรในองค์กรย่อมส่งผลถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์กรได้เช่นเดียวกัน ซึ่งผลของกระบวนการประเมินผลก็จะกลายเป็นปัจจัยนำเข้าในกระบวนการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผน เพื่อนำปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติมาปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาผลการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการประเมินผลงาน จึงต้องเริ่มตั้งแต่การเข้าร่วมควบคุม ร่วมติดตามร่วมประเมินผล ร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่จัดทำไว้ ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

2.3.3.10 ความโปร่งใส (Transparency) ปรับปรุงกลไกการทำงานขององค์กรการมีส่วนร่วมให้มีความโปร่งใส เนื่องจากการมีส่วนร่วมนั้น เป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสตรวจสอบการใช้ดุลยพินิจ สำหรับการตัดสินใจของรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ ซึ่งจะก่อให้เกิดความโปร่งใสในการดำเนินการ ลดการทุจริตและข้อผิดพลาดของนโยบาย แผน โครงการ ลงได้ โดยการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในองค์กร ซึ่งความโปร่งใสเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ประกอบด้วย ความไว้วางใจ การเปิดเผยข้อมูล การเข้าถึงข้อมูล และกระบวนการตรวจสอบ

2.3.3.11 ความเป็นอิสระ (Independence) องค์กรการมีส่วนร่วมจะต้องมีความเป็นประชาธิปไตย โดยการให้เกียรติ ยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน สมาชิกทุกคนในองค์กรมีอิสระทางความคิด การที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจ จะเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งหลักการและเงื่อนไขสำคัญของการมีส่วนร่วมประการหนึ่งคือ ความเป็นอิสระ หรือความสมัครใจที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วม การบังคับไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการคุกคาม การระดม และการว่าจ้าง ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

2.3.3.12 ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง (Onward-doing) องค์กรการมีส่วนร่วม ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดประสบการณ์ การเรียนรู้ใหม่ ความคิดใหม่ที่ทำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง ภาครัฐจะต้องเตรียมประชาชนให้มีความพร้อมและเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมด้วยการให้ความรู้ และการสร้างความเข้าใจในบทบาทของการมีส่วนร่วมภาคประชาชน รวมทั้งมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง โดยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ ที่จะทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ และการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง

จะเป็นปัจจัยสำคัญที่บ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วม รวมทั้งจะทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคม

2.3.3.13 เครือข่าย (Network) ส่งเสริมให้มีการผนึกกำลังร่วมกันของทั้งภาครัฐ และภาคประชาชนในลักษณะเครือข่ายคือ การที่จะต้องมาทำความเข้าใจกัน มาผนึกกำลังกันเป็นหนึ่งเดียวที่สำคัญต้องเป็นไปเพื่อสร้างผลประโยชน์ในเชิงการทำงานร่วมในรูปกิจกรรม โครงการ แผนงาน ที่จะต้องอาศัยความร่วมมือกัน ต้องผนึกกำลังขอความร่วมมือ หรืออาศัยการทำกิจกรรม ร่วมมือกันหลายองค์กร ซึ่งเครือข่ายความร่วมมือจะต้องเกิดขึ้นจากวิถีคิดของสมาชิก ผู้บริหาร และบุคคลในชุมชนเป็นหลัก โดยเครือข่ายความร่วมมือนั้น จำเป็นต้องให้มีตัวแทนของประชาชน มาพบปะพูดคุยเพื่อก่อตัวและกล่าวถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน ดังนั้น เครือข่ายการมีส่วนร่วมจึงเป็น กระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรการมีส่วนร่วมกับสมาชิก ประชาชน และ กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีรูปแบบความสัมพันธ์การมีส่วนร่วมในแนวราบของ องค์กรการมีส่วนร่วมและชุมชน รวมทั้งเป็นกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนประชาชนให้สามารถ พัฒนาชุมชนของตนเอง โดยอาศัยเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการทำงานของคนในชุมชน เพื่อ ร่วมกันแก้ไขปัญหาของคนและปัญหาส่วนรวมในชุมชน ซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายจะนำไปสู่ การพัฒนาการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

2.4 แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การที่ประชากรเพิ่มมากและสถานะทางเศรษฐกิจถดถอย ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อตัดไม้ ทำลายป่าเพิ่มทำการเกษตรเชิงเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ส่งผลกระทบรุนแรงต่อระบบนิเวศน์ ทำให้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยได้มีความพยายาม ผลสมผสานเรื่องของการอนุรักษ์ รักษาระบบนิเวศน์ธรรมชาติโดยการส่งเสริมเรื่องการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและมีการแบ่งเขตให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ขึ้น เพื่อสร้างความตระหนักถึง ความสำคัญและหันมาช่วยกันดูแล สนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้มีการผลักดันให้ เกิดการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนโดยมีกระบวนการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ โดยให้ชุมชนลุกขึ้นมา จัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

ประชา อินทร์แก้ว (2542, หน้า 7) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์เอาไว้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากร อย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็น เวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่า ประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจาย

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะอีกด้วย

หลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้น มีหลัก 3 ประการ คือ (ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, 2546, หน้า 26)

1. ต้องใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด กล่าวคือ ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ถึงผลได้ผลเสียจากการใช้ทรัพยากรตามหลักเศรษฐศาสตร์ และเมื่อใช้แล้ว จะเกิดการขาดแคลนในอนาคตหรือไม่
2. ประหยัดของที่หายาก หมายความว่าทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายากก็ควรเก็บรักษาหรือสงวนเอาไว้ไม่ให้สูญหายไป ของบางอย่างถ้าอยู่ในสภาพที่พอจะใช้ได้ก็ควรจะใช้ต่อไป และใช้อย่างประหยัดอย่าฟุ่มเฟือย

3. หาวิธีฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น กล่าวคือ ทรัพยากรใดที่มีสภาพเสื่อมโทรมต่อการสูญเสียเปล่าหรือหมดไป ก็ควรที่จะซ่อมแซมหรือปรับปรุงให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น

นอกจากนี้ ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์ (2546, หน้า 27 - 28) ได้ระบุว่าในการดำเนินการเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้น มีแนวทางดำเนินการตามวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1. ให้การศึกษาแก่นักเรียนและประชาชน การศึกษาจะช่วยให้คนเข้าใจ เกิดความตระหนัก เกิดจริยธรรมที่ดีและไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะมีการประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนั้นการจัดการศึกษาในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควรมีการสอดแทรกเข้าไปในบทเรียนทุกระดับชั้น เพื่อให้เยาวชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2. ออกกฎหมายควบคุม เนื่องจากกฎหมายเป็นข้อบังคับที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม การนำข้อบังคับทางกฎหมายเข้ามาช่วยควบคุม หรือบังคับให้ผู้ก่อให้เกิดมลพิษจำเป็นต้องปฏิบัติตาม ถือว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎหมายก็จะได้รับโทษปรับหรือจำคุก กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535

3. การแบ่งเขต เป็นการแบ่งเขตพื้นที่ตามประเภทของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ สาเหตุที่ใช้การอนุรักษ์แบบแบ่งเขต เนื่องจากวิธีการให้ความรู้และการใช้กฎหมายไม่ได้ผล หรือต้องการจะแบ่งเขตให้ชัดเจนเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผล และจะต้องมีการสร้างมาตรการกำกับในเขตที่แบ่งนั้นด้วย เช่น เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เมืองควบคุมมลพิษ

4. การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาช่วย เนื่องจากการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีและทำให้มีมลพิษเกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน

เราสามารถนำเทคโนโลยีในการบำบัดหรือกำจัดของเสียที่เกิดขึ้นได้ แต่ต้องเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการกำจัดมลพิษแต่ละชนิด

5. จัดตั้งชมรมหรือสมาคมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในสถานศึกษา โดยมีกลุ่มนักศึกษาที่สนใจร่วมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม ซึ่งจัดว่าเป็นกลุ่มที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมส่วนรวม

6. การโฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนต่าง ๆ เพราะการดำเนินการผ่านสื่อมวลชน จะทำให้ประชาชนทราบอย่างกว้างขวางและเข้ามามีส่วนร่วมได้มาก และยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ ตลอดจนเข้าใจบทบาทและหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ รวมทั้งทราบถึงกฎหมาย พระราชบัญญัติ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและรับผิดชอบ ถ้าประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะทำให้ประชาชนทุกคนในประเทศ มีคุณภาพชีวิตที่ดี

7. การตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ทำหน้าที่ประสานงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการอิสระในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นให้หน่วยงานอื่น ๆ ที่รับผิดชอบได้ดำเนินการตามนโยบายของรัฐ หรือตามกฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติต่อไป

สำหรับการศึกษาเรื่องม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นแหล่งอนุรักษ์สมุนไพรท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ผู้ศึกษามีแนวความคิดที่จะเชื่อมโยงไปถึงการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาให้มีความอุดมสมบูรณ์และมีการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนนั้น ต้องให้ความสำคัญกับการจัดการอนุรักษ์สมุนไพร สามารถนำมาประมวลได้ดังนี้

2.4.1 การจัดการและการอนุรักษ์สมุนไพร

สมุนไพร หมายถึง พืชที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ การใช้สมุนไพรสำหรับรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ ต้องนำเอาสมุนไพรตั้งแต่สองชนิดขึ้นไปมาผสมรวมกันซึ่งจะเรียกว่า “ยา” ในคำรับยา นอกจากพืชสมุนไพรแล้ว ต้องประกอบด้วยสัตว์และแร่ธาตุอีกด้วย เราเรียกพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุที่เป็นส่วนประกอบของยานี้ว่า “เภสัชวัตถุ”

สมุนไพรเป็นทั้งอาหารและยารักษาโรค อาหารสมุนไพรสามารถนำมาปรุงเป็นอาหารที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกายในการดำรงชีวิต เนื่องจากมีสารอาหารที่มีความจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย ได้แก่ คาร์โบไฮเดรต ไขมัน โปรตีน เกลือแร่ กรดอินทรีย์ วิตามิน และน้ำย่อย เป็นต้น สารเหล่านี้ล้วนมีอยู่ในพืชทั้งสิ้น อาหารสมุนไพร อาจอยู่ในรูปของธัญญาหารและถั่วต่าง ๆ ผัก

ผลไม้ เครื่องเทศ และเครื่องดื่มน้ำที่เตรียมจากสมุนไพรในแง่การรักษาโรค อาหารสมุนไพรที่ใช้ในขนาดที่พอเหมาะอาจรักษาโรคได้ เช่น ดอกอ่อนและยอดขี้เหล็กใช้แกงเป็นอาหาร ในขณะที่เดียวกันก็เป็นยาเจริญอาหาร กระเทียม เป็นเครื่องเทศที่ใช้แต่งกลิ่นอาหาร และออกฤทธิ์เป็นยาขับลม ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ ช่วยลดไขมันอุดตันในเส้นเลือด ตลอดจนมีฤทธิ์ฆ่าเชื้อแบคทีเรีย และเชื้อราบางชนิดได้ ประโยชน์อีกอย่างหนึ่งที่ได้จากอาหารสมุนไพร คือ เส้นใยเซลลูโลสในพืชซึ่งมีประโยชน์ช่วยในการขับถ่าย (สมพร พวงประทุม, 2543)

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2540) ได้กล่าวว่า ควรให้ความสำคัญและเล็งเห็นคุณค่าของสมุนไพร จึงได้เขียนคำนำในหนังสือภูมิปัญญาพื้นบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเขียนเกี่ยวกับสมุนไพรเป็นมากกว่ายาสมุนไพร เป็นมากกว่าอาหารและยา หรือสิ่งใช้สอยที่ได้จากธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความรู้เชิงวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ คุณค่า การลองปฏิบัติ คัดเลือก และถ่ายทอด โดยชุมชนและสังคมเป็นเวลาดูแลเนื่องกันมา ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิตกับแผ่นดิน จึงอาจเรียกได้ว่าเป็น “ปัญญาจากแผ่นดิน” หรือ “ภูมิปัญญา” สมุนไพรจากพื้นดินและสายน้ำกำลังถูกคุกคามและทำลายไปอย่างรวดเร็ว ด้วยฝีมือของมนุษย์ ภายใต้ร่มเงาแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ สมุนไพรในป่าธรรมชาติสูญหายไปพร้อมกับผืนป่าที่ถูกตัดฟัน โดยกิจกรรมตัดฟันป่า สวนสมุนไพร ไร่ยา ถูกบุกรุกเพื่อเปิดทางให้กับการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยว สมุนไพรในแหล่งน้ำลดลงเพราะระบบนิเวศของแม่น้ำถูกเปลี่ยนแปลงโดยโครงสร้างเขื่อนใหญ่ สมุนไพรในทะเลหมดสิ้นไปพร้อมกับการขยายตัวอย่างไม่มีขีดจำกัดของนาุ้ง กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้แม้ว่าจะนำรายได้เงินตราต่างประเทศจำนวนมากให้กับเศรษฐกิจไทย แต่สิ่งที่แลกไปก็คือความหลากหลายทางชีวภาพที่ถูกทำลายไปพร้อมกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศธรรมชาติ ถ้าปราศจากซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้าน การนำสมุนไพรมาใช้จะยุ่งยากมาก เพราะไม่รู้ว่าจะใช้สมุนไพรใด เพื่ออะไร และอย่างไร ทำไมธุรกิจอุตสาหกรรมอาหารและยาจากต่างประเทศจึงเร่งเข้ามาทำการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านเรื่องสมุนไพรจากชุมชนท้องถิ่นในประเทศซึ่งเป็นโลกที่สาม เพื่อหาช่องทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ขึ้น

นอกจากนี้ การศึกษา ที่มุ่งเน้นให้ชุมชนมีเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสมุนไพรในครั้งนี้ เพื่อป้องกันแหล่งทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ทำให้ส่งผลกระทบต่อแหล่งสมุนไพรและถูกทำลายลงไปด้วย ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพตนเองถูกหลงลืมทั้งแหล่งทรัพยากรและสมุนไพรมีความสัมพันธ์กัน เมื่อไม่มีแหล่งทรัพยากรที่สมบูรณ์ความหลากหลายของพืชพันธุ์ก็หมดไป รวมทั้งสมุนไพรด้วย เมื่อไม่มีแหล่งวัตถุดิบสมุนไพรจะส่งผลกระทบต่อระบบการดูแลสุขภาพของชุมชน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน องค์ความรู้ ก็จะถูกทำลายลงไปด้วย

2.4.2 องค์ความรู้ท้องถิ่นกับการจัดการสมุนไพร

ศึกษาองค์ความรู้ท้องถิ่นกับการจัดการสมุนไพร เป็นกระบวนการปลูกจิตสำนึกอนุรักษ์ การปลูกสมุนไพรเพิ่ม การกระจายพันธุ์สมุนไพร และการนำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยมุ่งที่จะศึกษาค้นคว้า “องค์ความรู้ท้องถิ่น” หรือ “องค์ความรู้พื้นบ้าน” นำมาผสมผสานในการอนุรักษ์ ดังต่อไปนี้

คารณิ อ่อนชมจันทร์ และพาณิ ศิริสะอาด (2546, หน้า 80) ได้กล่าวไว้ในผลการศึกษาว่า การเก็บยาสมุนไพร ผู้ที่จะไปเก็บยา นอกจากต้องรู้จักตัวยาคืออย่างใดแล้ว ยังต้องรู้จักหลักการ และวิธีการเก็บยาที่ถูกต้องด้วย เพื่อให้ได้ตัวยามีประสิทธิภาพ (มีสรรพคุณทางยา, มีฤทธิ์ยา) หรือมีสรรพคุณทางยาที่ต้องการและได้ผล ปักยา (ฤทธิ์ยา) ที่มีอยู่ในต้นไม้ นั้น นอกจากจะเกิดตามการเจริญเติบโตของต้นไม้แล้ว ยังมีอิทธิพลของปัจจัยภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ (1) สภาพแวดล้อม (2) อากาศ (3) สายลม และ (4) แสงแดด ดังนั้น ผู้ที่จะเก็บยาต้องมีความรู้เกี่ยวกับทิศทางและช่วงเวลาที่เหมาะสม นอกจากนี้ต้นไม้ทุกต้นยังมีรุกขเทวดา เทพารักษ์รักษาอยู่ เมื่อจะตัดหรือนำเอาส่วนหนึ่งส่วนใดมาใช้ ต้องขออนุญาตและขอให้ช่วยในการรักษาผู้ป่วยด้วยทุกครั้ง การเก็บสมุนไพรให้มีสรรพคุณยาที่ดีต้องตระหนักถึงช่วงเวลา ระยะเวลาที่เก็บสมุนไพรนอกจากหลักการเก็บและใช้ประโยชน์สมุนไพรแล้ว หมอพื้นบ้านยังมีความเชื่อด้านสมุนไพร ซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์สมุนไพรตามแหล่งธรรมชาติด้วย เช่น มีพิธีกรรมความเชื่อเรื่องของการรักษาดินไม้ในป่า ความเชื่อเรื่องพระแม่ธรณี เจ้าที่เจ้าทาง การปลุกยา (กระตุ้นให้ยามีสรรพคุณทางฤทธิ์ยา) และการขอขมาเจ้าป่าเจ้าเขาในขณะเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่า ความเชื่อเหล่านี้ ล้วนส่งผลต่อการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืน และทำให้เห็นว่าหมอพื้นบ้านมีบทบาทในด้านการดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะมีความเข้าใจในกฎธรรมชาติ และส่วนมากมักจะยึดถือแนวปฏิบัติตามหลักธรรมะของพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด

คุณ เกรือวรรณ (2551, หน้า 60 - 62) ได้กล่าวถึง องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พบว่า หมอพื้นบ้านมีวิถีชีวิตอย่างพอเพียง มีความเข้าใจหลักธรรมชาติ สำนึกในบุญคุณของธรรมชาติ เข้าใจว่าสิ่งมีชีวิตต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน สิ่งมีชีวิตทุกชนิดประกอบไปด้วยธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งได้มาจากธรรมชาติ และพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อทุกชีวิต หมอสมุนไพรสามารถอาศัยอยู่ร่วมกับป่าและใช้ประโยชน์จากพืชได้เป็นอย่างดี หมอพื้นบ้านมีองค์ความรู้ในการเก็บและหาสมุนไพรอย่างยั่งยืน หมอพื้นบ้านเก็บหาพืชสมุนไพรจากป่าโดยใช้องค์ความรู้ที่สั่งสมสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งจะมีความรู้ว่ามีวิธีการเก็บพืชสมุนไพรแต่ละฤดูกาลอย่างไร ซึ่งจะทำให้พืชสมุนไพรมีอายุยืนและแตกกิ่งก้านสาขาใหม่เพื่อให้มีใช้อย่างยั่งยืน นอกจากนั้น หมอพื้นบ้านยังมี

ความรู้ในการปลูกและการนำพืชสมุนไพรมาปลูกไว้ในบ้าน หัวไร่ปลายนา สามารถเพราะพันธุ์สมุนไพรได้หลายชนิด หมอพื้นบ้านต้องพึ่งพาอาศัยและมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะหวงแหนในธรรมชาติ ใช้ภูมิปัญญาในการรักษาป่าไม้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น เช่น ป่าคอนปู้ตา ป่าชุมชน ป่าช้า และต้นไม้ใหญ่ในชุมชน เป็นแนวทางในการดูแลรักษาป่าไม้และใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรได้แก่

1. ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

1) องค์ความรู้ในด้านการใช้สมุนไพรในท้องถิ่น โดยรู้จักการนำมาใช้อย่างพอเพียง และเข้าใจหลักธรรมชาติ สำนักในบุญคุณของธรรมชาติ โดยมีความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดประกอบไปด้วยธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งได้มาจากธรรมชาติทั้งสิ้น พืชผักพื้นบ้านและสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อทุกชีวิต จึงทำให้หมอพื้นบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่า และใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในท้องถิ่นได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพ

2) องค์ความรู้ในด้านการเก็บหาสมุนไพร โดยใช้ความรู้ที่สั่งสมสืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษ เช่น ในฤดูฝนด้วยสมุนไพรจะมีมากที่กิ่ง ก้าน ฤดูหนาวยาสมุนไพรจะเคลื่อนที่ลงมาอยู่ที่บริเวณลำต้น และฤดูร้อนยาสมุนไพรจะเคลื่อนที่ลงมาอยู่ที่บริเวณราก เหง้า ที่ชาวบ้านเรียกว่า พืชลงหัว จึงพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะตัดแต่งกิ่งต้นไม้ ในปลายฤดูหนาวหรือต้นฤดูร้อน จะทำให้พืชอายุยืน และแตกกิ่งก้านสาขา

3) องค์ความรู้ในด้านการปลูกพืชสมุนไพร โดยใช้ความรู้ที่มีนำพืชที่หายากมาปลูกไว้ที่บ้าน จัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมสำหรับพืชแต่ละชนิด

4) องค์ความรู้ในด้านการเพาะเลี้ยงสมุนไพร สามารถใช้ภูมิปัญญาในการเพาะชำต้นไม้ได้หลายชนิด

5) องค์ความรู้ในด้านการอนุรักษ์ มีความรักและหวงแหนในธรรมชาติ มีชีวิตอยู่อย่างพึ่งพิงธรรมชาติ ใช้ภูมิปัญญาในการรักษาอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ ป่าคอนปู้ตา ป่าชุมชน และต้นไม้ใหญ่

2. ด้านการใช้ความรู้ในมิติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่

1) หมอพิธีกรรม ใช้พิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชนเชื่อมโยงระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ การบวชป่า การขอมาเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา รุกขเทวดา แม่ธรณี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจแยกธรรมชาติออกจากวิถีชีวิตของชาวบ้านได้

2) หมอพื้นบ้าน ใช้พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ในลักษณะการรักษาการเจ็บป่วยทั้งทางกายและจิต ซึ่งมีสาเหตุมาจาก ผีเจ้าป่าเจ้าเขา

แม่ธรณี รุกขเทวดา จึงมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ต่ออายุ ไล่ถอนชีวิต หรือการต่อชะตาด้วยการทำบุญ การปลูกต้นไม้ ปล่อยนก ปล่อยปลา เป็นต้น

3) หมอเป่า ใช้สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมารักษาผู้ป่วย เช่น การใช้พืชสมุนไพร ร่วมกับการใช้คาถาเป่า โดยเฉพาะกลุ่มหมอที่รักษาคนป่วยจากงูกัดจำเป็นต้องใช้สมุนไพรประเภทหัว เช่น ว่านพญาธร่วมกับคาถาเป่า ซึ่งจะมียอดความรู้เรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ ในการเก็บว่าน เพื่อนำมาประกอบพิธีกรรมก่อนนำไปรักษา ซึ่งขั้นตอนการเก็บสมุนไพรจะมีขั้นตอนในการเก็บหลากหลายวิธี คือ ขั้นตอนก่อนเก็บสมุนไพรจะมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง อาทิเช่น การสวดคาถาเพื่อขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น และมีเรื่องของวัน เวลา และทิศทางการเก็บสมุนไพรที่เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมา

4) หมอสมุนไพร ในการรักษาของหมอสมุนไพรต้องใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยมากมายหลายตำหรับต่อหมอพื้นบ้านหนึ่งท่าน และในหนึ่งตำหรับก็ประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด ดังนั้น หมอสมุนไพรจึงเป็นหมอพื้นบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่ามากกว่าหมอกลุ่มอื่นและหมอสมุนไพรต้องมียอดความรู้ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมากที่สุด

5) หมอดำเฒ่า ซึ่งเกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์กับชาวบ้าน ชุมชน สังคม ประเพณี วิถีชีวิต ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องการปกป้องแม่และเด็ก และในกลุ่มหมอดำเฒ่าใช้ยาสมุนไพรในการอยู่ไฟหลังคลอด เช่น ยาอบ ยาประคบ ยาแก้ลม ผิดเดือน (ผิดสำแดง) เป็นต้น

สรุปได้ว่า องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านทุกประเภทมีความเชื่อมโยงผูกพันกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และองค์ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้ สามารถอนุรักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ และ เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า และเป็น การพึ่งพากระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน ดังนั้น การจัดการสมุนไพรในม่อนยา ต้องอาศัยองค์ความรู้ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านด้วย

2.4.3 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพรให้ยั่งยืน

ชาญพงษ์ ภูจิตร์ (2542, หน้า 17 - 20) ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพรให้ยั่งยืน ความสำคัญของการปลูกสมุนไพรเชิงอนุรักษ์ สมุนไพรเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาโรคของชาวบ้านมานานนับร้อยปี การใช้สมุนไพรโดยการเก็บจากแหล่งธรรมชาติ และไม่มีการปลูกทดแทนส่งผลให้สมุนไพรจากแหล่งธรรมชาติลดลง และอาจไม่มีให้ใช้ในอนาคต หมอพื้นบ้านมีส่วนทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนสมุนไพรได้เช่นกัน เพราะมีการเก็บสมุนไพรจากป่าใช้ประกอบการรักษา ดังนั้น การร่วมมือกันในการปลูกสมุนไพร การอนุรักษ์ และการกระจาย

พันธุ์สมุนไพร จึงเป็นการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพไปในตัว ทั้งนี้ การปลูกสมุนไพรยังมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง การปลูกสมุนไพรเชิงอนุรักษ์มีความสำคัญ ดังนี้

1. แหล่งสมุนไพร จัดเป็นแหล่งความรู้ทางการแพทย์และเภสัชกรรมแผนใหม่ เป็นจุดเริ่มต้นในการค้นหาจากธรรมชาติ
2. สวนสมุนไพรปลูกไว้ใช้ อาจกลายเป็นความหวังที่จะช่วยให้มนุษย์มีอายุยืนยาวขึ้น เพราะเกิดจากการนำสมุนไพรไปทดลองและวิจัยในการรักษาโรค และส่งเสริมให้ร่างกายแข็งแรง มีภูมิคุ้มกันโรคดีขึ้น
3. การปลูกสมุนไพร เป็นการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ และช่วยกันดูแลรักษาไม่เพียงเฉพาะสมุนไพรที่ปลูกเท่านั้น อาจหมายถึงการรักษาสมุนไพรในป่าด้วย
4. การปลูกสมุนไพรเป็นการสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับประเทศ หากสามารถผลิตสมุนไพรเพื่อการส่งออกทั่วโลก นอกจากจะลดปริมาณการสั่งซื้อยาแผนปัจจุบันลงแล้ว ยังมีรายได้เพิ่มจากการส่งออกสมุนไพรอีกด้วย

นอกจากประโยชน์ทางตรงของสมุนไพรที่ใช้เป็นยาแล้ว การปลูกพืชสมุนไพรยังมีประโยชน์ทางอ้อมอีกหลายประการ ตามที่สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน (2540, หน้า 9) เสนอไว้ คือ

1. สมุนไพรช่วยคืนความสมดุลให้กับธรรมชาติ
2. สมุนไพรช่วยให้สภาพแวดล้อม การทำงาน และการดำรงชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น
3. สมุนไพรเป็นแหล่งประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

2.4.4 ความเชื่อทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ป่า

สุเทพ สุนทรเกสัช (2550, หน้า 25) ได้กล่าวว่า จากสถานการณ์การสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมา ทำให้เกิดความสูญเสียทางด้านความรู้สึก จิตวิญญาณ และวัตถุไปเมื่อผู้อยู่อาศัยเปลี่ยนจากการดำรงชีวิตแบบพอเพียงไปสู่ระบบเศรษฐกิจตลาด และสภาพแวดล้อมภายใต้อิทธิพลของเมือง คุณค่าและการยึดถือปฏิบัติต่าง ๆ ตามประเพณีดั้งเดิมก็ยังคงดำรงอยู่ภายในป่าบรรพบุรุษต้องจัดพิธีที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การบวชป่า เป็นต้น พิธีกรรมดังกล่าวจะเป็นการสร้างเสริมความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชนในขณะเดียวกันจะช่วยอนุรักษ์และคุ้มครองทั้งชุมชนของมนุษย์และสัตว์ด้วย อาจมีพิธีกรรมที่ไม่เป็นทางการในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน การเกิด ญาติพี่น้องในหมู่บ้านขึ้นบ้านใหม่ โดยทั่วไปแล้วชาวนาในชนบทยังมีความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณของบรรพบุรุษที่สถิตอยู่ในป่าที่เต็มไปด้วยภัยอันตราย ป่าวิญญาณของบรรพบุรุษหรือป่าผีปู่ย่า เกิดขึ้นมาพร้อมกับการตั้งชุมชนในตอนแรก และชาวบ้านทุกคนมีความรับผิดชอบที่จะต้องให้ความคุ้มครอง ถ้าชาวบ้านคนใดละเมิดข้อกำหนดเกี่ยวกับป่าดังกล่าว โดยการตัดต้นไม้

ทำการล่าสัตว์ หรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมในบริเวณป่า คนทรงวิญญาณบรรพบุรุษ มีอำนาจที่จะเรียกค่าปรับในนามของบรรพบุรุษชุมชน อำนาจการลงโทษดังกล่าว ได้รับการสนับสนุนโดยอาศัยโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการของชุมชนชาวล้านนา ซึ่งยังคงใช้ต่อกันมาโดยมีโครงสร้างที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น ทรัพยากรของป่าผีปู่ย่าบางแห่ง ได้มีผู้เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ เนื่องจากความเชื่อ ทำให้การถือปฏิบัติตามประเพณีได้เสื่อมลง อย่างไรก็ตามด้วยความช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชนและผู้นำชุมชน ชุมชนจำนวนมากได้หันกลับมาสนใจหรือฟื้นคุณค่าและธรรมเนียมปฏิบัติตามประเพณี เพื่อคุ้มครองป่าท้องถิ่นที่เหลือเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไป

นอกจากนี้ สุเทพ สุนทรเกสัช (2550, หน้า 26) ได้อธิบายว่าหมู่บ้านในเขตล้านนาจะมีประเพณีเกี่ยวกับต้นไม้กำหนดไว้ การโค่นต้นไม้โดยทั่วไปก็จะปฏิบัติตามประเพณีและระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนดไว้ตามความเชื่อทางไสยศาสตร์เกี่ยวกับต้นไม้ ดังนี้

1. ไม้ที่ตัดในฤดูฝน
2. ไม้ที่มีปลวกกิน (เชื่อว่าวิญญาณสิงอยู่)
3. ไม้ที่ตกลงไปในบ่อ
4. ต้นไม้ตายเองหรือล้มลงมาเอง
5. ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่ในน้ำ
6. ต้นไม้ที่ถูกฟ้าผ่า
7. ไม้ที่มีโพรงข้างใน (เป็นที่อยู่อาศัยของผี จะไม่นิยมเอามาสร้างบ้านเพราะปลวกมักจะกิน)
8. ไม้ที่ลำต้นเป็นสองง่าม
9. ไม้ที่ลำต้นบิดเป็นเกลียวจากโคนไปจนถึงปลาย
10. ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ใกล้ศาลเจ้าปู่ และขึ้นอยู่ใกล้ที่อยู่ของผีเสื้อเมืองทรงเมือง
11. ไม้ที่ขึ้นใกล้หอสี
12. ไม้ที่ขึ้นใกล้ที่เพาะปลูก
13. ไม้ที่ลำต้นเสียดสีกันมีเสียง โดยเฉพาะเมื่อมีลมพัด

ดังนั้นตามประเพณีชาวบ้านจะตัดเฉพาะต้นไม้ที่มีลำต้นตรงไม่มีกิ่งก้าน ที่ขึ้นอยู่นอกป่าวิญญาณบรรพบุรุษและวิญญาณอื่น ๆ และนอกพื้นที่การเกษตร การปฏิบัติดังกล่าวเป็นหลักประกันให้ระบบนิเวศป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายอยู่เสมอ ชาวบ้านมีบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมที่กำหนดชัดเจนเกี่ยวกับการล่าสัตว์ในเขตป่า ก็เพื่อที่จะไม่ให้เป็นการรบกวนวิญญาณต่าง ๆ ที่สถิตอยู่ในป่า นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการใช้และการอนุรักษ์ และทรัพยากรในไร่นาอีกมาก (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2550, หน้า 174) สรุปว่า

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องอาศัยการมีส่วนร่วม และวัฒนธรรม ความเชื่อ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อนำมากระตุ้นความสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นได้

ใน พ.ศ. 2547 ซึ่งเป็น “ระยะการเปิดป่า” เพราะความเชื่อถือและการปฏิบัติทาง วัฒนธรรมเกี่ยวกับการใช้ที่ดินตามประเพณีและการอนุรักษ์ป่าได้เสื่อมลงอย่างมาก การเพิ่มขึ้นของ ประชากรอย่างรวดเร็ว เป็นผลให้เกิดความต้องการที่ดินอย่างมาก และการแสวงหาประโยชน์จาก ป่ามีเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดทัศนคติไม่ยินดียินร้าย และความต้องการที่จะได้ประโยชน์จากป่าระยะสั้น ในหมู่ผู้อาศัยอยู่ในป่าท้องถิ่น เพื่อตอบโต้กับแรงกดดันดังกล่าว ได้มีการรวบรวมตัวกันของกลุ่ม อนุรักษ์ขนาดเล็กตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่ในป่า ซึ่งมีหลายกลุ่มที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ กลุ่มอนุรักษ์ ไม่เพียงแต่จะคอยจับตา และรายงานการกระทำที่ผิดกฎหมายต่าง ๆ แต่ยังให้ความคุ้มครองต้นไม้ โดยใช้พิธีบวชป่าซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสร้างระบบคุณค่า ความเชื่อ และการปฏิบัติ ตามประเพณี เพื่อให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่า และมีความพยายามที่จะ ประนีประนอมความต้องการด้านทรัพยากรกับความจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์ป่า ป่าทางเลือกไม่มี ทางเลือกอื่น นอกจากการประนีประนอมและปรับการปฏิบัติทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับ วัฒนธรรมเมืองที่มีอิทธิพลมาก (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2550 หน้า 176) ได้กล่าวว่า ความต้องการที่ดิน เพิ่มขึ้นเป็นแรงกดดันที่ทำให้ชาวบ้าน ต้องช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมสำหรับเป็นพื้นที่การ ผลิตทางการเกษตร การเลือกพื้นที่ดังกล่าวได้อาศัยปัจจัยต่าง ๆ จำนวนหนึ่ง รวมทั้งความจำเป็น ที่เป็นหลักประกันว่าจะต้องมีอาหารอย่างเพียงพอ และผลิตผลส่วนเกินจากสิ่งแวดล้อมครอบครัว ของชาวบ้านที่อยู่ภายในและรอบ ๆ ป่าชุมชน ไม่มีความต้องการที่ย้ายออกจากป่า โดยมีความเชื่อว่า มนุษย์กับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ และไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันและกัน แม้ว่าในระยะของ การ “เปิดป่า” ป่าส่วนใหญ่จะถูกทำลายลง แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นผลมาจากนโยบายของรัฐบาลเอง

2.4.5. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรและการปลูกสมุนไพร

การที่สมุนไพรได้รับการฟื้นฟูขึ้นมา ทำให้เกิดกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง เกิดการผลิต ยาสมุนไพร นำมาจำหน่ายทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน ทำให้ปริมาณการใช้ยาสมุนไพรมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งบางส่วนได้มาโดยการหาจากในป่าและบางส่วนปลูกไว้ตามบ้าน โดยเฉพาะสมุนไพรที่เก็บมา จากป่าทำให้เกิดปัญหา คือ สมุนไพรในป่าลดจำนวนลงและอาจจะหมดไปในระยะเวลาอันใกล้ โดยมีสาเหตุสำคัญของปัญหา ซึ่งอยู่ที่การเก็บสมุนไพรจากป่าแต่ไม่มีการปลูกทดแทน สมุนไพร บางชนิดต้องใช้เวลานานกว่าจะนำมาใช้ยาได้ และรัฐยังมีการส่งเสริมสนับสนุนการปลูกพืช สมุนไพรแต่ราคาของสมุนไพรไม่แน่นอน จึงทำให้ไม่มีผู้ปลูกสมุนไพร ในขณะที่คนไทยรู้จักและ คุ้นเคยกับสมุนไพรมาตั้งแต่อดีตกาล และเรียนรู้การนำเอาสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในหลายด้าน เช่น ใช้เป็นการส่งเสริมป้องกันโรค และการดูแลรักษาร่างกายเมื่อยามป่วยไข้ คนไทยมีความรู้เรื่อง

การนำเอาสมุนไพรมาปรุงเป็นยาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ยาต้ม ยาพอง ยาผง ยาเม็ด ยาลูกกลอน เป็นต้น ปัญหาสำคัญเมื่อสมุนไพรของไทยไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการปลูกเพื่อจำหน่าย ทำให้สมุนไพรที่นำมาแปรรูป ได้มาจากการเข้าไปเก็บตามป่า ทำให้ต้นสมุนไพรถูกนำออกมาจำหน่าย โดยไม่มีการปลูกทดแทน และขาดการวางแผนทางในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อให้มีสมุนไพรใช้อย่างเพียงพอ

การใช้สมุนไพรในปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่แค่ยารักษาโรคเท่านั้น แต่เริ่มแพร่หลายและเป็นที่นิยมในการผลิตสิ่งอุปโภค บริโภคในชีวิตประจำวัน เช่น แชมพู สบู่ เครื่องสำอาง ยาสีฟัน ยาเครื่องดื่ม และมีแนวโน้มเปลี่ยนจากการพึ่งตนเองโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การผลิตยาสมุนไพรเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านปริมาณและความสะดวกทำให้รูปแบบการผลิตพัฒนาเป็นอุตสาหกรรม วัฒนธรรมการใช้สมุนไพรก็เปลี่ยนจากการเก็บนำมาทำใช้เองในครัวเรือน มาเป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายและซื้อขายหรือผลิตภัณฑ์สมุนไพรสำเร็จรูป ในขณะที่มีความต้องการมากขึ้น พื้นที่ป่าอันเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์กลับเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากการตัดทำลายเพื่อใช้ไม้ในการทำยา รวมทั้งการใช้ไม้ทำการเกษตร หรือวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่น การสร้างเขื่อน รวมทั้งพื้นที่ป่าชุมชนในชุมชนถูกบุกรุก ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่าใกล้บ้าน ใกล้ชุมชนได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของป่า ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร ยา วัสดุ และสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ในการดำรงชีพ และส่งผลกระทบต่อในอนาคต ปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบสมุนไพรสำหรับผลิตยาสมุนไพรและทรัพยากรธรรมชาติที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จากวิกฤตการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นความสำคัญของการใช้สมุนไพรและการปลูกสมุนไพร ดังนี้

2.4.5.1 การปลูกสมุนไพรในระบบเกษตรยั่งยืน

การปลูกพืชสมุนไพรช่วยส่งเสริมการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืนให้สมบูรณ์มากขึ้น ในทางกลับกันวิธีการปลูกสมุนไพรที่ดีที่สุด ต้องอาศัยระบบเกษตรยั่งยืนด้วย สมุนไพรได้ชื่อว่าเป็นลูกน้องป่า เพราะขึ้นและเจริญเติบโตได้ดีเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของหมู่พืชในป่า ไม่ชอบอยู่โดดเดี่ยว ป่าธรรมชาติเป็นระบบที่มีความสมดุลสามารถเป็นตัวอย่างเพื่อนำมาปรับใช้ในการทำเกษตรหรือปลูกสมุนไพรได้ ดังนี้

1. โครงสร้างป่า เป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับการปลูกสมุนไพรมากที่สุด เพราะสมุนไพรจำนวนมากเป็นพืชล่างที่เกิดและเติบโตได้ดีได้ร่มเงาไม้ใหญ่ ไม่ต้องการแสงแดดมาก อาศัยความชุ่มชื้นที่พื้นดิน สมุนไพรหลายชนิดอาศัยไม้ใหญ่ขึ้นเลื้อยพัน หากต้องการจะปลูกสมุนไพรควรเลือกหรือสร้างสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกับป่า คือ มีต้นไม้หรือพืชที่มีความสูงหลายระดับ ตั้งแต่ไม้สูง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ไม้เตี้ย ไม้พุ่ม โครงสร้างแบบนี้ หากมีอยู่แล้วสามารถปลูกสมุนไพรได้ เช่น สวนป่า สวนยาง สวนผลไม้ ถ้ายังไม่มีควรทำการปรับสภาพแวดล้อมให้คล้ายป่าก่อนที่จะปลูก

สมุนไพร โดยเลือกใช้พืชหลากหลายพันธุ์ เช่น สวนหลังบ้าน หัวไร่ปลายนา ขอบคันริมทาง พื้นที่นา พื้นที่รกร้าง ต้นไม้ที่จะปลูกควรผสมผสานกันเพื่อให้มีทั้งพืชผัก ไม้ผล ไม้ใช้สอย ไม้ใหญ่ที่เหมาะสมกับการปลูก เช่น สะเดา จี๋เหล็ก เพกา มะตูม มะขามป้อม สมอไทย เป็นต้น

2. ไม่ใช้สารเคมี การปลูกสมุนไพรไม่ควรใช้สารเคมีเด็ดขาด เนื่องจากต้องนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการทำยา ต้องแน่ใจว่าไม่มีการปนเปื้อนหรือตกค้างของสารพิษ เช่น ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ในกรณีของปุ๋ยเคมีแม้จะไม่มีสารพิษโดยตรงแต่ไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการปลูกสมุนไพรหลายชนิด โดยเฉพาะพืชประเภทหัว เช่น ขมิ้นชัน ไพล เพราะทำให้น้ำเสีย และการใช้ปุ๋ยเคมีจะทำให้คุณภาพของดินเสื่อมโทรมได้

3. การปรับโครงสร้างดิน วิธีที่เหมาะสมที่สุด คือ ดินที่ได้จากธรรมชาติในป่าที่มีใบไม้ร่วงหล่นทับถมย่อยสลายทำให้ดินร่วนซุย จึงต้นไม้ในป่าเองงามโดยไม่ต้องใส่ปุ๋ยในการทำเกษตรยังยืนควรใช้ปุ๋ยที่ได้มาจากธรรมชาติ เช่น เศษใบไม้ เศษผัก เศษหญ้า มูลสัตว์ มาทำเป็นปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก หรือปุ๋ยผักสด จะทำให้ดินทรายอุ้มน้ำได้ดีขึ้น มีธาตุอาหารมากขึ้น ส่วนดินเหนียวจะทำให้ดินโปร่งขึ้นระบายน้ำดีขึ้น

4. ความหลากหลายของพืชพรรณในป่าจะช่วยรักษาสมดุลของหนอน แมลงและจุลินทรีย์ในระบบนิเวศ จึงไม่มีการระบาดของโรคแมลงอย่างรุนแรงในป่าธรรมชาติ หลักเดียวกันนี้สามารถนำมาใช้ได้กับการเกษตรการปลูกสมุนไพรเป็นการช่วยเพิ่มความหลากหลายในส่วนหรือไร่นา ให้ปลูกผสมผสานกันได้หลายชนิดแทนการปลูกแบบเชิงเดี่ยวเป็นแปลง หรือไม่ใช้พื้นที่เดิมปลูกซ้ำ ปัญหาโรคแมลงจะลดน้อยลงด้วย

โดยสรุป การปลูกสมุนไพรโดยใช้โครงสร้างจากป่าธรรมชาติ เป็นระบบที่สอดคล้องกับการทำการเกษตรที่ยั่งยืน และเป็นการสร้างพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติ ทำให้มีความหลากหลายทางพืชพรรณในป่า ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารและยารักษาโรค และสามารถช่วยพัฒนาเศรษฐกิจและศักยภาพของชุมชนให้มีสมุนไพรที่มีคุณภาพสำหรับดูแลสุขภาพชุมชนที่ปลอดภัย

2.4.5.2. ปัจจัยสำคัญที่จะกำหนดคุณภาพสมุนไพร

ปัจจัยที่เป็นตัวแปรของคุณภาพสมุนไพรมีการใช้อยู่หลายอย่าง ได้แก่ ชนิด สายพันธุ์ของสมุนไพร ส่วนที่ใช้เป็นยา สภาพแวดล้อมในการปลูก ฤดูกาลในการปลูกและการเก็บเกี่ยว การแปรรูปและการเก็บรักษาสมุนไพร ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. วิธีการเก็บสมุนไพร วิธีการเก็บสมุนไพรมีผลต่อการให้ฤทธิ์รักษาโรคหลักทั่วไปในการเก็บส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพรที่นำมาใช้เป็นยามีดังนี้

- 1) สมุนไพรที่เก็บส่วนเปลือกต้น เปลือกกรากเปลือกต้น เก็บช่วงต่อระหว่างฤดูร้อนและฤดูฝน เปลือกกราก เก็บช่วงต้นฤดูฝน
- 2) สมุนไพรที่เก็บส่วนดอก โดยทั่วไปเก็บช่วงดอกเริ่มบาน บางชนิดเก็บช่วงดอกตูม
- 3) สมุนไพรที่เก็บผล เก็บช่วงที่ผลแก่เต็มที่
- 4) สมุนไพรเก็บส่วนราก หรือหัว ช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ใบ ดอกร่วงหมด หรือช่วงต้นฤดูหนาว ปลายฤดูร้อน
- 5) สมุนไพรที่เก็บส่วนใบ หรือทั้งต้น ช่วงที่มีการเจริญเติบโตมากที่สุด สมุนไพรบางชนิดมีช่วงเวลาเก็บที่ชัดเจน เช่น ช่วงดอกตูม ช่วงดอกบาน ช่วงใบเพสลาด เป็นต้น

2. การแปรสภาพ และวิธีการเก็บรักษาสมุนไพร

โดยทั่วไปสมุนไพรมีการใช้ทั้งสมุนไพรสดและสมุนไพรแห้ง ส่วนมากนิยมใช้แห้งเนื่องจากคุณภาพคงที่ ดังนั้น กระบวนการในการแปรสภาพและวิธีการเก็บรักษาสมุนไพรจึงมีความสำคัญ เพื่อให้ได้มาซึ่งคุณภาพที่ดี กระบวนการแปรสภาพสมุนไพรมีขั้นตอนดังนี้ การคัดเลือก ล้าง ตัดเป็นชิ้น การทำให้แห้ง การทำให้แห้งนั้นโดยมากมักใช้ความร้อนในการอบแห้ง ซึ่งจะต้องเลือกใช้อุณหภูมิต่างกันตามความเหมาะสมของสมุนไพรในส่วนต่าง ๆ อาทิ ดอก ใบทั้งต้น ใช้อุณหภูมิ 20 - 30 องศา ส่วนราก หัว ใช้อุณหภูมิ 30 - 65 องศา ส่วนผล ใช้อุณหภูมิ 70 - 90 องศา และสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น มะกรูด ตะไคร้หอม ใช้อุณหภูมิ 25 - 30 องศา เพื่อให้สารหรือด้วยสำคัญระเหยสูญหาย ในการเก็บรักษาสมุนไพรต้องระวังมากในเรื่องความชื้นเนื่องจากความชื้นจะทำให้เกิดเชื้อรา ดังนั้นควรนำสมุนไพรออกตากแดดหรืออบบอย ๆ และสถานที่เก็บรักษาต้องแห้งและเย็น มีการถ่ายเทอากาศดี มีการแยกเก็บเป็นสัดส่วน และใช้ภาชนะที่สามารถป้องกันสัตว์และแมลง

2.5. แนวคิดการจัดการทรัพย์สินส่วนรวม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543, หน้า 43) กล่าวว่า ทรัพย์สินส่วนรวมนั้น มิได้เป็นของรัฐบาลประเทศไทย เพียงแต่รัฐเป็นผู้สร้างและบังคับใช้ให้สิทธินั้นดำรงอยู่ และถือว่าเป็นสิทธิของบุคคล เช่นเดียวกับทรัพย์สินเอกชน และทรัพย์สินรัฐ แตกต่างกันตรงที่ทรัพย์สินของเอกชนและรัฐนั้น บุคคลที่เป็นเจ้าของสิทธิสามารถกีดกันคนอื่นได้ เพราะต่างมีฐานะเป็นกลุ่มบุคคล เช่น ทรัพย์สินเอกชนอาจเป็น ของบริษัท ขณะที่ทรัพย์สินของรัฐอยู่ภายใต้การดูแลของกลุ่มบุคคลที่สมมติให้ขึ้นมาใช้อำนาจ ไม่ได้หมายถึงประชาชนทุกคน ด้านทรัพย์สินส่วนรวม ได้สร้างหลักประกันว่า

บุคคลแต่ละคนในกลุ่มจะไม่สามารถกีดกันบุคคลอื่นได้ และถือว่า ทรัพย์สินส่วนรวมเป็นสิทธิของบุคคลอย่างแท้จริง

ในทางชีวภาพ ทรัพยากรส่วนร่วม (common pool resources หรือ common property resources) หมายถึง ประเภทของทรัพยากรที่ใช้ร่วมกันและเป็นการยากที่จะกีดกันมิให้คนอื่นมาใช้ประโยชน์ร่วม และขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการหมดเปลืองไปได้ ตัวอย่างทรัพยากรประเภทนี้ได้แก่ พื้ทุ่งหญ้า ป่าไม้ ระบบชลประทาน ทรัพยากรประมง ทรัพยากรลุ่มน้ำเป็นต้น เนื่องจากคุณสมบัติดังกล่าวทำให้ทรัพยากรร่วม มีแนวโน้มที่จะเกิดปัญหาการใช้เปล่า หรือตกอยู่ในสภาพ Open Access ดังนั้น เสรีภาพในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม เช่น กรณีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เจ้าของสัตว์ต่างคนต่างคิดถึงประโยชน์ส่วนตน โดยการเพิ่มจำนวนสัตว์ของตนอย่างไม่จำกัดในพื้นที่ซึ่งมีขีดจำกัด ดังนั้น การใช้ทรัพยากรร่วมอย่างเสรีจึงนำมาซึ่งความหายนะมาสู่ทุกคนในที่สุด ส่งผลกระทบต่อความคิดทางสังคม ได้ถูกวิจารณ์อย่างหนักว่ามีความสับสนเรื่องการจัดการทรัพยากรโดยระบบทรัพยากรร่วม กับระบบเปิดเสรี กล่าวคือ กรณีปัญหานี้จะเกิดขึ้นได้เฉพาะถ้าสิทธิในทรัพยากรอยู่ในรูปของ Open Access ไม่มีข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากร และยึดหลักใครมาก่อนได้ก่อน ในขณะที่ทรัพยากรร่วม มีการจัดการในรูปสิทธิโดยรวม (common หรือ communal property regime) ซึ่งมีข้อห้ามและกฎระเบียบของกลุ่มหรือชุมชนควบคุมอยู่ จึงไม่จำเป็นต้องอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมเสมอไป (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2538, หน้า 1)

ดังนั้น ทรัพยากรส่วนรวมจึงไม่ใช่สมบัติของทุกคน และไม่ใช่เป็นทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ แต่เป็นทรัพยากรที่มีการจัดการร่วมกัน เพื่อป้องกันมิให้ผู้อื่นที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม หรือชุมชนมาแย่งกันใช้ และมีการจัดสรรการใช้ในหมู่สมาชิกที่เป็นเจ้าของร่วมกัน และทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วมเป็นสถาบันสังคมอย่างหนึ่ง นั่นคือ เป็นการกระจายสิทธิในการใช้ทรัพยากรให้แก่กลุ่มบุคคลโดยเท่าเทียมกัน โดยสิทธินั้นยังคงอยู่หากไม่ได้ใช้ แต่มิได้หมายความว่า การใช้ทรัพยากรแต่ละครั้งจะต้องเท่าเทียมกันในเชิงปริมาณเสมอไป

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538, หน้า 2) ได้กล่าวสนับสนุนให้ใช้คำว่า ทรัพยากรส่วนรวม สำหรับเรียกทรัพยากรนั่นเอง เพื่อสื่อความหมายตามลักษณะทางกายภาพ และข้อจำกัดทางเทคโนโลยี และให้ใช้คำว่า ทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วม สำหรับเรียกระบบการจัดการทรัพยากรร่วมกันเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนจึงอาจจำแนกให้เห็นความแตกต่างระหว่างระบบทรัพยากรกับหน่วยของทรัพยากรที่ถูกนำไปใช้ แต่ทั้งนี้ต้องตระหนักว่าทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์กันอยู่ ตัวอย่างเช่นการชลประทานเป็นระบบทรัพยากร ปริมาณน้ำแต่ละลูกบาศก์เมตรจากระบบชลประทานถือเป็นหน่วยทรัพยากร จึงได้มีการเสนอหลักการที่พึงประสงค์สำหรับสถาบันในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมไว้ดังนี้ (1) มีกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมตามสภาพ และเงื่อนไขของท้องถิ่น (2) คนที่ได้รับการจัดสรรมีส่วนร่วมใน

การปรับกฎเกณฑ์ในการจัดสรร (3) มีการติดตามควบคุมผล (4) สามารถป้องกันการกระทำผิดได้ (5) มีกลไกแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น (6) มีสิทธิในการรวมกลุ่ม และสิทธิในการออกกฎเกณฑ์ของตนเองได้ และสุดท้ายคือ มีกิจกรรมร่วมกันภายใต้โครงสร้างเดียวกัน (ชูศักดิ์ วิทยาสัก, 2538, หน้า 7)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543, หน้า 44) ได้เสนอให้เลิกใช้คำว่า ทรัพยากรของส่วนรวมแล้วเปลี่ยนมาใช้คำว่า ระบอบทรัพย์สินของส่วนรวม แทน เพราะคำว่าระบอบนั้นเป็นผลผลิตที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องมือทางสังคมสำหรับเป้าประสงค์บางอย่าง ระบอบทรัพย์สินของส่วนรวม หรือรูปแบบการกำหนดสิทธิส่วนรวมเฉพาะของชาวบ้าน หรือชุมชนท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน ในการจัดสรรการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรส่วนรวม ไม่เกิดการแย่งชิงกันดักตวงผลประโยชน์เหมือนกรณี Open Access ได้รับความสนใจมากขึ้น ทั้งในด้านการศึกษาการพัฒนา และผลักดันให้มีผลในระดับนโยบายประเทศในหลายประเทศทั่วโลก ตัวอย่าง กรณีชุมชนภาคเหนือในประเทศไทย พบว่า นับแต่อดีตชาวบ้านได้จำแนกทรัพยากรส่วนรวม หรือ ที่เรียกว่าของหน้าหมู่บ้าน ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามลักษณะการใช้ประโยชน์และการถือครอง ได้แก่

1. ประเภทแรก ได้แก่ ที่หน้าหมู่บ้านของครอบครัว หรือตระกูล เช่น ที่บ้าน และที่นา (ต่อมาได้เพิ่มพื้นที่สวน และไร่เข้าไปด้วย) ที่ได้มาจากการบุกเบิกของคนในครอบครัว หรือเครือญาติ เนื่องจากที่บ้าน และที่นาเป็นพื้นที่สำคัญอย่างมากในการทำมาหากิน และต้องใช้เวลาในการบุกเบิกยาวนาน ดังนั้น เพื่อความสืบเนื่องในการดำรงชีวิต จึงอนุญาตให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นมรดกสืบทอดได้ในครอบครัวหรือเครือญาติ การเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นสิทธิของตระกูล แต่หากวันใดเลิกใช้สิทธินั้นต้องกลับคืนสู่ส่วนรวม หรือชุมชนอีกครั้ง

2. ประเภทที่สอง ได้แก่ ที่หน้าหมู่บ้านของชุมชน ได้แก่ พื้นที่ป่า และที่สาธารณะต่าง ๆ เช่น ที่วัด ที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ริมเหมือง เป็นต้น การใช้ป่าแสดงให้เห็นหลักการใช้ของหน้าหมู่บ้านเด่นชัด เช่น ชุมชนจะอนุญาตให้ตัดไม้เพื่อนำใช้ได้เฉพาะการสร้างที่อยู่อาศัย หรือใช้สร้างสถานที่เลี้ยงสัตว์ เก็บไม้ใช้สอย การหาของป่าเพื่อใช้ในครัวเรือนมากกว่าที่จะขาย ที่หน้าหมู่บ้านจึงอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของชุมชน และการเข้าถึงเป็นสิทธิของสมาชิกทุกคนในชุมชน

ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน จึงเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ สิทธิการใช้และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชนอันประกอบไปด้วย กลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดว่า ใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิใช้ และควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและควบคุมอย่างไร จากแนวคิดดังกล่าวทำให้นักวิชาการและนักพัฒนากลุ่มหนึ่งได้ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนนิยม โดยวิเคราะห์และตีความว่าชุมชนจะยังคงจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ตามหลักจารีตประเพณี เพื่อเป้าหมายในการดำรงชีพ พออยู่พอกิน อันนำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนต่อไป แต่ข้อเท็จจริงด้านหนึ่ง

คือ ชุมชนท้องถิ่นนั้นไม่ได้ใช้อย่างโดดเด่น แต่มีปฏิสัมพันธ์กับสัมพันธ์รัฐ และระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างต่อเนื่องยาวนาน ระบอบทรัพย์สินร่วมของชุมชนจึงมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปตามแต่บริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป (เสนอ หามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536, หน้า 161)

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่จะเกิดขึ้นกับระบอบทรัพย์สินส่วนรวม คือ การล่มสลายของสถาบันที่จัดการดูแลทรัพย์สินร่วม อันเกิดจากการแทรกแซงของกลไกตลาดที่ส่งผลให้เกิดความแตกต่างกันในเชิงเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน ทำให้ผู้มีอิทธิพลในสังคมนั้นสามารถเข้ามาเปลี่ยนทรัพย์สินร่วมให้เป็นประโยชน์ส่วนตัวได้ และการแทรกแซงของรัฐด้วยการเปลี่ยนเป็นทรัพย์สินของรัฐหรือเอกชน หรือการที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิของชุมชนหรือสถาบันที่จัดการทรัพยากรประเภทนี้ ทำให้อำนาจภายนอกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรร่วมไปใช้ประโยชน์ได้

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544, หน้า 45) ได้กล่าวว่า สามารถเปลี่ยนทรัพยากรที่มีลักษณะเป็น Open Access ให้กลายเป็นระบอบทรัพย์สินร่วมได้ โดยใช้หลักการการจัดการแบบมีส่วนร่วมที่ต้องคำนึงถึงปัจจัยเกี่ยวข้องหลายประการ คือ

1. ธรรมชาติของทรัพยากรนั้น เช่น เป็นทรัพยากรที่มีขอบเขตหรือเขตแดนที่แน่ชัด
2. เงื่อนไขความต้องการทั้ง supply-demand ต่อทรัพยากรนั้น เช่น ถ้าทรัพยากรนั้นหายากหรือขาดแคลนจะทำให้มีปัญหาในการจัดการมาก
3. ลักษณะของผู้ใช้ (users) ทรัพยากร เช่น เป็นกลุ่มเล็กอยู่ใกล้ทรัพยากรทำให้ง่ายต่อการจัดการและประการสุดท้ายคือ ลักษณะของระบบกฎหมายและการเมืองที่ผู้ใช้ทรัพยากรอาศัยอยู่ เช่น ผู้ใช้ท้องถิ่นมีโอกาสในการจัดตั้งองค์กรท้องถิ่น หรือถูกรัฐบาลปิดกั้น เป็นต้น

เพื่อทำความเข้าใจกับอำนาจของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร เช่น ป่าชุมชน พบว่าชาวบ้านในสังคมล้านนา มองการรวมหมู่ทางสังคม และมีความเข้าใจความเป็นชุมชนอย่างชัดเจนว่าวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างน้อย 5 ประการ คือ (1) อุดมการณ์อำนาจเกี่ยวกับการคิดว่าด้วยการนับถือผี (2) พิธีกรรมในการสืบทอดอุดมการณ์ (3) อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความคิดเรื่องของหน้าหมู่ (4) ภูมิปัญญา (5) องค์กรและเครือข่ายของความสัมพันธ์ ทั้งในด้านของการสร้างเสริมและขัดแย้งระหว่างภายในและภายนอกหน่วยทางสังคม

เพื่อทำความเข้าใจกับอำนาจของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร สามารถประมวลได้ดังนี้

1. อุดมการณ์อำนาจ และความเชื่อเรื่องผี ชาวบ้านจะสืบสานความสัมพันธ์เครือญาติผ่านการนับถือผี โดยถือว่าหน่วยรวบรวมหมู่บ้านพื้นฐาน คือ กลุ่มที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกัน ซึ่งเป็นการสืบเชื้อสายผ่านทางญาติฝ่ายแม่ การรวมหมู่บ้านในระดับบ้าน จะแสดงออกด้วยการนับถือผีเสื้อบ้านเดียวกัน ซึ่งจะมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ของบ้าน และคุ้มครองสมาชิกของบ้าน กล่าวคือ ผีของบุคคลสำคัญในตำนานของเมืองต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งทำให้สามารถเชื่อมโยงบ้านเข้ากับเมืองที่นับถือผี

เจ้านายร่วมกัน แสดงว่าแม้ในความเชื่อเรื่องผียังคงมีอยู่ในชุมชน และความเชื่อเรื่องผีเป็นแกนยึดเหนี่ยวผู้คนในชุมชนเข้าด้วยกันด้วยความเป็นพี่น้อง เครือญาติ ซึ่งชุมชนไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ ต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และความเชื่อเรื่องผียังเชื่อมโยงกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

2. พิธีกรรม เป็นการปฏิบัติกรร่วมกันของกลุ่มเพื่อสืบทอดคุณธรรม จะมีทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และหมู่บ้าน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด และในช่วงเวลาต่าง ๆ ของวิถีชีวิต ประกอบด้วย พิธีระดับชุมชน พิธีกรรมโบราณที่มีขั้นตอนยุ่งยากบางอย่างได้ยกเลิกไป นอกจากนี้ได้ทำการปรับเปลี่ยนจากการรวมกันในระดับชุมชนมาอยู่ที่ครัวเรือนมากขึ้น

3. อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน บนพื้นฐานความคิดเรื่องของหน้าหมู่บ้าน เป็นสิทธิอำนาจตามประเพณีของชุมชน ที่ถือว่าชุมชนมีสิทธิการใช้ หากชุมชนจัดการดูแลรักษาในหมู่บ้านจะมีของหน้าหมู่บ้านหลายอย่าง ซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวม ตั้งแต่ วัด ป่าช้า โรงเรียน เหมืองฝาย จนถึงป่า ปัจจุบันเปลี่ยนมาเรียกว่าที่สาธารณะของหมู่บ้าน ของหน้าหมู่บ้านถือว่าเป็นมรดกตกทอดของปู่ย่าตายาย ที่ชาวบ้านจะต้องร่วมกันรักษาและจัดการ การใช้ประโยชน์ ตามกฎเกณฑ์และประเพณีของชุมชนที่ตกลงกัน ซึ่งจะเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นธรรม กฎเกณฑ์บางอย่างที่ใช้มานานจึงตกผลึกเป็นความเชื่อ

4. ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ ถือว่าเป็นของหน้าหมู่บ้านเช่นเดียวกัน เช่น คำราชาคาถาอาคม ความรู้ด้านศิลปะ ด้านสถาปัตยกรรม การก่อสร้าง และความรู้ในการผลิตด้านต่าง ๆ แต่อาจจะจำกัดอยู่ในหน่วยย่อย และภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้อยู่ในฐานะทรัพย์สินส่วนรวมเป็นมรดกของชุมชน และของประเทศชาติ

5. องค์กรและเครือข่ายของความสัมพันธ์ แสดงลักษณะการรวมหมู่ที่มองเห็นได้ชัดเจนโดยผ่านบทบาทของผู้นำ เช่น ผู้นำพิธีกรรม ปู่อาจารย์ ตั้งข้าว แก้วผี พ่อบ้าน และแก่งฝาย ซึ่งสามารถระดมคนในชุมชนมารวมกันในระดับต่าง ๆ ได้ แก้วผีจะระดมคนในตระกูลมาทำพิธี พ่อบ้านสามารถระดมชาวบ้านมาช่วยกันตามจับขโมยควาย แก่งฝายก็สามารถระดมลูกฝายมาช่วยกันดูแลและซ่อมแซมเหมืองฝาย เป็นต้น

สำหรับเครือข่ายของความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น ปรากฏว่ามีหลายรูปแบบที่เห็นชัดเจนก็คือเครือข่ายของการช่วยเหลือกันและกัน ที่เรียกว่า “วอน” หรือขอแรงจะเป็นการทำงานรวมหมู่โดยถือว่าแรงงานเป็นของชุมชน ในอดีตมีการช่วยกันหลายแบบ เครือข่ายเช่นนี้ยังคงหลงเหลืออยู่โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และงานประเพณีเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านหันไปใช้แรงงานรับจ้างมากขึ้น ทำให้แรงงานในส่วนที่ถือเป็นของชุมชนน้อยลง (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544, หน้า 119 - 123)

ในกรณีของป่าหน้าหมู่บ้าน หรือป่าของหมู่บ้าน จะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ดินน้ำ หรือเก็บของป่า เป็นต้น ซึ่งพื้นที่แบบนี้ไม่มีอาณาเขตแน่นอน จึงเริ่ม

มีการกำหนดขอบเขตเพื่อป้องกันการบุกรุกจากภายนอก ทั้งนี้ ได้มีการรวมตัวกันต่อต้านผู้ที่บุกรุกเข้ามาตัดต้นไม้หรือทำสัมปทานป่าไม้ บางครั้งชาวบ้านจะเรียกป่าหน้าหมู่บ้านเป็นของฮักของหวง ถือเป็นประเพณีท้องถิ่นที่อนุญาตให้ผู้ดูแลรักษาได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นของสาธารณะที่เปิดให้คนทั่วไปใช้ ประเพณีในการรักษาป่าของบางหมู่บ้านได้ลี้ลับเลิกละไป เมื่อถูกคนจากภายนอกครอบครอง ทำให้ขาดความรู้สึกร่วมกันมีส่วนร่วม บางหมู่บ้านได้กลับนามมาปฏิบัติใหม่อีกครั้ง บางหมู่บ้านไม่เคยปฏิบัติก็สร้างแนวปฏิบัติขึ้นมา แสดงว่าประเพณีนี้สามารถเกิดซ้ำหรือเกิดใหม่ได้ ดังนั้นของหน้าหมู่บ้านจึงไม่ใช่ของตายตัวที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

2.6 แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน

การศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ชุมชน เป็นการศึกษาทำความเข้าใจในการวิเคราะห์ชุมชนอย่างละเอียด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องลงไปวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนจากสนาม โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาชุมชนจนถึงเทคนิควิธีการวิเคราะห์ชุมชน สาเหตุที่ต้องวิเคราะห์ชุมชนเพราะต้องเข้าไปศึกษาชุมชน ดังนั้น การวิเคราะห์จึงมีความจำเป็นต่อการสร้างขบวนการเข้าใจและเรียนรู้ชุมชนทั้งในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน สิ่งที่ต้องศึกษาคือ สภาพความเป็นมาของหมู่บ้านตั้งแต่อดีต สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน และการคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และสามารถตอบสนองความสมบูรณ์ของการปฏิบัตินั้นให้มากที่สุด การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้เข้าใจถึงระบบคิดของชาวบ้าน ชุมชน และเข้าใจวิถีชีวิตแบบหมู่บ้านให้มากที่สุด เพื่อให้การทำงานมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน เมื่อเกิดความเข้าใจสามารถนำเอามาผสมผสานเกิดเป็นการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนได้

การวิเคราะห์ชุมชน เพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นขึ้นต่อไป สิ่งสำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชน คือ ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชน ถ้าหากประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชน มีอยู่ 4 ประการ ดังต่อไปนี้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 อ้างถึงใน ธนพรรณ ธาณี, 2540, หน้า 50)

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ถ้าหากปัญหาและความต้องการมีหลายอย่างในขณะเดียวกัน จะต้องเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ ซึ่งจะต้อง

สำรวจและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน

2. ศึกษาสาเหตุของปัญหา เป็นการค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลต่าง ๆ เป็นพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งวิธีการหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการในชุมชนนั้นมีหลายวิธี ได้แก่ การสังเกตการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน การสัมภาษณ์ เป็นต้น

3. ศึกษาความสามารถในการแก้ไขปัญหา

4. ศึกษาสู่ทางในการแก้ไขปัญหา มีการวางแผนการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อหาสู่ทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งมีหลายวิธีดังนี้

1) การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจเก็บข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานในชุมชนและผู้เชี่ยวชาญ เพื่อที่จะดำเนินการวางแผนในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนโดยวิธีการนี้ ประชาชนไม่ได้มาเกี่ยวข้องด้วย

2) การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานและผู้นำชุมชน ตลอดจนองค์กรชุมชน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทำให้ได้ทราบความคิดเห็นทั้งสองฝ่าย แต่อาจจะมีข้อเสียเปรียบในแง่ที่ฝ่ายผู้นำชุมชนอาจจะไม่กล้าพูด ไม่กล้าที่จะแสดงออก ทำให้อาจจะเป็นผู้รับฟังความคิดเห็นเสียมากกว่า

3) การแยกประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนระหว่างฝ่ายประชาชนกับฝ่ายเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือองค์กรเอกชน จะเป็นประโยชน์มากกว่าเพราะทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและสรุปแนวทางแก้ไขปัญหได้อย่างเต็มที่ หลังจากนั้น เมื่อต่างฝ่ายได้ข้อสรุปและมาประชุมพิจารณาวิเคราะห์สรุปร่วมกันอีกครั้งหนึ่งจะได้ข้อสรุป แนวทางการวางแผนแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน

4) ผู้นำชุมชน องค์กรชุมชน อาสาสมัคร และกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนร่วมกันประชุมพิจารณาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อวางแผนหาสู่ทางแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเอกชนที่ทำงานด้านพัฒนาจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนภายในชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเองได้รู้จักการวิเคราะห์ชุมชนของตน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

5. การประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนโดยชุมชนเอง ปราศจากการช่วยเหลือหรือมีที่ปรึกษาจากภายนอกชุมชน วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนช่วยและหาสู่ทางการพัฒนาด้วยตนเอง ภายในชุมชนของตน

อคิน รพีพัฒน์ (2547, หน้า 56 - 57) ได้เขียนเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชนไว้ว่า ต้องวิเคราะห์ในด้านของโครงสร้างและหน้าที่ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้น

ในการรวมตัวของสังคม และหน้าที่ของสังคมหรือสถาบันที่เป็นแบบแผนพฤติกรรมของสังคม นอกจากนี้ ได้วิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใน “บทเรียนจากยกกระบัตร” ว่าการเปลี่ยนแปลงในชุมชนไม่ได้เกิดจากคนภายนอกฝ่ายเดียว แต่เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายใน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นลักษณะพลวัตของชุมชน ที่เกิดจากความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ซึ่งจะได้บทเรียนในการวางแผนพัฒนาชนบท เช่น จำเป็นต้องศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของท้องถิ่นโดยละเอียด และศึกษาถึงโครงสร้างอำนาจผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งฐานอำนาจผู้นำ และผู้มีอิทธิพล ตลอดจนผลประโยชน์ในด้านต่าง ๆ และการเลือกกลุ่มเป้าหมาย ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและปัญหาาร่วมกันที่จะสามารถรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกระบวนการช่วยเหลือตนเอง เป็นต้น

การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาการเกษตรกรรม โดยการใช้วิธีการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อหาต้นทุนทางสังคม หาจุดอ่อน จุดแข็งของชุมชน การศึกษาประวัติของชุมชน สภาพการดำรงชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พร้อมทั้งบริบทต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์จะพบว่าประวัติศาสตร์มีคุณค่าเป็นส่วนหนึ่งที่เชื่อมโยงร้อยรัดผู้คนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รู้จักที่มาของตนเอง “รากเหง้า” ประวัติศาสตร์ ดำเนิน เรื่องเล่า และความเชื่อต่าง ๆ ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นด้วยความรู้สึกร่วมกันเป็นพี่น้อง เป็นเครือญาติ เป็นพวกพ้องเดียวกัน ก่อให้เกิดแรงผลักดันสามารถสร้างความรัก ความสามัคคีในชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการเกษตรกรรมได้ โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นหนทางในการแก้ไขปัญหาได้และนำไปสู่การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน การสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรให้สำเร็จ ควรผสมผสานแนวคิดและวิธีการที่หลากหลาย เพราะวิธีการใดวิธีการหนึ่งไม่สามารถสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ได้ และการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ ส่วนใหญ่อาศัยกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและใช้ระยะเวลายาวนานในการ “ปลูกจิตสำนึกอนุรักษ์” และไม่ได้มีรูปแบบที่มีพลวัตต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ จึงจะสามารถสร้างจิตสำนึกรักทรัพยากรธรรมชาติได้

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืนตำบลโรงช้าง ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาจากงานวิจัยจากผู้รู้ ปราชญ์ นักวิชาการ และนักวิจัยหลายท่าน และนำมาเป็นแนวทางในการศึกษา โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2532, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการใช้สมุนไพรในชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดยโสธร โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า สมุนไพรมีความสำคัญในฐานะเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพเบื้องต้น การใช้สมุนไพรในชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการรักษาตนเองมากกว่าการใช้โดยหมอพื้นบ้านเป็นการใช้เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง สมุนไพรที่ใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยว สด หาได้ง่ายใกล้ตัวใช้กับโรคพื้น ๆ และในส่วนของศึกษาด้านมิติทางวัฒนธรรมนั้น พบว่า วิธีคิดความเชื่อในกระบวนการรักษามีการใช้สัญลักษณ์ เช่น การขอกับแม่ธรณี การกำหนดช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร วันเก็บ ข้อห้ามต่าง ๆ ร่วมในกระบวนการใช้ยา เก็บยาสมุนไพรที่ชาวบ้านให้ความหมายมากมายว่าฤทธิ์ยา นอกจากนี้การศึกษาดังกล่าวยังพบว่า บทบาทของสมุนไพรในชุมชนไม่สามารถแยกออกจากระบบสังคม วัฒนธรรมของชุมชนและการดำรงอยู่ของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะในสังคมไทย

ไชยา อุ้ชนะภัย (2537, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านกรณีศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขา ในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าไม้เป็นจุดกำเนิดของการจัดการของการจัดการป่าไม้เชิงอนุรักษ์ และพบว่าชาวไทยภูเขามีรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเองตามคติความเชื่อวิถีชีวิต ประเพณี ของตนเอง

กฤษฎา บุญชัย (2540, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นความพยายามขั้นแรกในการศึกษามิติความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพว่าชุมชนภาคเหนือโดยเฉพาะที่จังหวัดน่าน ชุมชนได้มีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร ในด้านใดบ้าง และชุมชนได้มีบทบาทในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร และมองถึงกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวของชุมชนทั้งในด้านภูมิปัญญา ซึ่งเป็นระบบคุณค่า ความเชื่อ กระบวนการจัดการ องค์การในการจัดการ ผลการศึกษาบ่งชี้ให้เห็นว่าความหลากหลายทางชีวภาพมีผลต่อความอยู่ดีมีสุขของชุมชน พลังทางวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน นับเป็นแนวทางที่ดีที่น่าจะมีการสนับสนุนในหลายด้านเพื่อให้ชุมชนมีการจัดการที่เข้มแข็งขึ้น ซึ่งนอกจากจะส่งผลให้ความอยู่ดีมีสุขของชุมชน ยังเป็นการช่วยรักษาระบบนิเวศน์ และความหลากหลายทางชีวภาพไว้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้นการสนับสนุนความเข้มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติชีวภาพจึงเป็นทั้งการพัฒนาชนบท และการอนุรักษ์ทรัพยากรไปพร้อมกัน

เอกชัย เครืออินตะ (2540, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง พบว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน ในด้านการตั้งถิ่นฐาน

ความสัมพันธ์ระหว่างภาคการเกษตรกับทรัพยากรป่าไม้ และการดำรงชีวิตของคนในชุมชน นอกจากนี้ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนทำให้ชุมชนมีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยแรกเป็นปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การประกอบอาชีพ ความเชื่อ และระบบเครือญาติ ปัจจัยที่สองเป็นภายนอก ได้แก่ การกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การรับรู้ข่าวสาร กฎระเบียบที่ยึดปฏิบัติในชุมชน การตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในชุมชน และกฎหมายของรัฐที่ห้ามการตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่อนุรักษ์

รชนี ไชยคำวัง (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทของผู้นำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน กรณีศึกษาบ้านสบยาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์บทบาทของผู้นำในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน ศึกษารูปแบบและวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนวิเคราะห์ของปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้นำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พบว่าปัจจัยมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านของผู้นำ ประกอบด้วยปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายในที่มีอิทธิพลได้แก่ รูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยด้านกายภาพ และการจัดการโดยองค์กรประชาชน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเข้ามาขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท การแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก ราคาผลผลิตจากป่าในตลาดภายนอก และบทบาทของรัฐและเจ้าหน้าที่รัฐ

เสถียร ฉันทะ (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลและจัดการทรัพยากรชีวภาพของไทลื้อ ซึ่งได้ศึกษาการเข้ามาของลัทธิบริโภคนิยมทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยนจากผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ทำให้ความเชื่อเรื่อง ผี พิธีกรรม ประเพณี เกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรมสูญหายไป เช่น “แม่ธรณี” “การสู่ขวัญวัว-ควาย” และทำให้พันธุ์พืชพื้นบ้านสูญหายตามด้วย เช่น ข้าว ผักพื้นบ้าน พืชสมุนไพร และความสามัคคีของชุมชน “เอามื้อ เอารัน” (การลงแขก) หายไปจากวิถีชีวิตของไทลื้อ นอกจากนี้ยังทำให้ระบบเหมืองฝายเปลี่ยนจากเหมืองฝายชุมชนทำจากไม้ มาเป็นเหมืองฝายคอนกรีตถาวรจากราชาการแทน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบนิเวศน์ความหลากหลายทางชีวภาพ ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถควบคุมอนุรักษ์ป่าไม้ได้อีกต่อไป การขยายพื้นที่เพาะปลูกเชิงพาณิชย์ทำให้ความสัมพันธ์เสื่อมลงไป เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำ การลักลอบตัดต้นไม้ ทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนจึงมีการรวมตัวกัน เพื่ออนุรักษ์ป่าให้เป็นป่า “หน้าหมู” (ของส่วนรวม) ของหมู่บ้านให้เป็นป่าใช้สอย ป่าต้นน้ำ โดยมีการสร้างกฎเกณฑ์การใช้ป่าร่วมกันของชุมชนขึ้น

เสถียร ฉันทะ (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลและจัดการ ทรัพยากรชีวภาพของคนเมือง กล่าวถึงระบบลัทธิบริโภคนิยม ทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยน จากผลิตและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ทรัพยากร น้ำ ป่า ปัญหานี้สืบจากการทำการเกษตร ปัญหาการใช้สารเคมี ปัญหาการทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยนจากผลิตจัดสรรน้ำ ปัญหาการเสื่อมโทรม ของป่า ปัญหาการขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากร ระบบการจัดการป่า ป่าเป็นแหล่งความหลากหลายทาง พันธุ์กรรมทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ป่าเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค พืชใช้สอยต่าง ๆ ชุมชนต้องพึ่งพาป่า จึงมีการอนุรักษ์ป่า มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยกำหนดพื้นที่ในการควบคุมดูแล การกำหนดสิทธิร่วมของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่า พบว่า ได้มีการเชื่อมประเด็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน “หมอพื้นบ้าน” ที่มีองค์ความรู้ด้านสมุนไพร พิธีกรรม ในการดูแลสุขภาพชุมชน มีการรวบรวม มีการแบ่งกลุ่มองค์ความรู้ วิธีการรักษาด้วย ยาสมุนไพรพร้อมทั้งการถ่ายทอดองค์ความรู้แต่ไม่สามารถเชื่อมได้สองเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกันได้

ชาญพงษ์ ฤกษ์จิตร (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สมุนไพรกับการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทของอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาพบว่าหมอพื้นบ้านและ ผู้ป่วยที่มารับการรักษา ใช้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยทั้งความเจ็บป่วยทั่วไป รักษาง่าย และโรคที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่หาย โดยมีการรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายการใช้ สมุนไพรเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้และการบำบัดรักษาแต่เครือข่ายไม่ค่อยเข้มแข็ง ส่วนการสืบทอด และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรรักษาความเจ็บป่วย ชาวชนบทจะมีระดับ การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาใช้สมุนไพร ส่วนใหญ่จะได้รับการสืบทอดความรู้มาจากครูอาจารย์ บิดา มารดา พระสงฆ์ และผู้อาวุโสในชุมชน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านการสั่งสมมาจากตำราโบราณ ประสบการณ์ และแหล่งสมุนไพรตามบ้านและแหล่งสมุนไพรตามธรรมชาติมีผลต่อการแปรรูปสมุนไพร ชาวบ้านจะมีการประยุกต์ใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพตนเองได้มากขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับ การปลูกจิตสำนึก สร้างทัศนคติ ทัศนคติให้ชาวบ้านหันมาใช้ และเห็นคุณค่าของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับสมุนไพร และการอนุรักษ์ป่าซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรตามธรรมชาติ เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ของสมุนไพร และมีสมุนไพรไว้ใช้ในอนาคตอย่างยั่งยืน

อังคณา มหายศนันท์ (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ความหลากหลายทางพืชอาหาร และ การใช้ประโยชน์ของชาวลัวะในจังหวัดน่าน พบว่า พืชอาหารที่พบในหมู่บ้านเตี้ยกลาง มีความหลากหลาย ได้แก่ เงื่อนไขทางกายภาพชีวภาพ กล่าวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าเป็นแหล่งความหลากหลาย ทางชีวภาพ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ คือ โครงสร้างการผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นการทำไร่หมุนเวียน โดยไม่ต้องใช้สารเคมี เงื่อนไขทางสังคม คือ ชาวลัวะที่อาวุโสจะทำหน้าที่สืบสานกิจกรรมประเพณี ที่มีผลต่อการอนุรักษ์พืชอาหารพื้นบ้านทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เงื่อนไขทางวัฒนธรรม คือ

ชาวลัวะประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการปลูกพืชอาหารในไร่สำคัญ ๆ ได้แก่ พืชโสมค พืชกินดอกแดง และการทำขวัญข้าว เงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นทำให้เกิดความหลากหลายของ พืชอาหารในหมู่บ้านเตยกลาง ที่ทำให้ชาวลัวะมีอาหารอย่างพอเพียง และพึ่งพาอาหารจากนอก หมู่บ้านชาวลัวะน้อย

อารมย์ ชมขวัญ (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอทอง จังหวัดแพร่ พบว่า ชาวกระเหรี่ยงบ้านแม่จองไฟ มีปรัชญาในการดำรงชีวิต ที่เป็นเอกลักษณ์มีความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติตามบรรพบุรุษสืบต่อกันมายาวนาน ชาวกระเหรี่ยงมีความเชื่อเรื่องป่ากับพิธีกรรม โดยเชื่อว่าในป่าจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีภูตผี เทพเทวดา นางไม้ และวิญญาณของบรรพบุรุษสถิตอยู่ ทำให้วิถีชีวิตของชาวกระเหรี่ยงมีความผูกพันกับป่า ตลอดเวลา และเชื่อว่าสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาตินี้สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดีและชั่วร้ายให้กับคน และชุมชนได้ จึงมีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ การเลี้ยงผีเป็นวัฒนธรรม ประเพณี ปฏิบัติสืบต่อกันมา เนื่องจากชาวกระเหรี่ยงในอดีตมีการอพยพเคลื่อนย้ายชุมชนอยู่บ่อยครั้ง และยากลำบากมาก เมื่อได้มาตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ประกอบกับความรักและผูกพันกับป่าเป็นทุนเดิมแล้ว ชาวกระเหรี่ยงจึงมีแนวความคิดในการดูแลรักษาป่า ชาวกระเหรี่ยงมีความคิดว่าน้ำในห้วยย่อมมาจากป่า ไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ย่อมเป็นแหล่งอาหารที่ดี และเป็นแหล่งสมุนไพรด้วย วิถีชีวิตของชาวกระเหรี่ยงจึงผูกพันกับป่าตลอดเวลา และมีความคิดว่าถ้าขาดป่าชุมชนคงอยู่ไม่ได้ จึงมีแนวความคิดในการดูแลรักษาป่าไม้ให้อยู่ในสภาพที่คงความอุดมสมบูรณ์ตลอดเวลา

นรินทร์ ประทวนชัย (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน พื้นที่สูง บ้านโป่งผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีวิธีการจัดการทรัพยากร ป่าไม้ด้วยการจำแนกประเภทป่า การกำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับ การวางแผนการใช้ประโยชน์ การควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท ใช้จารีตประเพณีและความเชื่อเป็นประโยชน์ ต่อการจัดการด้วยระบบกรรมสิทธิ์ร่วม แต่สถาบันการจัดการยังมีความประมาทจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องไปอีกระยะหนึ่งเพื่อให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ชุมชนได้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ซึ่งเป็นอาหาร และเป็นแหล่งสมุนไพรซึ่งเป็นยารักษาโรค ใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเก็บหาของป่าใช้เป็นอาหาร ใช้ไม้จากป่าก่อสร้างบ้านเรือน เป็นไม้ใช้สอย เป็นเชื้อเพลิง การทำการเกษตร ใช้ป่าประกอบพิธีกรรม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร โดยชุมชนจะมีระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าสูง เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจระดับครอบครัวและชุมชน

อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องพลวัตของชุมชนการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย พบว่าการใช้กฎหมายในการจัดการทรัพยากร เป็นการแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าประชาชนและชุมชน ไม่ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของ มองว่าเป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์ จึง

ได้มีการล่วงละเมิดเนื่องจากกรรมสิทธิ์นั้นโต้แย้งไม่ได้ แบ่งปันไม่ได้ จึงต้องล่วงละเมิดกฎหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ ซึ่งจะเห็นว่าการจัดการด้วยกฎหมายเป็นการจัดการแบบแยกส่วนไม่ได้ เป็นองค์รวม ได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยแยกประเด็นการจัดการออกเป็นกลุ่ม เช่น ดิน น้ำ ป่าแต่ในขณะเดียวกันแนวความคิดเรื่องใช้ประเพณีท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่า เนื่องจากประเพณีเป็นกฎในการควบคุมมนุษย์ในสังคม เป็นที่มาของกฎหมายซึ่งสร้างความสงบสุข ความเรียบร้อยของชุมชนมาตลอด ถือว่าเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่งในการจัดการทรัพยากรที่เป็นองค์รวม และสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ประเพณีท้องถิ่น ซึ่งน่าจะเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากประชาชนและชุมชนได้ตระหนักถึง “ความเป็นเจ้าของ” ซึ่งเป็นทางออกสำหรับความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรได้โดยใช้พื้นฐานของความเป็นคน ความเท่าเทียมกันในทุก ๆ ฐานะ โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสคนจน และคนกลุ่มน้อย

อโณทัย ศิริบรรจงกราน (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ป่าชุมชนในยุคของเยาวชนปัจจุบัน: กรณีเปรียบเทียบในสองชุมชนต่างวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งทางด้านความเชื่อและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หนึ่งประสบการณ์ที่ได้สั่งสมจากชุมชนของเยาวชน รวมทั้งกฎระเบียบที่ชุมชนได้รวมตัวกันตั้งขึ้นก็มีผลสำคัญต่อทัศนคติ และพฤติกรรมของเยาวชนแต่ละท้องถิ่นในการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งส่งผลต่อแนวคิดของเยาวชนในการมองเห็นความสำคัญของป่าในด้านระบบนิเวศน์ หากชุมชนต้องการให้ป่าชุมชนดำรงอยู่อย่างมั่นคงและยั่งยืน ควรมีการร่วมมือกันหลาย ๆ หน่วยงาน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้เยาวชนได้เข้าร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในกิจกรรมนั้น ๆ อย่างถ่องแท้ ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับตัวเยาวชน เช่น การตอบหน้าที่ในการดูแลป่าชุมชนร่วมกันกับผู้ใหญ่เป็นต้น ทั้งนี้ในระดับองค์กรที่ควรให้การสนับสนุนควรมีบทบาทในด้านต่าง ๆ

สมพร พวงประทุม (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพรเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ กรณีศึกษาชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า สมุนไพรในป่ามีมากกว่า 200 ชนิด แต่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในท้องถิ่น เนื่องจากขาดผู้ทำการรวบรวมไว้ สมุนไพรที่กลุ่มตัวอย่างสามารถระบุชื่อไว้ได้มีประมาณ 80 ชนิด ซึ่งแต่ละชนิดมีการนำมาใช้ทำยาสมุนไพร หรือขายโดยการแยกตามการใช้ประโยชน์ คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับการใช้สมุนไพรจากบิดา มารดา เครือญาติ หมอพื้นบ้าน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และการนำไปปฏิบัติ ในอดีตมีการจัดการสมุนไพรโดยใช้วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อเป็นกลไกหลักในการควบคุมดูแล โดยอิงกับกฎระเบียบของป่าชุมชน และในปัจจุบันได้มีการใช้สมุนไพรมากขึ้น แต่ชาวบ้านก็ยังมีการอนุรักษ์โดยยึดวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ

และคำสั่งสอนจากบรรพชนวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อโบราณ ตลอดจนหมอพื้นบ้าน และมีการดำเนินกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อกิจกรรมต่างๆ ควบคู่ไปด้วย เช่น การให้ความรู้ การอบรม และการจัดตั้งกลุ่ม

คารณิ อ่อนชมจันทร์ และคณะ (2546, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง หลักเภสัชวิทยาและหลักเภสัชกรรมของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา พบว่า ระบบวิธีคิดในการนำสมุนไพรมาใช้เป็นยาของพื้นบ้านล้านนานั้น มีความผสมกลมกลืนกับธรรมชาติและระบบนิเวศน์ การที่หมอเมืองจะนำเอาส่วนของพืชและสัตว์มาใช้เป็นยาจะต้องคำนึงถึงรูกขะทวดค้ำผู้ดูแลรักษา คำนึงถึงบุญคุณของสัตว์ที่จะนำเอาอวัยวะมาใช้ มีการขออนุญาต และพิจารณานำมาใช้เท่าที่จำเป็น มีความพอดีและพอเพียง กระบวนการแปรรูปสภาพและปรุงยาต่างมีวิธีการหรือพิธีกรรมที่มุ่งหวังจะช่วยบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย ซึ่งต่างไปจากการปรุงยาของระบบการแพทย์อื่นที่มุ่งตรงไปที่สรรพคุณหรือสาระสำคัญของตัวยาคือเป็นหลัก

ยศ สันติสมบัติ และคณะ (2547, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน พบว่าภายใต้ทฤษฎีแนวคิดที่แตกต่างภายใต้ระบบนิเวศน์ที่แตกต่างกันสะท้อนให้เห็นว่าป่ามีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งรวบรวมความหลากหลายทางชีวภาพ และชุมชนมีสิทธิในการดูแลป่า ใช้ประโยชน์จากป่า มีองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศน์ พืชผักสมุนไพร และสามารถจัดการทรัพยากรของตนได้ โดยใช้มิติความสำคัญทางวัฒนธรรม วิธีการดำรงชีวิตที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับป่ามาช้านาน สิทธิชุมชนในการจัดการป่าช่วยลดปัญหาการสูญพันธุ์ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การลดลงของผักพื้นบ้าน การลดลงของสมุนไพรและระบบนิเวศน์ที่เปลี่ยนแปลงใช้กระบวนการจัดการอย่างมีส่วนร่วม และจารีต ประเพณี เพื่อปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ให้เกิดความร่วมมือ มีเครือข่าย มีการอนุรักษ์ มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

พาณี ศิริสะอาด (2549, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาพื้นบ้าน พืชสมุนไพรล้านนา การอนุรักษ์พืชสมุนไพร สมุนไพรล้านนา ศักยภาพหมอพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์การอนุรักษ์และการสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านในล้านนามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์ของพืชสมุนไพรในแหล่งธรรมชาติและในชุมชน การอนุรักษ์และการสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร และแสวงหาแนวทางในการเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพรจากป่ามาใช้ประโยชน์ โดยวิธีการเรียนรู้ ร่วมสำรวจพืชสมุนไพรพร้อมกับหมอพื้นบ้าน มีสมุนไพรที่หายากหมายถึงในท้องถิ่นของหมอพื้นบ้านที่เคยนำมาใช้เริ่มหมดไป ต้องหาจากท้องถิ่นอื่นอีกนัยหนึ่งหมายถึงพืชสมุนไพรที่ไม่สามารถเพาะขยายพันธุ์ได้หรือเพาะได้ยาก สมุนไพรที่หายากมากที่สุดตามลำดับความถี่ ได้แก่ กำลังเสือโคร่ง กำแพงเจ็ดชั้น ม้ากระทืบโรง อบเชย และฮ่อสะพายควาย สำหรับสรรพคุณของสมุนไพรที่หายากคือ บำรุงกำลัง ร่างกาย ธาตุ และเลือดจากการสำรวจพบพืชสมุนไพรที่มีการกว้านซื้อโดยว่าจ้างให้ชาวบ้านเก็บในหลายอำเภอ ได้แก่ มะขามเครือ มะเขือแจ้

เครือ และรางแดง จากการวิจัยพบว่าหมอพื้นบ้านมีศักยภาพในการดูแลรักษาโรคและอาการดังนี้คือ บำรุงร่างกาย เจริญอาหาร ยาธาตุ มะโหก โรคลมผิดเดือน นิ้ว ความดันโลหิตสูง เบาหวาน แก้กษารพิษ ปวดหลัง เอว คอ กระดูกหัก เจ็บเข่า กินอาหารผิดสำแดง กระจาย หอบหืด ปวดหัว และไข้ แต่อย่างไรก็ดี พบว่าภูมิปัญญาชาดผู้สืบทอด จากการสัมภาษณ์เชิงลึก หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่กล่าวว่าลูกหลานไม่สนใจที่จะเรียนรู้ จึงควรศึกษาวิธีการเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้าน นอกจากนี้พบว่า หมอพื้นบ้านยังมีทักษะและศักยภาพในการปลูกพืชสมุนไพรไว้ในบริเวณบ้าน เป็นจำนวน 271 ชนิด โดยพืชสมุนไพรที่นำมาปลูกมากที่สุดคือ อ้อสะพายควาย ไพล เพ็ชรสังฆาต ทองพันชั่ง ฟ้าทะลายโจร เหงือกปลาหมอ หนามเก็ดเก้า เสลดพังพอน สะเพาลม ส้มขึ้น รางเย็นรางควา บัวรากดำ บัวราชว บอระเพ็ด เปล้าหลวง ตะไคร้ ตะไคร้หอม มะแตก และมะเดื่อยหินจากข้อมูลการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรในชุมชนสะท้อนให้เห็นว่า ในชุมชนล้านนายังมีการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นพืชสมุนไพรที่มีการนำมานุรักษ์ไว้ดังกล่าว น่าจะเป็นพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพในการใช้และวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยได้แสวงหาวิธีการเก็บพืชสมุนไพรที่เป็นไม้ยืนต้นมาใช้ประโยชน์ เพื่อไม่ให้เกิดการสูญพันธุ์ในอนาคตโดยเสนอแนะว่าควรมีการจำกัดจำนวนการนำพืชออกจากป่า และควรกำหนดให้มีข้อแนะนำในการเก็บพืชสมุนไพรที่เป็นไม้ยืนต้นแก่กลุ่มผู้นำพืชสมุนไพรมาใช้ อีกทั้งควรจัดการอบรมการใช้ประโยชน์จากป่า มีการกำหนดแนวทางของการอนุรักษ์ร่วมกันในชุมชน

คุณ เครือวรรณ (2551, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้หมอพื้นบ้านในมิติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาวิจัยพบว่า หมอพื้นบ้านที่ยังคงมีอยู่ในภาคอีสานประกอบด้วยหมอพื้นบ้าน 16 ประเภท ซึ่งหมอพื้นบ้านแต่ละประเภทจะมีองค์ความรู้แตกต่างกันออกไปตามพันธกิจ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมอพื้นบ้านมีบทบาททางสังคมเป็นผู้นำทางความคิด ความเชื่อ จารีตประเพณี มีความเข้าใจในกฎของธรรมชาติ มีองค์ความรู้ในด้านการใช้ประโยชน์จากพืช มีความรักและสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติ ส่วนใหญ่หมอพื้นบ้านจะมีวิถีชีวิตอย่างพอเพียงและพึ่งพาธรรมชาติ สามารถเป็นแนวทางทำให้คนในสังคมเกิดความสำนึกในบุญคุณและเห็นคุณค่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

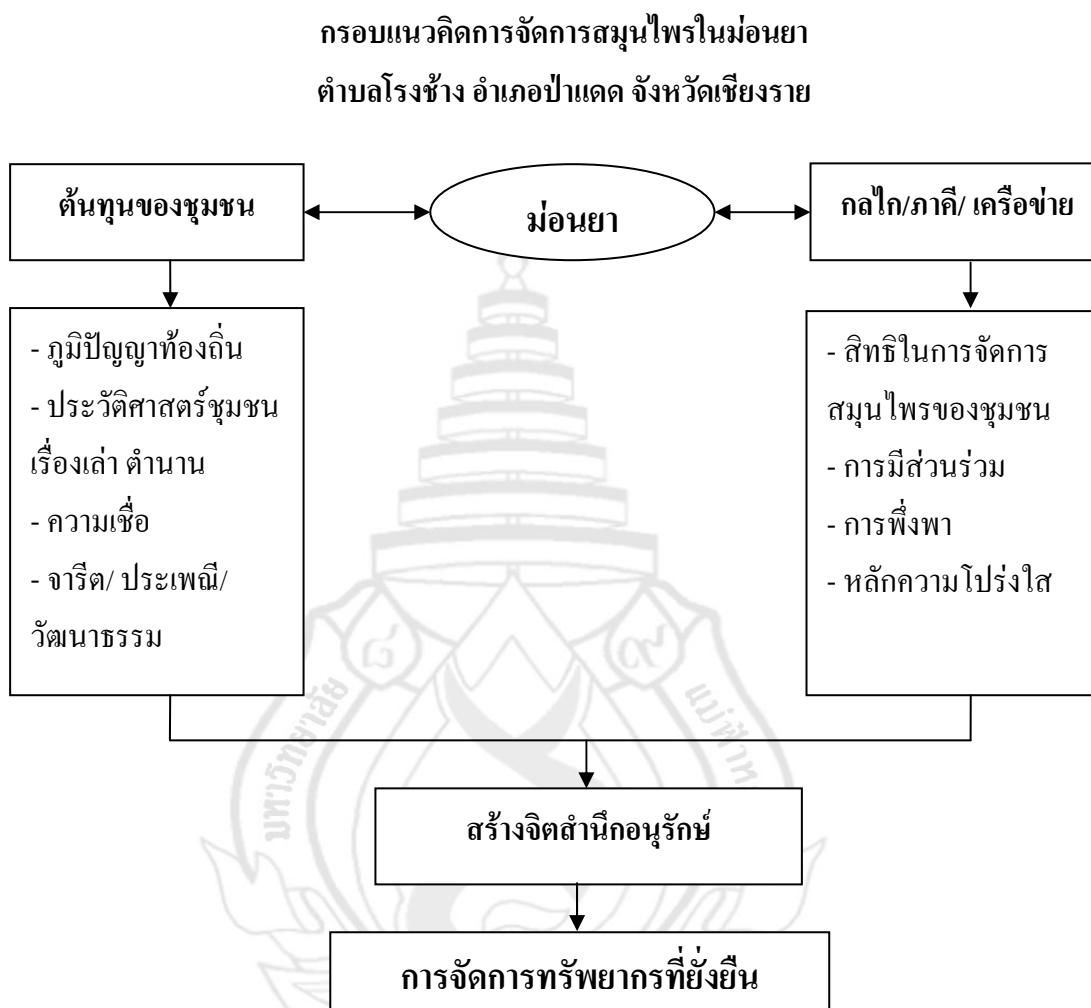
2.8 สรุปการทบทวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมจะช่วยทำให้การศึกษา ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เพื่อนำมาวิเคราะห์และกำหนดเป็นแนวทางการศึกษาครั้งนี้ให้ครอบคลุมให้มากที่สุด โดยเอาทฤษฎีแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็น

แนวคิดหลักในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากการจัดการทรัพยากรไม่ใช่การจัดการแบบแยกส่วน ดังนั้นการนำเอาแนวคิดทำให้ผู้ศึกษาสามารถมองเห็นรูปแบบการจัดการในมิติอื่น ๆ ซึ่งเป็นการจัดการแบบผสมผสาน มองทรัพยากรในมุมมองของความเชื่อมโยงกับมิติอื่น ๆ เช่น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ องค์กรความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีความสำคัญมาในแง่ของการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น นอกจากนั้นยังใช้แนวคิดเรื่อง วาทกรรมเข้าช่วยเพื่อให้เห็นการเบียดเบียน การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน ที่พยายามเข้ามาจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เกิดกระบวนการต่อสู้ของชุมชนที่พยายามลุกขึ้นจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเอง โดยใช้แนวคิดเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น และแนวคิดเรื่องอนุรักษ์เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องของการจัดการทรัพยากรผ่านรูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนที่จะสามารถทำได้ ดังนั้นแนวคิดเรื่องของการอนุรักษ์ต้องมีกระบวนการสร้าง “จิตสำนึกอนุรักษ์” ขึ้นก่อน จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้ทราบว่า การสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์นั้นได้มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในปัจเจกบุคคลในชุมชน เช่น หมอพื้นบ้าน ผู้สูงอายุเพื่อนำเอาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาผสมผสานพัฒนาให้เกิดรูปแบบการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่ยั่งยืนได้

จากการทบทวนวรรณกรรมและการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้ศึกษาสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้างได้ดังนี้

2.9 กรอบแนวคิด

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

จากกรอบแนวคิด ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความสัมพันธ์ของตัวแปรของการวิจัย ได้ดังนี้ กระบวนการและรูปแบบของการจัดการสมุนไพรในม่อนยานำมาวิเคราะห์เพื่อตอบคำถาม การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างจิตสำนึกของหน้าหมู่บ้าน ทำให้เข้าใจ มิติของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและมีพลวัต มีการเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตซ้ำในการรื้อฟื้น ระบบคุณค่าและภูมิปัญญาที่มีอยู่ในตัวคน มาผลิตสร้างอุดมการณ์ใหม่ให้กับชุมชนที่ชาวบ้าน เรียกว่า “ของหน้าหมู่บ้าน” คือ ของส่วนรวมนั่นเอง ผ่านเรื่องเล่า ตำนาน ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการสมุนไพรในม่อนยา โดยมีการจัดตั้ง “เครือข่ายเป็นกลไกความร่วมมือ” เป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมีความเป็นพวกพ้องสูง มีความเป็นเครือญาติ ความเป็นพี่เป็นน้องกันในชุมชนเป็นการเชื่อมร้อยแนวคิดอุดมการณ์ เพื่อสร้างพื้นที่ของการมีส่วนร่วมในชุมชนนำไปสู่การแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

เมื่อชุมชนให้ความสำคัญเห็นคุณค่า มีจิตสำนึกอนุรักษ์ของส่วนรวม “ของหน้าหมู่บ้าน” ย่อมส่งผลต่อความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชน เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ ลดความขัดแย้ง และสามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และการลดปัญหาความขัดแย้งต้องอาศัย “มิติความสัมพันธ์” ดังเช่นกรณีความขัดแย้งเรื่องการจัดการม่อนยาขององค์กรภาครัฐและประชาชน ทำให้เกิดกฎกติกาข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้น เกิดคู่ต่างขั้วขึ้น คือ มีผู้รักษากฎ และผู้ทำลายกฎ ทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงมีความขัดแย้งเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากร และจากกรณีนี้ได้มีการนำจารีตประเพณี ความเชื่อของชุมชนเข้าเชื่อมเพื่อลดช่องว่างบนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านมีสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน บนความคิดที่แตกต่าง ความขัดแย้งแต่ชาวบ้านยังคงเป็นพี่เป็นน้อง มีความเป็นเครือญาติ ซึ่งความสัมพันธ์แบบนี้ทำให้สามารถผลักดันให้เป็นพลังในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชุมชนได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญกับ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” เพื่อให้เห็นว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านมีความหลากหลาย เป็นพลวัตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและในขณะเดียวกันเชื่อมโยงชาวบ้านเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งสามารถนำเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านมาจัดทำเป็นกระบวนการในเชื่อมร้อยคนเชื่อมร้อยความคิด สร้างอุดมการณ์ร่วม สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ ก่อเกิดความร่วมมือร่วมใจ การมีส่วนร่วม ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง และเรื่องการจัดการสมุนไพรในม่อนยาได้ให้ความสำคัญกับมิติภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งผ่านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ที่จะเชื่อมร้อยกลุ่มคน เชื่อมร้อยความคิด และเชื่อมร้อยความรู้ นำสู่ไปสู่การจัดการสมุนไพรในม่อนยาให้มีการใช้ประโยชน์จากม่อนยาจากยั่งยืน โดยมุ่งที่จะสร้างจิตสำนึกรักษ์ของหน้าหมู่บ้าน ความเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกัน ผ่านกระบวนการหล่อหลอมความคิดภายใต้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

3.1 ระเบียบวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) เป็นหลักในการศึกษาโดยกระบวนการศึกษาปัญหาชุมชนหรือการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community - based research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation)

ผู้ศึกษาวิจัยใช้การสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เจาะลึกตัวแทนกลุ่มเป้า 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน และการสังเกต เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ

- 1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา
- 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา
- 3) เพื่อศึกษาวิธีการสร้างจิตสำนึก การจัดการสมุนไพรในม่อนยา

ในการนำเสนอผลการศึกษาค้น ใช้การบรรยายเชิงบรรยายเป็นหลัก

3.2 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง

พื้นที่ในการศึกษาค้นครั้งนี้ได้เจาะจงเลือกพื้นที่ คือ ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย โดยมีหมู่บ้านที่เป้าหมายหลัก คือ บ้านเด่น หมู่ 6 และ บ้านดอนแก้ว หมู่ 7 หมู่บ้านทั้งสองอยู่ในพื้นที่ที่ตั้งของม่อนยาทั้ง 3 ม่อน เหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังนี้

3.2.1 เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่

3.2.1.1 เนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เห็นว่าตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย มีต้นทุนทางสังคม เช่น มีม่อน หรือ ภูเขาสูงเล็ก ๆ ที่มีสมุนไพร มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีเรื่องตำนานเล่าขานมากมาย และกลุ่มบุคลากรที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ กลุ่มหมอเมืองได้มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีกิจกรรมการดูแลสุขภาพชุมชนจนเป็นที่รู้จักทั้งในและนอกชุมชน

3.2.1.2 เนื่องจากมีม่อนยาที่เป็นแหล่งทรัพยากรสมุนไพร ซึ่งมีพื้นที่วิจัย คือ ม่อนยามีจำนวน 3 ม่อน คือ ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ม่อนดอนแก้ว และม่อนธาตุน้ำดอกบัวตอง และสามารถพัฒนาศักยภาพทั้งในด้านการดูแลสุขภาพด้วยภูมิปัญญา รวมทั้งชุมชนมีความเข้มแข็งพร้อมจะพัฒนา

3.2.1.3 เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีภูมิปัญญา มีประวัติศาสตร์ และเป็นพื้นที่ที่นิยมใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ และมีการจำหน่ายสมุนไพรในพื้นที่

3.2.1.4 เนื่องจากมีหมอเมืองผู้ที่มีองค์ความรู้ในพื้นที่ และเป็นที่รู้จัก ได้รับการยอมรับแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย

3.2.1.5 เนื่องจากเป็นพื้นที่แห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย ที่ทำงานด้านการส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพชุมชน ของกองทุนนายแพทย์ชารา อ่อนชมจันทร์ (ในมูลนิธิแพทย์ชนบท) ซึ่งได้มีการดำเนินงานต่อเนื่องติดต่อกันมาตั้งแต่ปี 2542 - ปัจจุบัน

3.2.2 เกณฑ์การเลือกกลุ่มตัวอย่าง

เนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม จึงใช้วิธีการเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมแสดงความคิดเห็นผ่านเวทีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของคนในพื้นที่โดยใช้ “วงผญา” หรือ ลานปัญญา เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน จึงต้องมีกลุ่มเป้าหมายที่กว้างและครอบคลุมทุกภาคส่วน เพื่อปลูกจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน ดังนั้นการเลือกกลุ่มเป้าหมายจะต้องให้ครอบคลุมไปยังกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จำนวน 9 กลุ่ม โดยมีตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งหมด 33 คน ในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

3.2.2.1 ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มผู้สูงอายุ ได้แก่

1. นายม่วย เตจ๊ะ
2. นายสม มาฟู
3. นายจำรัส ยามี
4. นายมอย ปัญญางาม
5. นายก้วน หมั่นไร่

3.2.2.2 ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มหมอมือง

1. นางผัด ป้องกัน
2. นายเกียรติ สมควร
3. นางตุ่น ลาวคุม
4. นางถนอม มีแก้ว
5. นายสุรศักดิ์ พิระไพร

3.2.2.3 ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มผู้นำชุมชน

1. นายณัฐพงษ์ คำภีระ อดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง
2. นายวิบูลย์ มาฟู ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5
3. นัฏฐติ ชัยลังกา อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7
4. นายสำราญ มาฟู ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4, ประธานหมอมืองตำบลโรงช้าง
5. นายจำเริญศักดิ์ กาวีชา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6

3.2.2.4 ตัวแทนกลุ่มเยาวชน

1. นายวีระยุทธ คาร์มี
2. นายสยาม โภคาร์ตัน
3. นายสุวิทย์ ไชยสาร
4. นางสาวนิตา แสนสลา
5. นางสาวจรรววรรณ บุญประสาน

3.2.2.5 ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป

1. นายคำ เชียงโต
2. นางเพ็ญ ไวยการ
3. นายประกอบ มีแก้ว
4. นายจันทร์ ดันเขียว
5. นางจันทร์เป็ง คำภีระ

3.2.2.6 ตัวแทนกลุ่มข้าราชการครู

1. นายวินัย แก้วทอง โรงเรียนบ้านโป่ง ตำบลโรงช้าง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดเชียงราย
2. นายยนต์ ปัญญางาม โรงเรียนโรงช้างวิทยา ตำบลโรงช้าง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดเชียงราย

3.2.2.7 ตัวแทนกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

1. นายเพียร ดีพาส หัวหน้าสถานีอนามัยหล่ายร้อง ตำบลป่าแงะ
อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
2. นายฉานทศ เสาร์รังษี เจ้าหน้าที่สาธารณสุขโรงพยาบาลส่งเสริม
สุขภาพชุมชนตำบลโรงช้าง

3.2.2.8 ตัวแทนกลุ่มเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล

1. นายมานพ ยามี สำนักงานเกษตรตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด
จังหวัดเชียงราย

3.2.2.9 ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล

1. นายณิษฐภูมิ คำเมืองเหนือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง
2. นางโยษิตา ไพรเวทย์ เจ้าหน้าที่บริหารส่วนตำบลโรงช้าง
3. นางหนึ่งฤทัย มาฟู เจ้าหน้าที่บริหารส่วนตำบลโรงช้าง

3.2.3 เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ประกอบไปด้วย

- 3.2.3.1 แบบสอบถาม
- 3.2.3.2 การสนทนากลุ่ม
- 3.2.3.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
- 3.3.3.4 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 3.2.3.5 อุปกรณ์เครื่องมือ ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป

3.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น

3.3.1 ผู้วิจัยเดินทางไปพบคณะกรรมการเครือข่ายรักยม่อนยา ในพื้นที่ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย และตัวแทนชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน กลุ่มหมอเมือง พร้อมทั้งนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง เพื่อสอบถามเบื้องต้นและชี้แจง ความเป็นมาของการศึกษาวิจัยครั้งนี้

3.3.2 เตรียมชุมชน เพื่อทำความเข้าใจแนวคิดและกระบวนการวิจัยโดยการสนทนากลุ่ม เพื่อค้นหากระบวนการจัดการการสมุนไพรม่อนยาป่าเดดบนฐานวัฒนธรรม วิถีชีวิตของท้องถิ่น โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการดำเนินการตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้ร่วมกัน

3.4 ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.4.1 เพื่อให้ได้ความถูกต้องของมูลให้มากที่สุด ผู้วิจัยได้ชี้แจงทำความเข้าใจขั้นตอนการสัมภาษณ์ เทคนิควิธีการสัมภาษณ์ การบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการตั้งประเด็นในการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยให้กับคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา และให้กับกลุ่มเป้าหมายได้รับทราบ

3.4.2 ในขณะที่เก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม และจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อประมวลข้อมูลหากยังขาดความสมบูรณ์ผู้วิจัยจะกลับไปสัมภาษณ์ซ้ำ

3.4.3 ผู้วิจัยจำแนกข้อมูลการสัมภาษณ์ให้เป็นหมวดหมู่ โดยแยกเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ และเรียบเรียงเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ การรวบรวมข้อมูลที่ได้จึงเป็นการบันทึกผลของกิจกรรมการในกระบวนการสนทนากลุ่ม กระบวนการ After Action Review (AAR) และจากการบันทึกจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนศึกษา ระหว่างศึกษาและเมื่อจบการศึกษาวิจัย โดยมีขั้นตอนการรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

3.5.1 ศึกษาบริบทชุมชน ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน เพื่อได้ข้อมูลพื้นฐานเพื่อใช้ในการประกอบการศึกษาวิจัย

3.5.2 สนทนากลุ่มเพื่อค้นหาปัญหา เพื่อได้ทราบถึงปัญหา สถานการณ์ม่อนยา และสถานการณ์สุขภาพ

3.5.3 สนทนากลุ่มเพื่อค้นหาทางแก้ไขปัญหา เพื่อได้แนวทางแก้ไขปัญหา

3.5.4 สนทนากลุ่มเพื่อทราบถึงกระบวนการจัดการสมุนไพรม่อนยา เพื่อได้ทราบกระบวนการจัดการ และรูปแบบการจัดการปัญหา

3.5.5 สัมภาษณ์เจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกตัวแทนกลุ่มหอพื้นบ้านจำนวน 5 ท่าน เพื่อจะได้องค์ความรู้ในการจัดการสมุนไพร และได้องค์ความรู้ท้องถิ่นด้านการจัดการสมุนไพร

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเชื่อมโยงข้อเท็จจริงที่ได้ 3 ด้าน ได้แก่

3.6.1 ประเด็นที่ศึกษาเพื่อตอบโจทย์วิจัย คือ การจัดการสมุนไพรในม่อนยาป่าแดด บนฐานวัฒนธรรม วิถีชีวิตของท้องถิ่น ความเชื่อของชุมชน ทำให้เกิดรูปแบบการจัดการสมุนไพรท้องถิ่นมีความเหมาะสมกับพื้นที่

3.6.2 ข้อมูลหรือข้อค้นพบการจากดำเนินการในการจัดการกระบวนการจัดการสมุนไพร ในม่อนยาป่าแดด บนฐานวัฒนธรรม วิถีชีวิตของท้องถิ่น ความเชื่อของชุมชน มีผลกระทบเชิงสังคมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่โดยรวม

3.6.3 วิเคราะห์เชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎี เพื่อสรุปเป็นองค์ความรู้ หรือ ยกระดับองค์ความรู้ นำไปใช้เป็นแนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาต่อไป

3.7 ระยะเวลาการศึกษา

ระยะเวลาที่ได้ทำการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 - 2554

บทที่ 4

ผลการศึกษา

ผลการศึกษา ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เป็นการเขียนบรรยายผลการศึกษาที่ได้จากการเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์ และกระบวนการสนทนากลุ่ม จากตัวแทนชุมชน ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มหมอมือ ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป ตัวแทนกลุ่มข้าราชการ ประกอบไปด้วย ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล ในเขตพื้นที่ ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย รวม 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน โดยผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษา วัฒนธรรม จารีตประเพณี ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเชื่อต่าง ๆ จากกลุ่มบุคคลที่มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการสมุนไพรในม่อนยาอย่างยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา และเพื่อศึกษาวิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา โดยผู้ศึกษาได้แบ่งการนำเสนออธิบายผลการศึกษาวิจัยไว้ในแต่ละประเด็นตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ โดยมีรายละเอียดผลการศึกษา ดังนี้

4.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชน

4.1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุ จำนวน 5 ท่าน ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนตำบลโรงช้างซึ่งเป็นตำนานเล่าขานต่อกันมาว่า แต่เดิมมีอาณาเขตทิศเหนือติดกับเมืองพัวนา เชียงเกียน (ตำบลเชียงเกียน) ทิศใต้ติดกับเมืองภูกามยาม (พะเยา) ทิศตะวันตกติดกับดอยอีด้วน หรือ ดอยยาว (ดอยหลวง) เมืองแจ้พรวน (อำเภอพาน) ทิศตะวันออกติดกับเมืองพญาลอ (บ้านลอ จังหวัดพะเยา)

จากการเล่าตำนานของผู้สูงอายุ กล่าวว่า ได้พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ แต่ไม่ระบุชัดเจนว่าคนกลุ่มนี้เป็นพวกใด เชื่อว่าชาวตำบลโรงช้างดั้งเดิมได้อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์แสดงให้เห็นว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่ต่อเนื่องมายาวนาน และมีเหตุจำเป็นที่ต้องเคลื่อนย้ายจากแหล่งเดิมทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกิดศึกสงคราม เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือมีโรคระบาด ภายหลังเหตุการณ์จึงได้กลับมาอยู่ใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ นายก้วน หมื่นไร ได้เล่าว่า จากประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งในขณะนั้นมีอายุประมาณ 20 ปีกว่า ๆ ได้เดินทางเข้าป่าเพื่อไปหาหน่อ หาเห็ด หาสัตว์ป่าเป็นประจำ มักเจอสิ่งของโบราณบ่อยครั้ง แต่ไม่กล้าที่จะเก็บเอามาเป็นสมบัติส่วนตัวเพราะกลัวผี สิ่งของที่พบส่วนมากได้แก่ประเภท เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากหินเจาะรูตรงกลาง ชิ้นส่วนกำไล หินขัด ขวานหิน จอบหิน เครื่องมือกะเทาะซึ่งทำจากหินกรวด และครกหินที่นิยมใช้กันถึงปัจจุบัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบสิ่งของที่ทำจากโลหะอีกมากมาย เช่น พระพุทธรูปสำริด ทองแดง ทองเหลือง มีดดาบ เสียม เหล็กแหลม นอกจากนั้นยังพบ หม้อ ไห ภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ มากมาย ในปัจจุบันสิ่งของที่กล่าวมานี้ได้สูญหายไปหมดแล้ว ผู้สูงอายุบางท่านเชื่อว่าอาจมีหลงเหลืออยู่ แต่หาไม่เจอเพราะมีผีบ้าน ผีเมือง ผีป่า ดูแล ทำให้มีกลุ่มคนที่เชื่อเรื่องสมมติบางกลุ่ม ยังคงขุดหาทำให้แหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ในม่อนยาได้รับความเสียหาย เช่น ผาสามเส้าในม่อนยาศรีคอนชัย ได้มีการขุดหาสมบัติจนทำให้หินผาที่วางไว้ในลักษณะสามขาล้มลง ปัจจุบันเรื่องเล่าขานตำนานต่าง ๆ ได้เลือนหายไปตามกาลเวลา ทำให้เหลือบุคคลที่สามารถเล่าตำนานของตำบลโรงช้างได้ไม่กี่คนแล้ว

นัฐติ ชัยลังกา อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 ได้รวบรวมเรื่องเล่าจากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ได้ว่า “โรงช้าง” ในอดีตมีคนเข้ามาอยู่อาศัยมากมาย ซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานหลายชั่วอายุคน จึงทำให้เกิดการพัฒนา ขยายอาณาเขตเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นตามลำดับจนถึงปัจจุบัน คำว่า “โรงช้าง” มาจากคำว่า “บ้านโยงช้าง” เนื่องจากแต่เดิมชุมชนนี้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่มีอาชีพจับลูกช้างป่า เพื่อส่งให้เจ้าหลวงตามหัวเมืองต่าง ๆ ใช้ในการศึกสงคราม การคล้องลูกช้างในสมัยโบราณ ทางภาคเหนือจับลูกช้างด้วยวิธีการนำช้างใหญ่ ยืนขนานลูกช้างไว้ จากนั้นใช้บ่วงผูกมัดสองเท้าหลังของลูกช้างแล้วนำไปมัดไว้กับต้นไม้เพื่อให้ลูกช้างหลุดหนี และจุดที่นำลูกช้างมาผูกไว้เรียกว่า “บ้านโยงช้าง” บริเวณที่ผูกช้างที่จับมาได้ คือบริเวณใต้ต้นศรี หรือ สะหลี (ต้นโพธิ์) ปัจจุบัน คือ วัดศรีบางวัน ต่อมาภาษาพูดได้ผิดเพี้ยนไม่ชัดเจนจึงกลายมาเป็น “บ้านโรงช้าง” จนถึงปัจจุบันนี้ ส่วนช้างที่จับได้จะถูกนำไปขังยังคอก ณ บ้านสันคอกช้าง อำเภอฟาน ในปัจจุบัน ซึ่งคนละด้านของคอกยี่ดวน (คอกหลวงหรือคอกยาม)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุ สรุปได้ดังนี้ ประวัติความเป็นมาของชุมชน คนเฒ่าคนแก่ได้เล่าเป็นตำนานต่อ ๆ กันมา จากรุ่นสู่รุ่นจึงทำให้ทราบว่า ตำบลโรงช้าง มีประวัติศาสตร์การต่อสู้

ศึกษาศาสตร์ ต่อสู้กับโรคระบาด โดยมีม่อนยา ซึ่งชุมชนในอดีตถือว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีค่ามาก ชุมชน คนในชุมชนได้พึ่งพิงม่อนยาในการดูแลสุขภาพมาตั้งแต่อดีตกาล เพียงแต่ขาดการ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและขาดการบอกเล่าตำนานส่งต่อไปยังกลุ่มเยาวชนคนรุ่นหลัง ทำให้ คนรุ่นใหม่ไม่รู้จักรากเหง้าของชุมชน ไม่รู้จักตัวเอง ไม่เห็นความสำคัญ ดังนั้น เมื่อเครือข่ายรักษาม่อนยาได้นำเอาประวัติศาสตร์หรือตำนานเก่ามาเล่าใหม่ ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความภาคภูมิใจ มีจิตสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิด เข้าใจถึงรากเหง้าของตนเอง และรักหวงแหนม่อนยา ซึ่งมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับคนโรงช้างมาช้านาน

ตำบลโรงช้างได้แยกออกจากตำบลป่าแดด เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ.2530 จนถึงปัจจุบัน ตำบลโรงช้าง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ห่างจากที่ว่าการอำเภอป่าแดด เป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร มีเนื้อที่ 13,936 ไร่ หรือ 44.6 ตารางกิโลเมตร ห่างจากจังหวัดเชียงราย 65 กิโลเมตร มีจำนวนหมู่บ้าน ทั้งหมด 12 หมู่บ้าน ดังนี้

1. บ้านโป่งสลี หมู่ 1
2. บ้านสันกอง หมู่ 2
3. บ้านโป่ง หมู่ 3
4. บ้านโรงช้างใต้ หมู่ 4
5. บ้านโรงช้างเหนือ หมู่ 5
6. บ้านเด่น หมู่ 6
7. บ้านดอนแก้ว หมู่ 7
8. บ้านศรีบังวัน หมู่ 8
9. บ้านทุ่งธนาลัย หมู่ 9
10. บ้านศรีสหมิตร หมู่ 10
11. บ้านโป่งศรีนคร หมู่ 11
12. บ้านทุ่งศรีทอง หมู่ 12

4.1.2 ข้อมูลประชากร

ตำบลโรงช้าง มีประชากรทั้งหมด จำนวน 4,874 คน แยกเป็น ผู้ชาย จำนวน 2,439 คน ผู้หญิง จำนวน 2,435 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด จำนวน 1,469 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพการเกษตรกร ได้แก่ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ผลผลิตทางการเกษตรที่ขึ้นชื่อ คือ ลำไย เพราะเป็นผลไม้เศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้เกษตรกร รายได้เฉลี่ยของประชากรต่อคนต่อปีประมาณ 500,000 บาท รายได้รวมจากผลผลิตทางการเกษตรต่อปี 5,304,407 บาท

4.1.3 สภาพภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นที่ราบเชิงเขา และเนินสูงเป็นบางส่วน มีอาณาเขตของตำบล ดังนี้ ทิศเหนือติดต่อกับตำบลป่าแฉะ ทิศใต้ติดต่อกับตำบลศรีโพธิ์เงิน ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลป่าแดด ทางทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม เรียกว่า ที่ราบลุ่มน้ำอิง ซึ่งเป็นบริเวณที่ทำการปลูกข้าว ทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลเวียงห้าว อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย และทางทิศตะวันตกมีดอยหัวงัม ที่ทอดยาวลงมาทางทิศใต้ กั้นระหว่างตำบลโรงช้างกับอำเภอพาน

4.1.4 แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำตามธรรมชาติ คือ ลำห้วยหลวง และลำห้วยแดด ซึ่งลำน้ำทั้งสองนี้เป็นแหล่งน้ำสำคัญต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ต่อมา ตำบลโรงช้างได้รับงบประมาณก่อสร้างอ่างเก็บน้ำทั้งสองแห่งขึ้น คือ อ่างเก็บน้ำห้วยแดด และอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง ทั้งสองอ่างเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคและด้านการเกษตร ส่งผลให้ระบบนิเวศธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดความอุดมสมบูรณ์ คื่นความชุ่มชื้นได้อย่างสมดุล องค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง จึงได้มีโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ และใช้เป็นสถานที่พักผ่อนในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ดังนั้น จึงกลายแหล่งที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่น่าสนใจของประชาชนหนุ่มสาวชาวบ้านทั้งใกล้และไกล

ภาพที่ 4.1 อ่างเก็บน้ำห้วยหลวง

ภาพที่ 4.2 อ่างเก็บน้ำห้วยแดง

4.1.5 แหล่งทรัพยากรป่าไม้

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของตำบลโรงช้าง เป็นที่ราบลุ่มถูกห้อมล้อมไปด้วยดอย หรือภูเขาสูงเล็ก ๆ หลายลูก มีประวัติศาสตร์ ตำนาน เรื่องเล่า ที่ชุมชนเรียกว่า “ม่อนยา” คือ ภูเขาขนาดเล็ก ๆ ที่มีสมุนไพรขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก สามารถนำมาบำบัดและรักษาอาการเจ็บป่วย โดยการหาสมุนไพรจากม่อนยา 4 ม่อน คือ 1) ม่อนวัดคอนแก้ว ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ม่อนสามขา ผาสามเส้า ค่ายเผ่าอนหนอง” 2) ม่อนพระธาตุน้ำดอกบัวตอง 3) ม่อนคอนแก้ว ปัจจุบันเป็นวัดร้าง มีซากปรักหักพังของเจดีย์ และ 4) ม่อนปู่คำ (พลูขาว) ซึ่งปัจจุบันใช้เป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง มีซากปรักหักพังของเจดีย์ ซึ่งชุมชนได้ร่วมกันกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ไว้ 3 ม่อน ได้แก่ ม่อนวัดคอนแก้ว ม่อนพระธาตุน้ำดอกบัวตอง และม่อนคอนแก้ว จากการสำรวจของหมอชาวบ้าน พบว่า มีสมุนไพร 400 กว่าชนิด จึงได้มีการจัดทำตำรายาสมุนไพรรักษาโรคมากมาย ดังนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรสินเงินทองที่มีเรื่องเล่าขานต่อ ๆ กันมาว่าถูกซ่อนไว้ในม่อนยาแท้ที่จริงแล้ว ของมีค่าที่วางนี้ก็คือ ดินไม้ ใบหญ้า หรือด้วยยาสมุนไพรนั่นเอง ซึ่งในขณะนี้ได้มีชุมชนและหลาย ๆ หน่วยงานเข้ามาช่วยกันอนุรักษ์ไว้

4.1.6 ความเชื่อของชุมชนที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์จากม่อนยา

4.1.6.1 ความเชื่อทางวัฒนธรรม

ความเชื่อทางวัฒนธรรมของชุมชนตำบลโรงช้าง เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมโบราณ ยังเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาถึงลูกหลานในปัจจุบันนี้ เช่น การบูชาเทพารักษ์ได้กลายมาเป็น ประเพณีการนับถือบรรพบุรุษ คติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี อาทิ

1. ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนตำบลโรงช้าง ได้แก่ ผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง ผีสบห้วย ผีขุนน้ำ หรือผีขุนห้วย เจ้าที่เจ้าทาง แม่ธรณี เจ้าพ่อห้าตน ผีปกกะโล่ง (ผีป่า) ผีกะ ผีกระสือ ผีโพง ผีปู่ย่า ผีประจำตระกูล เทวดา คติความเชื่อเหล่านี้ปรากฏอยู่ในชุมชน คือ ผีบรรพบุรุษที่สถิตอยู่ตาม บ้านเรือนเพื่อดูแลลูกหลานมิให้ถูกผีอื่นมารังควาน จากความเชื่อเรื่องผีจะเห็นว่ายังคงมีการปฏิบัติ เป็นประเพณีเลี้ยงผีต่าง ๆ ในชุมชนจนถึงปัจจุบัน

2. ประเพณีท้องถิ่นของชุมชนตำบลโรงช้าง ได้แก่

- 1) ประเพณีเลี้ยงผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง
- 2) ประเพณีเลี้ยงผีสบห้วย โดยมีความเชื่อว่า การทำพิธีเป็นการเรียกเทพแห่งฟ้า แห่งสวรรค์ได้ประทานฟ้าฝนให้ตกลงตามฤดูกาล ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เลี้ยงผีขุนน้ำ หรือขุนห้วย
- 3) ประเพณีพิธีฮ้องขวัญ (เชิญขวัญ) ฮ้องขวัญ ผูกขวัญ หรือบายศรีสู่ขวัญ
- 4) ประเพณีหาฤกษ์หายาม ตัดผม เดินทางไกล เผาศพ แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่
- 5) ประเพณีส่งเคราะห์ คือ ส่งความชั่วร้ายทั้งหลายทั้งปวงให้ออกไปจาก ชีวิตประจำวัน แล้วให้บันดาลโชคลาภ
- 6) ประเพณีถอดถอน แก้วขีด จะใช้ในกรณีที่เกิดการผัดผี หรือผัดจาริตประเพณี ที่ทำให้เกิดขีดขึ้น
- 7) ประเพณีพิธีสืบชะตาสะเดาะเคราะห์ เพื่อให้มีอายุยืนยาว
- 8) ประเพณีตานขันข้าวร้อยขัน
- 9) ประเพณีขึ้นบูชาท้าวทั้ง 4 ที่รักษาทิศทั้ง 4 รวม ในการสร้างบ้านเรือน
- 10) ประเพณีไหว้เจ้าที่แม่ธรณี
- 11) ประเพณีสงฆ์พระธาตุ 2 ธาตุ ได้แก่ ธาตุม่อนวัดดอนแก้ว ธาตุม่อนพระธาตุ น้ำดอกบัวตอง

วิถีชีวิตของคนในชุมชนตำบลโรงช้าง มีการดำเนินวิถีชีวิตตามแบบคนชนบท มีการประกอบ พิธีกรรมตามความเชื่อ ตามที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้น โดยเฉพาะภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อ พิธีกรรม เพื่อดูแลรักษาอาการเจ็บป่วย เนื่องจากการดูแลสุขภาพ

เจ็บป่วยด้วยภูมิปัญญานั้น เป็นการดูแลรักษาแบบองค์รวม เป็นการรักษาทั้งร่างกายและจิตใจด้วย อาทิเช่น คนป่วยไปรักษาที่โรงพยาบาล เมื่อกลับจากโรงพยาบาลจะมีการพาไปหาหมอเมื่อ หรือ หมอคู บางคนกินยาสมุนไพรควบคู่ไปกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การส่งเคราะห์ การสู่ขวัญ สืบชะตา เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนตำบลโรงช้าง นอกเหนือจากความเชื่อ เรื่องการดูแลแบบพื้นบ้านแล้ว ยังมีความเชื่อที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ และสิ่งที่เหนือธรรมชาติด้วย ดังนั้น มิติเรื่องสุขภาพเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต เป็นความเชื่ออย่างแยกไม่ออก การที่จะให้มี สุขภาพดีต้องเกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้น เรื่องสุขภาพ จึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีของคนในชุมชน ตำบลโรงช้าง มีความเชื่อมโยงกับภาวะความเจ็บป่วยของคนในชุมชนด้วย ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันว่า “คนทักดี ผีทกร้าย” หมายความว่า ถ้าไปทำอะไรแล้ว ผีทักทายจะก่อให้เกิดผลร้ายขึ้นกับตนเอง เช่น เจ็บป่วย ขวัญหาย เป็นต้น ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนยังครอบคลุมไปถึงม่อนยา ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ อีกทั้งเป็นสถานที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อ ที่ชาวบ้าน เรียกว่า เจ้าพ่อห้าตน ได้แก่ (1) เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก (2) เจ้าพ่อกุมภัณฑ์ (3) เจ้าพ่อพญาใจยะ (4) เจ้าพ่อ กาบแก้ว (5) เจ้าพ่อศีลธรรม ซึ่งตามความเชื่อ เจ้าพ่อห้าตน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครอง ประชาชน และยาสมุนไพรในม่อนยา จึงทำให้ความเชื่อเรื่องผีเป็นแนวทางในการสร้างจิตสำนึก อนุรักษ์ม่อนยาได้

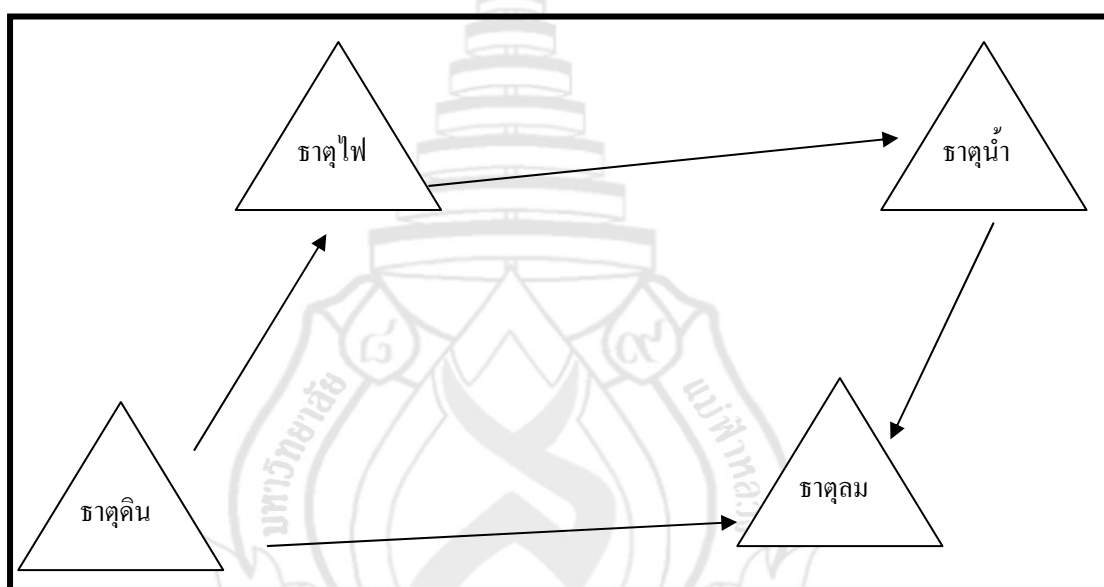
4.1.7.2 ความเชื่อเรื่องพระธาตุทั้งสี่

นอกจากมีความเชื่อทางวัฒนธรรม ตำบลโรงช้างยังคงมีพระธาตุ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “พระธาตุทั้งสี่” เป็นพระธาตุที่ชาวบ้านและผู้คนในตำบลโรงช้างให้ความนับถือกราบไหว้ และเป็น ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านที่นับถือว่ามีศักดิ์สิทธิ์ พระธาตุทั้ง 4 มีตำนานที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยว พันกับม่อนยาทั้ง 4 ม่อน เป็นตำนานเล่าขานสืบต่อกันมา ดังนี้

1. ธาตุดิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ม่อนสามขา ผาสามเสา ควายนอนนอน” ตั้งอยู่ที่วัดศรีดอนแก้ว เป็นเจดีย์ทางพระพุทธศาสนาประจำธาตุดิน
2. ธาตุไฟ ธาตุม่อนแก้ว เป็นเจดีย์เก่าร้าง
3. ธาตุน้ำดอกบัวตอง หรือ ม่อนธาตุน้ำ เชื่อกันทั่วไปว่าเป็นธาตุประจำธาตุน้ำ
4. ธาตุลม ปัจจุบันเป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง ซึ่งเป็นเจดีย์ที่เก่าแก่เหลือเพียงซากอิฐมอญที่หักโค่นล้มลงมา ไม่ใช่พื้นที่อนุรักษ์

จากความเชื่อเรื่องพระธาตุทั้งสี่ของชาวบ้านในตำบลโรงช้าง ที่ให้ความเคารพนับถือ กราบไหว้บูชา ชาวบ้านเล่าว่า ทุกวันพระ จะมองเห็นพระจันทร์เต็มดวงในช่วงกลางคืน และเมื่อ ใกล้รุ่งสางจะเห็นดวงแก้วมีแสงไฟสีขาวนวล สีฟ้าสวยสดไหลลอยไปลอยมา ชาวบ้านเรียก

ปรากฏการณ์นี้ว่า “พระธาตุไปแอ้วหากัน” ซึ่งปรากฏการณ์พระธาตุออกเที่ยวนั้น ผู้สูงอายุเล่าว่า ลูกแก้วลอยเริ่มต้นที่พระธาตุดิน (วัดศรีดอนแก้ว) ลอยไปพระธาตุไฟ (วัดดอนแก้ว ปัจจุบันเป็นวัดร้าง) ลอยต่อไปยังพระธาตุน้ำ (วัดพระธาตุน้ำดอกบัวตอง) ลอยต่อไปยังพระธาตุลม (พระธาตุปูคำ) และลอยกลับมาที่พระธาตุดินเหมือนเดิม ซึ่งบางครั้งไม่ได้ลอยไปในทิศทางเดียวกันเสมอไป บางครั้งลอยเป็นมุมทแยง แต่จะมีจุดเริ่มต้นที่พระธาตุดินเสมอ ปัจจุบัน ปรากฏการณ์พระธาตุออกเที่ยวมิได้ปรากฏขึ้นบ่อยเหมือนในอดีต แต่บางครั้งชาวบ้านจะพบลักษณะที่ตั้งของพระธาตุเป็นลักษณะสี่เหลี่ยมเปียกปูนด้านไม่เท่า (ภาพจำลองประกอบ)

ภาพที่ 4.3 การจำลองที่ตั้งของพระธาตุทั้งสี่

จากความเชื่อเรื่องม่อนยาตำบลโรงช้างกับพระธาตุทั้งสี่ที่มีความสำคัญซึ่งชาวบ้านในตำบลโรงช้างให้การนับถือกราบไหว้ และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านที่นับถือว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ตั้งของพระธาตุเหล่านี้ ตั้งอยู่ที่ม่อนยาทั้ง 4 ม่อน ตามความเชื่อผ่านเรื่องตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่นดังมีรายละเอียด ดังนี้

1. ธาตุดิน คือ ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ในอดีตชาวบ้านจะเรียกว่า “ม่อนสามขา” ที่มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับม่อนนี้เชื่อมโยงกันสามจุด ได้แก่ (1) ม่อนสามขา คือ มีทางขึ้นลงสามทาง (2) ผาสามเส้า คือ จุดทางลงของม่อนสามขาทางทิศตะวันตกจะมีก้อนหินใหญ่ จำนวนสามก้อนวางในลักษณะสามเส้า (ลักษณะเหมือนก้อนหินสามเส้าในครุฑสมัยโบราณ) ปัจจุบันชาวบ้านแอบขุดเพื่อ

หาสมบัติจนทำให้หิ้นล้ม (3) ควายเผ่านอนหนอง คือ บริเวณที่เคยเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่จนควายเผ่าจมน้ำตายเพราะหมดแรงกลายเป็นหิ้นกลางน้ำ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าหิ้นที่เหมือนหลังควายนั่นได้ปิดปากทางหลุมซ่อนสมบัติ ปัจจุบันตื่นเงินเป็นทุ่งนาของชาวบ้าน และบนม่อนสามขาเป็นสถานที่ตั้งพระธาตุประจำธาตุดิน แต่เดิมเคยเป็นวัดร้างที่ถูกไฟป่าเผาไหม้พระวิหาร ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านที่ได้นำเอาไม้บางส่วนและนำเศษวัสดุที่เหลือจากซากไฟไหม้ไปใช้เป็นการส่วนตัว จึงทำให้เกิดอาเพศเหตุร้าย ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ซิด” ทำให้ชาวบ้านได้เกิดล้มป่วยและตายวันละหลายคน จนเกิดความหวาดกลัว บางคนก็หนีไปอยู่ถิ่นอื่น บางคนไปบวชในพระพุทธศาสนาบ้าง ตามแต่ความเห็นและวิสัยทัศน์ของแต่ละบุคคล และสุดท้ายจึงได้ร่วมกันจัดงานประเพณีบวงสรวงเพื่อขอมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และมีประเพณีสรงน้ำพระธาตุขึ้น เหตุการณ์จึงเข้าสู่ภาวะปกติ ชาวบ้านจึงถือเป็นประเพณีทำสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันทุกปี ต่อมา มีการสร้างวัดขึ้นมาใหม่ ชื่อว่า วัดศรีดอนแก้ว

ดังนั้น “ม่อนสามขา ผาสามเสา ควายเผ่านอนหนอง” จึงเป็นตำนานที่ถูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในตำบลโรงช้าง ที่กล่าวถึงทรัพย์สินสมบัติที่ซ่อนอยู่ในภูเขาสูงเล็ก ๆ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ม่อน” ประกอบไปด้วย ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ม่อนดอนแก้ว ม่อนพระธาตุน้ำดอกบัวตอง และม่อนปู่คำ ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งสมุนไพรที่ใช้ดูแลรักษาสุขภาพในยามเจ็บป่วย ทำให้คิดว่าตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับสมบัติที่ล้ำค่าตามตำนานแท้จริงแล้วอาจจะเป็นสมุนไพรก็ได้

2. ธาตุไฟ คือ ธาตุม่อนดอนแก้ว เดิมชื่อ “วัดคือเวียง” ปัจจุบันเป็นวัดร้างมีพระธาตุเก่าแก่ทรุดโทรม เหลือเพียงแต่ก้อนอิฐแดงโบราณ ที่ตกหักกระจัดกระจายไม่ได้รับการบูรณะใด ๆ บริเวณใกล้เคียงมีคันดินที่ขุดล้อมรอบ ชาวบ้านถิ่นนี้เรียกว่า “คือเวียง คูเวียง หรือ คูเมือง” ปัจจุบันอยู่ติดกับอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง และสวนลำไยของชาวบ้าน ด้านความศักดิ์สิทธิ์ในอดีต ในวันเดือนเพ็ญ (เดือนเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ) จะมีดวงแก้วที่เปล่งแสงออกมาเป็นประกายสีขาวนวล ลอยวนรอบพระธาตุหรือไม่ก็ลอยไปยังพระธาตุใกล้เคียง พระธาตุม่อนแก้วเป็นธาตุประจำธาตุไฟเนื่องจากมีแสงไฟของมณีลอยไปมาอยู่ทางทิศตะวันตก

3. ธาตุน้ำดอกบัวตอง หรือม่อนธาตุน้ำ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งแต่เดิมเป็นเจดีย์ร้างเก่าแก่แต่ปัจจุบันได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ โดยมีพระนักพัฒนามาพบและเห็นความสำคัญในการทำคุณประโยชน์ต่อพระศาสนาทำการบูรณะขึ้นในปี พ.ศ.2543 และตั้งชื่อใหม่ว่า “ธาตุน้ำดอกบัวตอง 12 ราศี” ความศักดิ์สิทธิ์ เชื่อกันว่าหากปีไหนเกิดฝนแล้งฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวบ้าน ชาวไร่ชาวนา ชาวสวน กลุ่มเกษตรกรทั้งหลายจะรวมตัวกันไปทำพิธีสรงน้ำและอ้อนวอนขอฟ้าขอฝนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเทวดาเจ้าฟ้าเจ้าสวรรค์ พอทำพิธีเสร็จได้ไม่นานสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะคลบนันดาลทำให้มีฝนตก ได้ทำไร่ไถนาได้ จึงเชื่อกันทั่วไปว่าเป็นธาตุประจำธาตุน้ำ

4. ชาติุลม เป็นเจดีย์เก่าแก่เหลือเพียงซากอิฐมอญที่หักโค่นล้มลงมาอยู่ปะปนกับต้นไม้ใบหญ้า เดิมเรียกสถานที่แห่งนี้ว่า ม่อนปู่คำ (ปู่ คือ พุ) เนื่องจากบริเวณแห่งนี้มีฝักปู่ลิง (ชะพลู) ที่มีต้นและใบเป็นสีเหลืองคล้ายทองคำขึ้นอยู่ไปทั่ว แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ม่อนปู่คำ” พระธาตุเก่าแก่แห่งนี้ มีความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์อยู่มาก จากเรื่องเล่าของผู้สูงอายุเล่าว่า ในอดีตหากตรงกับวันเดือนดับเดือนเพ็ญ (คืนวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ - แรม 15 ค่ำ) จะมีดวงแก้วที่มีรูปร่างเหมือนเรือทองคำลอยออกมาจากบริเวณทักษิณ (ทิศเหนือ) และได้ลอยวนรอบพระธาตุ ครั้งละ 3 - 7 รอบ แล้วก็ลอยไปแอ่ว (เที่ยว) ตามพระธาตุทั้งสี่เป็นเวลา 7 วัน 15 วัน แล้วจึงลอยกลับมา ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำธาตุลม (ยังไม่ได้รับการสำรวจและฟื้นฟู) ปัจจุบันเป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง ซึ่งไม่หลงเหลือสภาพความสมบูรณ์ของป่าไม้ แต่ยังคงเห็นพระธาตุเก่าอยู่เป็นซากปรักหักพัง (ผู้ให้ข้อมูล นายสำราญ มาฟู และนายณัฐวุฒิ ชัยลังกา)

ภาพที่ 4.4 ม่อนวัดศรีดอนแก้ว

ภาพที่ 4.5 ม่อนธาตุน้ำดอกบัวตอง

ภาพที่ 4.6 ม่อนคอนแก้ว

การเชื่อมโยงความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุทั้งสี่ กับระบบการดูแลสุขภาพ ที่มี
ส่วนประกอบของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ของคนเรา หากร่างกายแสดงว่าเกิดภาวะไม่สมดุล

ของธาตุทั้งสี่ จะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย ถ้าเกิดอาการเจ็บป่วยด้วยธาตุต่าง ๆ กำเริบ เช่น ธาตุไฟ กำเริบต้องไปเก็บยาสมุนไพรที่ม่อนประจำธาตุไฟ คือ ธาตุม่อนแก้ว ธาตุดินกำเริบต้องไปเก็บสมุนไพรที่ม่อนวัดศรีดอนแก้ว ธาตุน้ำกำเริบต้องไปเก็บสมุนไพรที่ม่อนพระธาตุน้ำดอกบัวทอง และธาตุลมกำเริบต้องไปเก็บสมุนไพรที่ม่อนปูกำ และขณะเดียวกัน ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากจะรักษาความสมดุลของร่างกายไม่ให้เจ็บไข้ได้ก็ต้องเมื่อผู้คนในตำบลโรงช้าง ได้ประพาดตัวและรักษาจาริตประเพณีต่าง ๆ ไว้อย่างถูกต้องจะทำให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข แต่หากว่าผู้ใดไม่ประพาดปฏิบัติตามจาริตประเพณีแล้ว เชื่อว่าจะพบกับภัยพิบัติต่าง ๆ ทั้งการเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนั้น การบูรณม่อนยาตำบลโรงช้างซึ่งเป็นสถานที่ตั้งของพระธาตุ ย่อมส่งผลกระทบต่อสุขภาพของคนในชุมชนตำบลโรงช้าง และความเชื่อเรื่องนี่ยังคงอยู่คู่กับชุมชนและได้รักษาม่อนยาเอาไว้ มิให้โดนบุกรุกจากชาวบ้านสืบมา

4.1.7.3 ความเชื่อเจ้าพ่อห้าตนกับม่อนวัดศรีดอนแก้ว

ม่อนยา คือ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตำบลโรงช้าง ที่มีความหลากหลายของพืชพันธุ์สมุนไพร แต่เดิมชุมชนใช้จาริตประเพณีในการจัดการม่อนยา ทำให้คนกับม่อนยาอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน ไม่มีการล่วงล้ำซึ่งกันและกัน เพราะเกรงกลัวการลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติที่คุ้มครองม่อนยาอยู่ คือ เจ้าพ่อห้าตน ได้แก่ เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เจ้าพ่อกุมภัณฑ์ เจ้าพ่อพญาไยยะ เจ้าพ่อกาบแก้ว และเจ้าพ่อศีลธรรม

ภาพที่ 4.7 ศาลเจ้าพ่อห้าตนที่คอยคุ้มครองม่อนยาวัดศรีดอนแก้ว

ตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธา ที่เกี่ยวกับเจ้าพ่อห้าตนของชาวโรงช้าง ที่ช่วยปกป้องรักษา ม่อนยา ได้ถูกเล่าขานในกลุ่มของผู้เฒ่าผู้แก่มาเป็นเวลาช้านาน เจ้าพ่อห้าตนเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ของชาวบ้านในชุมชนให้เคารพม่อนยา ไม่นุกรุก เจ้าพ่อห้าตนของม่อนยาป่าแคด มีดังต่อไปนี้

1. เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ชาวบ้านเชื่อว่าท่านมีอิทธิฤทธิ์ในการลงโทษทัณฑ์ผู้ที่บุกรุก ทำลายสิ่งของหรือของหวงห้ามต่าง ๆ เช่น โบราณสถาน ดิน น้ำ หรือป่า ถ้าผู้ใดบุกรุกต้องมียันเป็นไป เจ็บไข้ได้ป่วย กลายเป็นคนบ้าใบ้เสียสติ และอาจถึงแก่ชีวิตได้

2. เจ้าพ่อกุมภัณฑ์ หรือเจ้าพ่อกัณฑ์ มีอิทธิฤทธิ์ และปาฏิหาริย์ในเรื่องการรักษา โรคระบาดสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์สี่เท้าให้หายจากอาการเจ็บป่วยได้ภายในหนึ่งวัน จากเรื่องเล่า ที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่ากันว่า เมื่อประมาณ 35 - 40 ปีที่ผ่านมา เจ้าพ่อท่านเคยเข้าร่างทรง ของ นายกันทา ซึ่งในเวลานั้นร่างทรงทรงถูกล่ำโซ่ตรวนไว้ ท่านสามารถเสกคาถาดึงโซ่ตรวนให้ขาดได้ภายใน พริบตา จากเหตุการณ์นี้ทำให้ชาวบ้านเคารพนับถือเจ้าพ่อกัณฑ์จนถึงปัจจุบันนี้

3. เจ้าพ่อพญาไยยะ ซึ่งท่านมีอิทธิฤทธิ์ในด้านการรักษาดูแลผู้ป่วย ที่ถูกอาเพศ สิ่งเร้นลับ เช่น ภูตผีปีศาจทำร้ายหรือทำให้เจ็บป่วย ท่านสามารถรักษาให้หายได้โดยการบนบาน ศาลกล่าวให้ท่านมาช่วยรักษา

4. เจ้าพ่อกบแก้ว เป็นเจ้าพ่อผู้มีเมตตาธรรม ท่านจะช่วยเหลือรักษาผู้คน หรือ สัตว์ต่าง ๆ ด้วยเวทย์มนต์คาถา น้ำมนต์ ผ่านร่างทรง ซึ่งแต่ละปีท่านจะเลือกร่างทรงเอง และในบางปี ท่านก็ไม่ประทับทรงเนื่องจากหาร่างไม่ได้

5. เจ้าพ่อศีลธรรม เจ้าพ่อคนนี้ ท่านเป็นคนที่รักษาประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งท่านมีอิทธิฤทธิ์หากปีไหนชาวบ้านไม่จัดประเพณีทำบุญ ประเพณีการเลี้ยงผี หรือไม่ทำตาม ประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนให้ถูกต้องตามความเชื่อของชุมชน ท่านจะคลั่งคลั่งให้เกิดฝนแล้ง ทำให้ข้าวในนาและพืชผลทางการเกษตรเสียหาย ผู้คนจะอยู่ไม่เป็นสุข เกิดโรค เจ็บไข้ได้ป่วย และ จะเกิดภัยธรรมชาติ ทั้งอัคคีภัย วาตภัยต่าง ๆ แต่ถ้าหากมีการมีการปฏิบัติตามประเพณีอย่างถูกต้อง ท่านจะคลั่งคลั่งให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ชาวบ้านสุขภาพดี ไม่เจ็บ ไม่ไข้ ฝนฟ้าตกถูกต้องตาม ฤดูกาล ข้าวและพืชผลทางการเกษตรให้ผลผลิตดี มีความอุดมสมบูรณ์

4.1.7.4 ความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องผี มีอยู่คู่กับชุมชนโรงช้างมาเป็นเวลาช้านาน ในป่า ลำห้วย บ้าน เมืองมีผีอยู่ และมีทั้งผีดี ผีร้าย ทำให้คน ต้องให้ความเคารพยำเกรง ดังนั้น คนที่จะเข้าป่าได้ ต้องมีคาถาเป็น “คาถาบังตาผี” เพื่อป้องกันตนเองจากผีป่าทุกชนิดที่จะเข้ามาทำร้าย ป้องกันอันตรายจากป่า จากการ สอนทนายกลุ่ม และการเก็บข้อมูลแบบเจาะลึกกลุ่มหมอพื้นบ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุ สามารถประมวล ความเชื่อเรื่องผีของชุมชน ได้ดังนี้

1. ผีปกกะโล่ง (ผีป่า) ชาวบ้านเชื่อกันว่า ผีปกกะโล่ง เป็นผีที่อยู่ในป่า ถ้าเข้าไปในป่า และกระทำผิดใด ๆ ขึ้นในป่า เช่น พวดจาลบหลู่ พวดจาหยาบคาย ปลดทุกข์ในป่าโดยไม่ขอมา ผีปกกะโล่งจะทำให้เกิดพายุ ลมพัดแรง มีฝนตกหนัก มีต้นไม้หักโค่นลง

2. ผีสาว (เสื้อสมิง) ชาวบ้านเชื่อกันว่า ผีสาวเป็นผีที่อยู่ในป่า อาศัยร่างผู้ชาย ผู้หญิง หรือสัตว์ที่ตายไปแล้ว สิงสถิตอยู่ ถ้าเราไปทำลายป่า ผีสาวที่อยู่บริเวณนั้นก็จะทำให้เราเป็นไข้เรื้อรัง และอาจจะเสียชีวิตได้

3. ผีขุนน้ำ ชาวตำบลโรงช้างจะมีประเพณีเลี้ยงผีสบบ้วย เพื่อเรียกเทพแห่งฟ้าแห่งสวรรค์ได้ประทานฟ้าฝนให้ตกลงถูกต้องตามฤดูกาล ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เลี้ยงผีขุนน้ำ หรือขุนห้วย

4. ผีกะยักซ์ การที่ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีที่อยู่ในวัดร้าง ถ้าใครเข้าไปหลบ หลู่จะทำให้มีอันเป็นไป มีผลต่อสุขภาพและชีวิต ซึ่งม่อนยาสมุนไพรมากมาย จะเป็นที่ตั้งของวัดร้าง เจดีย์ และโบราณสถานต่าง ๆ ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะบุกรุกม่อนยา

5. เจ้าแม่ธรณี ชาวตำบลโรงช้าง มีประเพณีไหว้เจ้าที่แม่ธรณี โดยจะเห็นได้จาก พิธีกรรมขอขมาพระแม่ธรณี เพื่อขอนำเอาดินไม้ใบหญ้าต่าง ๆ ในป่ามาสร้างเป็นบ้านเรือน ทำยาสมุนไพรรักษาโรค หรือเข้าป่าหาสัตว์ หาเห็ดในป่า และความเชื่อเรื่องแม่ธรณียังคงฝังรากลึกในชุมชน ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมมาช้านาน แม้กระทั่งการสร้างบ้านหรือตั้งหอเจ้าที่ ศาลต่าง ๆ ก็ต้อง ขออนุญาตแม่ธรณีเสมอเพื่อให้แม่ธรณีรับทราบและอนุญาตเปิดทางให้

4.1.7.5 ความเชื่อเรื่อง “จิต” ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ

คำว่า “จิต” คนโรงช้าง มีความเชื่อว่าเป็นข้อห้ามกระทำของชาวบ้านที่จะส่งผลกระทบต่อทรัพย์สินและชีวิต คนล้านนาจะได้ยินคำว่า “จิต” และถ้าได้ยินคำนี้ จะทำให้ทุกคนหยุดเกิดความกลัว ซึ่งเป็นคำห้ามปรามผู้คนมิให้กระทำโดยเชื่อว่าหากกระทำการใด ๆ ที่ผิดรุนแรง หรือ จิต และคำว่า จิต จะมีระดับความรุนแรงที่ต่างกัน บางครั้งส่งผลกระทบต่อผู้กระทำผิดจนจิต แล้วอาจส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านในชุมชนได้ ถ้าเป็นจิตที่ใหญ่หลวง เรียกว่า “จิตบ้านจิตเมือง” ต้องทำพิธีกรรม สะเดาะเคราะห์ ส่งเคราะห์หมู่บ้านถึงจะพ้นภัย ดังนั้น จิต คือ การกระทำใด ๆ ในสิ่งที่เป็นการประทุษร้าย โสณียด จัญไร อัปมงคล การกระทำนั้น ย่อมทำความเสียหายไม่มากก็น้อยคนล้านนามีความเชื่อเรื่องจิต เป็นข้อต้องห้ามมาเป็นเวลาช้านาน

คำว่า “จิต” มีความสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมของคนล้านนาในอดีตมีการใช้ “จิต” ที่เป็นลักษณะเป็นข้อห้ามในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องจิต ได้เป็นตัวกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ของคนในสังคม ให้รู้จักเลือกใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและยั่งยืน ถ้ากระทำการใด ๆ ที่เป็นการผิด จะทำให้เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ ไม่สมดุลกับจารีตประเพณีของ

บ้านเมืองที่เคยประพฤติปฏิบัติต่อกันมา หากมีการละเมิดข้อห้ามหรือทำให้เกิดขัด ย่อมจะบังเกิด ความกลัว ความหวาดระแวง ซึ่งถือเป็นการลงโทษทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อจิตใจอย่าง ลึกซึ่งมีผลรุนแรงกว่ากฎหมายเสียอีก ยกตัวอย่างความเชื่อเรื่องซิด เช่น ห้ามตัดต้นไม้ใหญ่ที่ให้ ร่มเงา หรืออยู่ริมทางหลวง ห้ามทำลายภูเขา ห้ามถมบ่อน้ำ ถมลำเหมือง ห้ามย้ายกระแสน้ำ ห้าม สร้างบ้านเรือนบนที่นา ที่วัด ที่กุฏิ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเรื่องซิด ยังคงมีอยู่ในชุมชนคนล้านนา จาก ความเชื่อดังกล่าว ทำให้ไม่มีการล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ของพื้นที่ หรือทำลายความสมดุลของ สภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา โดยเฉพาะแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ได้พึ่งพาใช้ประโยชน์ จากการสัมผัสงานจะลึกตัวแทนกลุ่มหมอพื้นบ้าน สามารถประมวลความเชื่อเรื่อง “ซิด” ของคน ไทได้ ดังนี้

1. ซิด ข้อห้ามในการเข้าป่า ชาวบ้านเชื่อว่าการเข้าป่า ต้องแสดงความเคารพต่อเจ้าที่ เจ้าทาง เนื่องจากป่ามีเจ้าป่าเจ้าเขาดูแล การที่จะเข้าไปในป่าต้องมีการขออนุญาต มีกฎกติกาในการยึด ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต โดยมีข้อห้าม ข้อปฏิบัติตน ในการเข้าไปในป่า อาทิ

1) เข้าป่าห้าม “ปากซิด ปากจา ปากฮ้อน ปากฮ้าย” พูดจาหยาบคาย ลามก ลบหลู่ เจ้าป่าเจ้าเขา และห้ามพูดจาทำท่าย หรือลองของเป็นอันขาด “มันจะล่องคำฮู้” จะเป็นไปตามที่พูด ผีปัก กะโหลง (ผีป่า) เจ้าป่า เจ้าเขา จะลงโทษ

2) เข้าป่าห้ามนำเอาเครื่องมือ หรือถ้าวัวล้งมาทำเป็นชิงช้าได้เล่นในป่า หรือ ถ้าวัวล้งใคร ไล่ชิงช้าเล่นก็อย่าไปทัก เนื่องจากเขาอาจจะไม่ใช่คนก็ได้

3) เห็นอะไร ได้ยินอะไรในป่าอย่าทัก อย่าเลียนเสียงสัตว์ หรือทักเสียงร้องเรียก ของสัตว์ เชื่อว่าผีป่าจะตามเสียงมา

4) ห้ามเข้าป่าในวันพระใหญ่ หรือ วันศีลใหญ่ เนื่องจากวันศีลใหญ่ทางเหนือ เชื่อว่าเป็นวันปล่อยเปรต ปล่อยผีทุกชนิดให้มารับผลบุญ โดยเฉพาะที่ตรงกับวัน 8 ค่ำ เป็นวันปล่อยผี ทุกชนิด เป็นวันเปิดโลก และวัน 12 เป็ง เป็นวันปล่อยผีให้มารับส่วนบุญ ดังนั้น ผีที่จะมาในวันนี้คือ ผีที่มีญาติอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เท่านั้น และเชื่อว่าถ้าไปหากินในวันพระจะ “หากินไม่หามา” (หากินผีเคียง หากินไม่คล่อง)

2. ข้อปฏิบัติตน เมื่ออยู่ในป่าไม่ให้ “ซิด” ชาวบ้านตำบลโรงช้าง ยังปฏิบัติตาม ความเชื่อที่ได้รับการสั่งสอนจากบรรพบุรุษ เชื่อว่าการทำผิดจนกระทำให้เกิด “ซิด” ขึ้น จะทำให้มี อันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินทั้งของตนเองและผู้อื่น ความเกรงกลัวเรื่องซิดนี้ ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัว และยังให้ความเคารพกับธรรมชาติอยู่ ดังนั้น เมื่อเข้าป่าต้องปฏิบัติตามข้อห้ามต่าง ๆ อาทิ

1) ก่อนกินข้าวกินปลาในป่า ต้องมีถวายข้าวให้แม่ธรณี เจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา ก่อนเสมอ

- 2) การพักแรมในป่า ก่อนนอนต้องไหว้ขอเจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา ก่อนเสมอ
- 3) เวลาปวดท้อง อยากปัสสาวะ หรือ อุจจาระ ต้องอนุญาต ขอมมาแม่ธรณี เจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา ก่อนเสมอ โดยเฉพาะกับต้นไม้ใหญ่ในป่าที่มีความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ เมื่อไปกระทำการลบหลู่จะมีอันต้องเป็นไป
- 4) เวลาจะทำอาหารกลางป่า ห้ามนำเอาหม้อแกงไปต้กน้ำจากลำธารโดยตรง ต้องใช้ภาชนะอื่นต้ก เชื่อว่าจะเกิดอาเพศ ผีป่ากะโหลง (ผีป่า) จะโกรธจนทำให้มีอันเป็นไป
- 5) ก่อนเข้าป่าต้องมีคาถา “ปิดปากป่า” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบท “ตุ้เจ้าปิดฝาบาตร” เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเข้าถึงตัวเราในขณะเข้าป่า และเมื่อออกจากป่าต้องมีคาถา “เปิดปากป่า” ส่วนใหญ่ใช้บท “ตุ้เจ้าเปิดฝาบาตร” ถ้าไม่เปิดสรรพสิ่งต่าง ๆ ในป่าจะเดือดร้อนออกทำมาหากินไม่ได้

4.1.8 องค์ความรู้การเก็บสมุนไพรให้ยั่งยืน

จากการสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มหมอเมืองตำบลโรงช้าง ทำให้ทราบถึงแนวคิด วิธีการต่าง ๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากม่อนยา ซึ่งสะท้อนวิธีคิดแบบเคารพสิ่งแวดล้อม การพึ่งพาอาศัยที่ยังคงอยู่ในวิถีปฏิบัติของชุมชนอยู่ ดังนี้

4.1.8.1 วิธีปฏิบัติคนของหมอเมือง (หมอพื้นบ้าน) ที่ส่งผลต่อการใช้สมุนไพรอย่างยั่งยืน หมอเมืองเชื่อว่าต้นไม้ทุกต้นเป็นยาสมุนไพร และต้นไม้ทุกต้นมีเจ้าของ ดังนั้นต้องไม่ลบหลู่และมั่นใจว่าต้นไม้ที่เราเลือกเป็นต้นที่ “มีปี้ดมีมัย” (มีสรรพคุณทางยารักษาอาการได้) และต้องมีจริยธรรม มีข้อปฏิบัติคนของหมอเป็นตัวกำกับให้เขามีประสิทธิภาพสูงในการรักษา และมีวิธีการเก็บสมุนไพรให้มีสมุนไพรใช้ตลอด จากภูมิปัญญาของหมอเมือง จะต้องมีการพิธีกรรมก่อนเก็บสมุนไพร มาทำยา มีขั้นตอนดังนี้

1. ต้องขออนุญาตก่อนเข้าป่าเสมอ ต้องขออนุญาตจากเจ้าป่า เจ้าเขา พระแม่ธรณี ก่อนเสมอต้องมีหมากคำพลูใบ ขอมมาเจ้าแม่ธรณี ผีสวนนางไม้ เทวดาที่ดูแลต้นไม้ บอกกล่าว คำขอต้นไม้ “มีหมากคำ พลูใบมาต้นไม้ (กล่าวชื่อ) ได้ยินจากคำบอกกล่าวว่าเป็นยาวิเศษรักษาอาการ (บอกโรค) ของคนเจ็บคนไข้ได้ ขอให้ต้นไม้ (กล่าวชื่อ) ช่วยไปรักษาโปรดคนให้หายจากอาการเจ็บป่วยด้วยเถิด” (คำกล่าวก็จะแตกต่างกันออกไปแล้วแต่ครูหมอ) ในอดีตจะใช้วิธีการจ้อยขอ ในการขอ แม้แต่การเก็บดอกไม้ไปวัดต้องขอด้วย ปัจจุบันการจ้อยขอได้หายไปเปลี่ยนเป็นคำพูดแทน
2. ก่อนตัดหรือเก็บตัวยาดต้องมีคาถา “คาถาพิยา” (คาถาขอยาจากต้นไม้ เจ้าป่า เจ้าเขา เทวดา ผีสวนนางไม้) ใช้ในขอมมาก่อนตัด ก่อนหัก ก่อนฟันต้นไม้ ให้สิ่งเหนือธรรมชาติที่สิงสถิตตามต้นไม้ออกไปอยู่ที่อื่นก่อน คาถาดังกล่าวจะเสกใส่มีดก่อนฟัน โดยมีวิธีตัด ดังนี้ ถ้าเป็นเครือเขาจะต้องไม่ให้ตัดตรงโคน ให้ตัดปลายเครือเพื่อให้เครือเขาแตกยอดได้ ส่วนต้นไม้ให้เลือกตัดกิ่งก้านที่ใหญ่ไม่ให้ตัดทั้งต้น ส่วนรากถ้าใช้ดินแทนได้ก็จะใช้ดิน แต่ถ้าจำเป็นต้องใช้รากจริง ๆ

ให้เอาส่วนของเปลือกกรากที่โผล่พ้นดิน และวิธีการถากเอาเปลือกต้องถากเป็นด้าน ไม่ควรถากรอบต้น เนื่องจากต้นไม้มักยืนต้นตาย และวิธีถากต้องถากลงและถากขึ้นด้วย เป็นเกล็ดลับให้ยามีปี้ดมีมัย และแผลไม่เน่าต้นไม้ไม่ตาย

3. การเก็บยาต้องต้องควั่นก่อนเข้าไปเก็บยาสมุนไพร ซึ่งมีความสำคัญที่จะทำให้ยามีปี้ดมีมัย นั้น ต้องเก็บตามวันดังนี้ วันเสาร์ ตัวยาจะอยู่ส่วนยอด กิ่ง ก้าน วันจันทร์ ตัวยาจะอยู่ที่ลำต้น วันศุกร์ ตัวยาจะอยู่ที่ราก วันอังคาร เป็นวันที่ดีที่สุดในการเก็บสมุนไพร และสามารถเก็บได้ทุกส่วน หมอเมืองเชื่อว่าวันอังคารเป็นวันแสวง “วันแรง” เก็บยาวันนี้ตัวยาจะมีสรรพคุณดีที่สุด

4. การเก็บยาต้องดูเวลาเก็บยาสมุนไพร การเก็บสมุนไพรถ้าจะให้มีความสมบูรณ์มาก มีปี้ดมีมัย มาก ต้องเก็บตั้งแต่บ่ายจนถึงเย็นก่อนตะวันตกดิน

5. ข้อห้ามในการเก็บสมุนไพร การเก็บสมุนไพรเพื่อมาทำยา ให้อายุจะสามารถเก็บได้ง่าย ๆ ต้องมีข้อห้าม ข้อปฏิบัติ เพื่อจะได้ยาสมุนไพรที่มีคุณภาพ อาทิ

1) ผู้หญิงห้ามเก็บสมุนไพรในขณะที่มีประจำเดือน เชื่อว่ายาเป็นของสูง เลือดจากผู้หญิงเป็นของต่ำ จะทำให้ยาไม่มีปี้ดมีมัย ต้องรอให้ประจำเดือนหยุดก่อนแล้วอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดก่อนไปเก็บยาสมุนไพร ในอดีตต้องรอให้หมดประจำเดือนก่อนถึงจะสามารถไปเก็บยาได้ ถ้าประจำเดือนไม่หมด ทำได้แค่สะพายย่ามตามหมอเท่านั้น

2) เวลาเก็บสมุนไพรห้ามเอาเงาตนเองพาดทับต้นยา ดังนั้นต้องมองว่าเงาของตนเองไปทางไหน

3) ห้ามตัดต้นสมุนไพรที่เป็นไม้แฉงเงา (ต้นไม้ที่เงาอยู่ในลำธาร แฉงเงาล้ำยเห็นเงาเหมือนส่องกระจก) คือ ต้นสมุนไพรที่อยู่ริมแม่น้ำ ลำธารห้ามเก็บ

4) ห้ามเก็บสมุนไพรในป่าช้ามาทำเป็นยา

5) ห้ามเดิน วิ่ง กระโดดข้าม ต้นยาสมุนไพรจะทำให้สรรพคุณยาลดลง ถือว่าต้นยาสมุนไพรศักดิ์สิทธิ์และมีเจ้าของอยู่

6) ห้ามเก็บต้นสมุนไพรที่ไม้ตายพาดทับอยู่

6. วิธีการปลูกต้นสมุนไพร เชื่อว่าถ้าจะปลูกสมุนไพรต้องควั่นเสียบ (วันไม่ดี) ให้ดี ต้นสมุนไพรจึงมีปี้ดมีมัย มีสรรพคุณในการรักษา การควั่น เดือน ปี ที่จะปลูก มีความสำคัญมากซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1) เดือนยี่ เดือนหก เดือนสิบ วันอังคาร เป็นวันเสียบไม่ควรปลูก

2) เดือนเกียง เดือนห้า เดือนเก้า วันอาทิตย์กับวันจันทร์ เป็นวันเสียบไม่ควรปลูก

3) เดือนสาม เดือนเจ็ด เดือนสอง วันเสาร์กับวันพฤหัสบดีเป็นวันเสียบไม่ควรปลูก

4) เดือนสี่ เดือนแปด เดือนสิบสี่ วันศุกร์กับวันพุธ เป็นวันเสียบไม่ควรปลูก

4.2 กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง มีความสำคัญในการอนุรักษ์ทำให้สมุนไพรในม่อนยาเพิ่มจำนวนมากขึ้น และทำให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากม่อนยาได้อย่างยั่งยืนได้จากผลการศึกษาพบว่าวิธีการสำคัญที่นำไปสู่การจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง มีดังนี้

4.2.1 การจัดตั้งกลไกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

การจัดการสมุนไพรในม่อนยา จำเป็นต้องหาคนทำงานในพื้นที่ ที่มีจิตสาธารณะแต่การทำงานดังกล่าว จะยึดติดกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่ได้ จึงเห็นควรให้มีการจัดตั้งคณะทำงานในรูปแบบกรรมการขึ้น เพื่อเป็นกลไกในการจัดการม่อนยา โดยมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาและยึดหลักของการมีส่วนร่วมในพื้นที่ตำบลโรงช้าง โดยมีวิธีการคัดเลือกแกนนำ ทั้ง 12 หมู่บ้านในตำบลโรงช้าง คลอบคลุมกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้ ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มหมอฟันบ้าน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนกลุ่มสตรี ตัวแทนกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ตัวแทนชาวบ้าน ส่วนราชการ เช่น โรงเรียน สาธารณสุข และองค์การบริหารส่วนตำบลให้คัดเลือกตัวแทนเข้ามาเป็นคณะกรรมการ และจัดตั้งกลไกเครือข่ายขึ้นภายใต้ชื่อ “เครือข่ายรักษาม่อนยาตำบลโรงช้าง” พร้อมกำหนดบทบาทหน้าที่เพื่อการอนุรักษ์ พื้นฟูสมุนไพรในม่อนยา และการพัฒนาสุขภาพหมอมือ และสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ม่อนยาให้กับเยาวชนคนรุ่นหลัง ภายใต้แนวคิด “ของหน้าหมู่บ้าน” การทำงานแบบเครือข่ายทำให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลมากกว่าการทำงานแบบเดิมที่ทำงานแบบแยกส่วนต่างฝ่ายต่างทำ เป็นมิติการทำงานแบบบูรณาการลดความซ้ำซ้อนของการทำงาน และเป็นการประสานความร่วมมือ เพื่อนำไปสู่แก้ไขปัญหาการบุกรุกม่อนยาและปัญหาการลดลงของจำนวนสมุนไพรร่วมกันของตำบลโรงช้าง ซึ่งเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืน โดยมีขั้นตอนดังนี้

4.2.1.1 การจัดตั้งเครือข่าย ในปี พ.ศ.2552 ได้มีการจัดตั้งกลไก หรือ เครือข่าย เพื่อการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้างขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “เครือข่ายรักษาม่อนยา” เป็นกลไกภาคีความร่วมมือจากตัวแทนจากกลุ่มเป้าหมายครอบคลุม 12 หมู่บ้าน ในเขตตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

4.2.1.2 สถานที่ตั้งเครือข่ายรักษาม่อนยา อยู่ที่สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง หมู่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

4.2.1.3 เป้าหมายหลักของเครือข่าย คือ การจัดการดูแลอนุรักษ์ พื้นฟูสมุนไพร และการพัฒนาสุขภาพหมอมือ ร่วมกันจัดการม่อนยาแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน ร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าสมุนไพรพื้นบ้าน และร่วมสร้างจิตสำนึกในชุมชน เยาวชน ให้เห็นคุณค่าและเกิดความรัก ห่วงเหิน

ความเป็นเจ้าของ จิตสำนึกของหน้าหมู่บ้าน ทำให้ปัญหาการบุกรุกม่อนยาหมดไป และทำให้ปริมาณสมุนไพรในม่อนยาเพิ่มจำนวนขึ้น

4.2.1.4 โครงสร้างของกลไก ประกอบด้วย

1. มีคณะที่ปรึกษา ได้แก่ ประธานกองทุนนายแพทย์ชารา อ่อนชมจันทร์ (ในมูลนิธิแพทย์ชนบท) และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข
2. มีประธานเครือข่าย โดยกำหนดให้นายองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง เป็นประธานโดยตำแหน่ง เพื่อความต่อเนื่องและยั่งยืนของโครงการ
3. มีฝ่ายการเงิน โดยกำหนดให้มีฝ่ายการเงิน อย่างน้อย 3 คน และมีที่ปรึกษาทางการเงินจากองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 1 คน
4. มีคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา ซึ่งมาจากทุกภาคส่วน เน้นจิตสาธารณะ จิตอาสา และการมีส่วนร่วม จำนวนสมาชิกจากโครงการรักษาม่อนทั้งหมด 23 คน โดยคณะกรรมการเครือข่าย ได้รับการคัดเลือกมาจากกลุ่มดังต่อไปนี้ ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มหมอมือ ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป ตัวแทนกลุ่มข้าราชการ ประกอบไปด้วย ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล พร้อมกับประชาชนทั่วไปในเขตพื้นที่ตำบลโรงช้าง

4.2.1.5 เงื่อนไขและข้อตกลงของเครือข่ายรักษาม่อนยา ประกอบด้วย

1. คณะกรรมการ มีวาระ 4 ปี ตามวาระของประธานเครือข่าย สามารถลาออกได้และสามารถสมัครเพิ่มได้ โดยความสมัครใจ ไม่มีการไล่ออก
2. คณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนและได้รับการคัดเลือกจากกลุ่มดังต่อไปนี้ ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มหมอมือ ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป ตัวแทนกลุ่มข้าราชการ ประกอบไปด้วย ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล พร้อมกับประชาชนทั่วไปในเขตพื้นที่ตำบลโรงช้าง
3. มีการตรวจสอบจากคณะกรรมการ และประชาชนทุกคนสามารถเข้ามาตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการได้ทุกเมื่อ
4. มีการกำหนดการประชุมคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เดือนละ 1 ครั้ง
5. มีเวทีสรุปงาน นำเสนอผลงาน พร้อมทั้งคืนข้อมูลหลังจากการดำเนินงานของเครือข่ายให้ชุมชนได้รับทราบทุกปี
6. มีการจัดงานช่วงพญาเพื่อเป็นพื้นที่สาธารณะให้กับเครือข่ายรักษาม่อนยาในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แนวคิดการอนุรักษ์ม่อนยา และนำเสนอกิจกรรมของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา ปีละ 1 ครั้ง หรือตามมติที่ประชุมเครือข่ายรักษาม่อนยาจะเห็นสมควร

7. มีการออกหน่วยบริการสุขภาพของกลุ่มหมอเมือง และคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เพื่อดูแลสุขภาพชุมชน ให้ความรู้เรื่องสมุนไพร และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แนวคิดการอนุรักษ์ม่อนยา ให้กับชุมชนทั้ง 12 หมู่บ้านในเขตตำบลโรงช้าง ปีละ 3 ครั้ง โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มหมู่บ้าน คือ โชนเหนือ โชนใต้ และโชนกลาง

8. ให้มีการปลูกสมุนไพรขึ้นให้ม่อนยา ในช่วงเดือนมิถุนายน ถึงกรกฎาคม ของทุกปี

9. ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนปลูกสมุนไพรในบ้านทุกครัวเรือน

4.2.1.6 การกิจของเครือข่าย

1. ประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วน เช่น ภาครัฐ เอกชนและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน

2. เฝ้าระวังรักษาม่อนยา ป้องกันการบุกรุกม่อนยา

3. การอนุรักษ์สมุนไพร

4. การเพาะขยายพันธุ์สมุนไพร

5. ส่งเสริม สนับสนุนการใช้สมุนไพรในชุมชน

6. การถ่ายทอดความรู้

7. ส่งเสริม สนับสนุน การปลูกสมุนไพรในครัวเรือน

4.2.2 การสนับสนุนเครือข่ายรักษาม่อนยาตำบลโรงช้าง

การสนับสนุนเครือข่ายรักษาม่อนยาตำบลโรงช้าง เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการดำเนินงานของเครือข่าย ทำให้กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลต้องได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวมีทั้งการสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล การสนับสนุนด้านวิชาการจากเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล นักวิชาการเกษตรตำบล นอกจากนี้ยังมีการระดมทุนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์สมุนไพรในพื้นที่จากชาวบ้านและประชาชนที่สนใจโดยผ่านกิจกรรม “ฟ้าป่า” เพื่อระดมทุนและกล้าพันธุ์สมุนไพรที่หายากมาปลูกเพิ่มในม่อนยา กระตุ้นให้ชาวบ้านให้ความสำคัญของการอนุรักษ์สมุนไพร ซึ่งเป็นมิติใหม่ของการทำงานในพื้นที่ที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ทำให้การอนุรักษ์ม่อนยาเป็นเรื่องส่วนรวมที่ทุกคนต้องช่วยกันอนุรักษ์และส่งต่อให้กับคนรุ่นหลังต่อไป

การสนับสนุนจากภายนอกชุมชนโดยมีกองทุนนายแพทย์ธรรมา อ่อนชมจันทร์ (มูลนิธิแพทย์ชนบท) ช่วยประสานด้านการจัดหางบประมาณ ได้ยกร่างโครงการเสนอต่อแผนงานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนภายใต้มูลนิธิสุขภาพไทย โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) การสนับสนุนจากภายนอก

จะช่วยเสริมและยกระดับการทำงานเพื่อสื่อสารกับสาธารณะชน ช่วยในการทำงานอนุรักษ์
สมุนไพรในม่อนยาได้รับความสนใจจากสังคมมากขึ้น เป็นพื้นที่ต้นแบบทำให้เกิดผลกระทบต่อ
พื้นที่อื่น ๆ ให้นำไปขยายผลต่อ และยังได้มีการระดมทุนเพื่อจัดหาพันธุ์สมุนไพรที่หายากขึ้น โดย
ระดมในรูปแบบเงินทุนและกล้าพันธุ์สมุนไพรจากเครือข่ายหมอพื้นบ้านทั้งสี่ภาค ทำให้เกิด
การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการสมุนไพร เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้กับการจัดการสมุนไพร
ในม่อนยาตำบลโรงช้าง

4.2.3 การกำหนดพื้นที่ม่อนยาเพื่อการอนุรักษ์

จากการสนทนากลุ่มคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยาตำบลโรงช้าง ได้มีการกำหนด
พื้นที่อนุรักษ์สมุนไพรไว้ 3 ม่อน ได้แก่ ม่อนวัดศรีดอนแก้ว จำนวน 27 ไร่ ม่อนดอนแก้ว จำนวน 37 ไร่
และม่อนพระธาตุดอกบัวตอง จำนวน 11 ไร่ รวมพื้นที่อนุรักษ์ทั้งหมด จำนวน 75 ไร่ พื้นที่ที่ตั้งของ
ม่อนยาทั้ง 3 ม่อน มีจำนวนสมุนไพร จำนวน 400 กว่าชนิด ม่อนยาอยู่ในเขตพื้นที่บ้านเด่น หมู่ 6
และบ้านดอนแก้ว หมู่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีหมู่บ้าน จำนวน 12
หมู่บ้าน มาใช้ประโยชน์ร่วมกัน ความสำคัญของม่อนยาเป็นแหล่งปัจจัยสี่ของชุมชนเป็นแหล่งยา
รักษาโรค แหล่งอาหาร แหล่งเครื่องใช้ไม้สอย พร้อมทั้งมีตำนานเรื่องเล่าของม่อนยาที่เชื่อมโยงกับ
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ ปัจจุบันนี้ม่อนยาทำให้
คนในชุมชนรับทราบและเข้าใจปัญหา ทำให้เกิดกระบวนการจัดการและวิธีการแก้ไขให้ม่อนยา
ตำบลโรงช้างกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ มีสมุนไพรเพิ่มมากขึ้นและนำไปสู่การใช้ประโยชน์อย่าง
ยั่งยืน

4.2.4 การทบทวนสถานการณ์ และปัญหาการบุกรุกของม่อนยา

จากการสนทนากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน เพื่อทบทวนสถานการณ์และ
ปัญหาการบุกรุกของม่อนยาทั้ง 3 ม่อน สามารถรวบรวมสาเหตุของการบุกรุกม่อนยาได้ดังนี้

4.2.4.1 การบุกรุกที่เพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว การบุกรุกจับจองพื้นที่ทำกินต้องมีการถางป่า
ตัดไม้ เพื่อทำเป็นสวนลำไย ข้าวโพด ปลูกต้นสัก ทำเป็นสวนยางพารา

ภาพที่ 4.8 สภาพป่าชุมชนถุกบุงกรุกเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว สวนลำไย

ภาพที่ 4.9 สภาพป่าชุมชนถุกบุงกรุกเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว สวนยางพารา

4.2.4.2 การสร้างสำนักสงฆ์ในพื้นที่มีอนาคานุ์ดอกบัวตอง และกุฎิสงฆ์ขึ้นมาใหม่ในพื้นที่มีอนาวัดศรีดอนแก้ว ทำให้ต้นไม้ตัดถูกตัด เพื่อเปิดพื้นที่ก่อสร้างทำให้จำนวนของสมุนไพรถูกทำลายลงด้วย

4.2.4.3 ชาวบ้านไม่รู้จักสมุนไพร ตัดทำลายต้นไม้ด้วยความไม่รู้เป็นการทำลายสมุนไพรไปด้วย เนื่องจากความไม่รู้จึงตัดไม้ว่ามีสรรพคุณเป็นสมุนไพรที่มีประโยชน์ เป็นยารักษาโรคได้ และไม่ทราบว่าสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ มองสมุนไพรคือวัชพืช ถ้าไม่มีการให้ความรู้เรื่องสมุนไพรกับประชาชนย่อมทำให้เกิดการทำลายสมุนไพรโดยไม่รู้ตัว

4.2.4.4 คนหาของป่า มีส่วนในการทำลายม่อนยา เช่น ไปหาสัตว์และตัดต้นไม้ทิ้งบ้างเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ และคนหาของป่าบางคนมีความรู้เรื่องสมุนไพรได้ลักลอบตัดไปเพื่อจำหน่ายให้หมอยาสมุนไพรทั้งในและนอกจังหวัด เช่น ไปจำหน่ายให้กับกลุ่มหมอเมืองจังหวัดพะเยา และจำหน่ายให้กับโรงพยาบาลชุมชนต่าง ๆ ที่มีการผลิตสมุนไพรในจังหวัดเชียงราย ทำให้ในระยะกว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาสมุนไพรในม่อนยาลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว

4.2.4.5 นโยบายและกระแสความต้องการบริโภคยาสมุนไพรเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพ ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแนวความคิด “จากการใช้สารเคมี” ชาวบ้านนำเอาสมุนไพรออกจำหน่ายให้กับโรงพยาบาลชุมชนที่ผลิตยาสมุนไพร หมอเมือง ร้านขายยาทั้งในและนอกจังหวัดเชียงราย โดยไม่คำนึงผลกระทบระยะยาวและไม่ได้มีกระบวนการจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ขาดกลไกในการบริหารจัดการสมุนไพรในม่อนยาอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้จำนวนสมุนไพรในม่อนยาลดจำนวนลง โดยเฉพาะยาในกลุ่มบำรุงกำลัง อายุวัฒนะ ซึ่งมีการลักลอบออกมาจำหน่ายมากกว่าสมุนไพรชนิดอื่น ๆ เนื่องจากสังคมให้ความนิยมเรื่องสมุนไพรที่เพิ่มสมรรถภาพทางเพศ ยาดอกเห็ด ทำให้มีความต้องการของตลาดสมุนไพรในกลุ่มนี้จำนวนมาก เมื่อมีความต้องการจากตลาดมาก ก็เป็นปัจจัยในการลักลอบนำเอาสมุนไพรออกมาจำหน่ายมากขึ้น ทำให้จำนวนสมุนไพรลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ยกตัวอย่างเช่น ต้นฮ้อสะบายควาย ต้นมะเขือแจ้เครือ ขมิ้นเครือ ผางเสน เป็นต้น สมุนไพรที่เป็นประเภทต้นไม้ใหญ่ได้เริ่มหมดไปจากม่อนยาคงเหลือไว้เฉพาะต้นไม้พุ่มเล็ก ๆ ซึ่งต้องกันพื้นที่อนุรักษ์ก่อนที่ต้นไม้จะหมดไปจากม่อนยา

4.2.4.6 ขาดการจัดการ ไม่มีการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ไม่มีกลไกในการจัดการม่อนยาอย่างจริงจัง ชุมชนไม่มีจิตสำนึกรักหวงแหนม่อนยา เนืองม่อนยาเป็นของสาธารณะ ชุมชนไม่มีการตั้งกฎกติกาที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ขาดการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชนที่จะเข้ามาจัดการอนุรักษ์ม่อนยา เมื่อขาดการจัดการจึงเกิดปัญหาการบุกรุก การช่วงชิงผลประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงส่วนรวม

สรุป กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาดำบลโรงช้าง ประกอบไปด้วย (1) การจัดตั้งเครือข่าย เพื่อหาคณะทำงานในพื้นที่ เป็นกลไกการทำงานที่มาจากการมีส่วนร่วม (2) การสนับสนุนการดำเนินงานของคณะกรรมการเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ มีความต่อเนื่องและยั่งยืน (3) การกำหนดพื้นที่การทำงาน ทำให้การทำงานมีเป้าหมายและ

เห็นผลสัมฤทธิ์ของงานเชิงประจักษ์ (4) การทบทวนสถานการณ์ม่อนยา เพื่อให้ทราบปัญหาและสถานการณ์และหาแนวทางในการป้องกันแก้ไขได้

4.3 รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง

จากการสนทนากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน เพื่อหาแนวทางและรูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง โดยมีการกำหนดโจทย์ในการสนทนาว่า “ทำอย่างไรให้การอนุรักษ์ม่อนยาเป็นเรื่องของคนในตำบลโรงช้าง และมีความยั่งยืน” จากการสนทนากลุ่มทำให้สามารถหารูปแบบการจัดการสมุนไพร ดังนี้

4.3.1 รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วม

การจัดการแบบมีส่วนร่วม เป็นการตั้งโจทย์เพื่อหาคำตอบว่า ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการจัดการสมุนไพรในม่อนยาอย่างไร ซึ่งผลจากการสนทนากลุ่มทำให้ทราบว่ากระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นตั้งแต่ชุมชนได้คิดริเริ่มที่จะแก้ไขปัญหาม่อนยาร่วมกันในฐานะที่ม่อนยาเป็นของหน้าหมู่บ้าน เป็นของส่วนรวมของชุมชน และถูกบุกรุกจนทำให้สมุนไพรในม่อนยามีจำนวนลดน้อยลง ด้วยเหตุผลนี้ ทำให้ชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อที่จะหาแนวทางในการจัดการม่อนยาร่วมกันและเห็นว่าการที่จะทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมนั้นต้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแนวทางสำคัญต่อแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวความคิดเรื่องความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งพอสรุปได้ 3 ระดับ คือ “ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1.1 การมีส่วนร่วมคิด

ในการจัดการสมุนไพรในม่อนยา การร่วมคิดมีความสำคัญมีผลต่อความร่วมมือจากชุมชน จากทุกองค์กรในชุมชน เพราะม่อนยาเป็นของส่วนรวมของชุมชน ดังนั้นต้องให้คนส่วนใหญ่ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นด้วย จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกันเปิดโอกาสให้ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ ไม่จำกัดการศึกษาและรายได้ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันและการมีส่วนร่วมเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนส่วนมากเข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตนแต่เป็นหน้าที่ขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่ในการดูแลรักษาม่อนยา ทำให้ไม่สนใจ ขาดจิตสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกัน การมีส่วนร่วมคิดแบ่งออกเป็น 6 ลักษณะดังนี้

1. ร่วมคิดในการจัดตั้งกลไกเพื่อการจัดการม่อนยา ทำให้เกิดเครือข่ายรักษาม่อนยา

2. ร่วมคิดในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เพื่อจะได้มีแนวทางในการปฏิบัติงาน มีเป้าหมาย มีพันธกิจที่ชัดเจน

3. ร่วมคิดร่วมสร้างกฎกติกา การใช้ประโยชน์จากม่อนยา สร้างกฎกติกาในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากม่อนยา มีการตั้งกฎกติกา ข้อห้ามของม่อนยา โดยคำนึงถึงเรื่องสิทธิในการใช้ประโยชน์จากม่อนยาร่วมกัน ดังนี้

กฎกติกาม่อนยา ข้อห้ามของม่อนยา

- 1) ห้ามหาของป่าในเขตม่อนยา เช่น หน่อไม้ เห็ด
- 2) ห้ามนำขยะมาทิ้งบริเวณม่อนยา
- 3) ห้ามจุดไฟเผาหญ้าแห้งและขยะ ในบริเวณม่อนยาและบริเวณรอบ ๆ ม่อนยา
- 4) ห้ามบุกรุกพื้นที่ม่อนยา
- 5) ห้ามนำสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เข้าเลี้ยงในม่อนยา
- 6) ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในม่อนยา เช่น แะ้ง หนูนา กิ้งก่า เป็นต้น
- 7) ห้ามหาไข่มดแดงในม่อนยา
- 8) ห้ามนำกล้าไม้ กล้าสมุนไพร ดอกเห็ด พืชต่าง ๆ ออกจากม่อนยา ยกเว้น

ในส่วนของสวนสมุนไพรที่นำมาเพาะกล้าพันธุ์ของเครือข่ายรักษาม่อนยา

4. ร่วมคิดกำหนดบทลงโทษ ชุมชนได้มีมติร่วมกันว่า ถ้าฝ่าฝืนกฎกติกาข้อห้ามดังกล่าวข้างต้น ให้คณะกรรมการเครือข่าย ดำเนินการปรับ เป็นจำนวนเงิน 1,000 บาท ถึง 5,000 บาท โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการ คือ ต้องมีการพูดคุยกันโดยใช้กลไกของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เข้าไปทำความเข้าใจ พร้อมทั้งตักเตือนผู้กระทำความผิดกฎกติกาของชุมชนก่อน แต่ถ้ายังมีการทำผิดกฎกติกาอีก จะให้คณะกรรมการพิจารณาบทลงโทษตามแต่มติของที่ประชุมได้กำหนดไว้ในส่วนของเงินค่าปรับจะนำมาใช้ในการเพาะกล้าพันธุ์สมุนไพร และการปลูกสมุนไพร

5. ร่วมคิดและเสนอกิจกรรมต่าง ๆ ที่เอื้อต่องานอนุรักษ์ม่อนยาให้ยั่งยืน เช่น กิจกรรมปลูกสมุนไพรในม่อนยา กิจกรรมเดินป่าเรียนรู้สมุนไพร กิจกรรมผ่าป่าสมุนไพร กิจกรรมช่วงฝน เป็นต้น กิจกรรมที่ทุกคนมีส่วนร่วมได้ร่วมคิดทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนเข้าร่วมทำกิจกรรมกับเครือข่ายรักษาม่อนยา เพื่อสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ม่อนยา

6. ร่วมคิดเรื่องการจัดระบบสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสืบทอดเป็นสำคัญและเร่งด่วน เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มจะสูญหายไปพร้อมกับผู้เฒ่าผู้แก่ จากการคิดร่วมกันเรื่องการสืบทอดทำให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเด็กเยาวชนในพื้นที่เพื่อสร้างจิตสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิด และเพื่อส่งต่อม่อนยาให้กับกลุ่มรุ่นหลังได้ดูแลรักษาต่อไป

4.3.1.2 การมีส่วนร่วมทำ

การมีส่วนร่วมในการทำมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน คือ ต้องมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของกลุ่มต่าง ๆ ของเครือข่ายมัธยมศึกษา จากการสนทนากลุ่มได้สะท้อนประเด็นจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทุกคนร่วมคิดและต้องร่วมกันทำ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มหมอเมืองเป็นกลุ่มบุคลากรที่มีความสำคัญของชุมชนได้ร่วมทำ ดังนี้ (1) สำรวจ รวบรวมชนิด จำนวน สรรพคุณสมุนไพรในม่อนยา (2) การรวมตัวกันกลุ่ม “กลุ่มหมอเมืองตำบลโรงช้าง” ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 20 คน เป็นหมอเมืองที่ให้ความสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายมัธยมศึกษา (3) เป็นวิทยากรทำหน้าที่ในการ “ถ่ายทอด” ความรู้ให้กับเยาวชนในชุมชน และกลุ่มคนที่สนใจที่จะเรียนรู้สมุนไพร เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นโดยมีม่อนยาเป็นแหล่งเรียนรู้ (4) รวบรวมพันธุ์สมุนไพรหายากเพื่อเพาะขยายพันธุ์และนำกลับไปปลูกคืนให้ม่อนยา (5) นำเอาสมุนไพรในม่อนยามาแปรรูปเป็นยาเพื่อใช้ดูแลสุขภาพสุขภาพของชุมชน

2. กลุ่มเด็กและเยาวชนทั้งนอกระบบและในระบบ (เด็กที่เรียนและไม่ได้เรียนหนังสือ) กลุ่มเด็กได้มีส่วนร่วมทำ ดังนี้ (1) เป็น “ผู้สืบทอด” ซึ่งตัวแทนของกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดต่อเพื่อรับหน้าที่ในการดูแลรักษาม่อนยาต่อไป (2) ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มจัดตั้งเครือข่าย “เยาวชนโรงช้างรักม่อนยา” (3) ได้ทำกิจกรรมการขยายพันธุ์สมุนไพรในม่อนยา ทั้งสามแห่งและป่าชุมชน ผ่านกิจกรรมลูกกระสุนชีวิตภาพ เพื่อยังเมล็ดพันธุ์สมุนไพรในป่า (4) ได้รวบรวมประวัติหมอพื้นบ้านในตำบลโรงช้าง (5) ได้เป็นวิทยากรด้านการทำลูกกระสุนชีวิตภาพ การเก็บตัวอย่างพันธุ์พืชสมุนไพร และการเปลี่ยนแปลงสำรวจสมุนไพรของตำบลโรงช้าง

3. ประธานเครือข่าย คือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง เป็นประธานเครือข่ายมัธยมศึกษาโดยตำแหน่ง ซึ่งมีแนวความคิดที่จะให้เกิดความยั่งยืน ประธานเครือข่ายร่วมทำหน้าที่ในการสนับสนุนงบประมาณ และขยายแนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ให้กับทุกภาคส่วนทุกองค์กรทั้งในและนอกจังหวัด การที่จะให้้องค์การบริหารส่วนตำบลส่งเสริมสนับสนุนต้องอาศัยวิสัยทัศน์ของผู้นำ ซึ่งผู้นำทางการเมืองมีความไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงด้านตัวผู้นำเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญของการดำเนินงาน ซึ่งถ้าหากยึดติดกับตัวบุคคล และการเมืองเปลี่ยนแนวความคิดของผู้นำจะเปลี่ยนตาม ดังนั้นเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของงานต้องให้ประธานเครือข่ายได้ทำหน้าที่ในการผลักดันกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายมัธยมศึกษา เข้าสู่แผนพัฒนาตำบล ในแผนพัฒนา 3 ปี และแผนพัฒนา 5 ปี ขององค์การบริหารส่วนตำบล ถึงทำให้เกิดการบูรณาการงานในพื้นที่ และเกิดการบริหารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

4. โรงเรียน คณะครู อาจารย์ นักเรียน ร่วมทำหน้าที่ในการประสานงานเรื่องการสืบทอด และจัดทำร่างหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวม่อนยาขึ้น มีชื่อหลักสูตรว่า “ม่อนยาศึกษา” และ “ท้องถิ่น

ศึกษา” เพื่อยกระดับความรู้ท้องถิ่น และเพื่อเป็นการสืบทอดความรู้ท้องถิ่น พร้อมทั้งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้แก่กลุ่มเด็กและเยาวชน

5. กลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้มีส่วนร่วมทำ คือ (1) การเป็นพี่เลี้ยง เป็นที่ปรึกษาให้กับเครือข่ายรักษาม่อนยา และกลุ่มหมอเมืองในพื้นที่ (2) ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ (3) ให้การสนับสนุนด้านวิชาการเพื่อยกระดับความรู้ท้องถิ่นด้านภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพเพื่อให้เกิดการยอมรับการนำมาใช้ในพื้นที่อย่างแพร่หลาย (4) พัฒนาให้หน่วยสาธารณสุขต้องมีการส่งต่อคนไข้ระหว่างสถานีนามัยกับบ้านหมอเมือง เป็นการเชื่อมโยงการรักษาสุขภาพของคนในชุมชนร่วมกัน

6. เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล มีส่วนร่วมทำ คือ เป็นพี่เลี้ยง เป็นที่ปรึกษาให้เครือข่ายรักษาม่อนยาในด้านของการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรร การปลูก และการอนุรักษ์สมุนไพรร เชื่อมโยงประสานหน่วยงานด้านการเกษตรของลำพูนที่หาพืชที่จะนำมาเพาะขยายพันธุ์ต่อ และช่วยให้ความรู้ เทคนิคของการเพาะและการขยายพันธุ์สมุนไพรรในกลุ่มประเภทที่ขยายพันธุ์ได้ยากให้กับเครือข่ายรักษาม่อนยา

7. กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นกลุ่มผู้รู้ ผู้ชำนาญ และบางคนเป็นหมอเมืองด้วย ดังนั้นกลุ่มผู้สูงอายุกับกลุ่มหมอเมืองทำหน้าที่คล้ายกัน คือ เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และเป็นแกนนำหลักในการอนุรักษ์ม่อนยา ผู้สูงอายุเป็นที่เคารพของคนในชุมชน และสามารถรวบรวมความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของคนในชุมชนได้ เนื่องจากทุกคนในชุมชนเป็นเครือญาติกัน ผู้สูงอายุมีศักยภาพและมีเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายรักษาม่อนยาได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากผู้สูงอายุไม่ได้ทำงานด้านการเกษตร ส่วนใหญ่พักผ่อนอยู่บ้าน ไปวัดทำบุญ ทำให้สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ตลอดและต่อเนื่อง จากการสังเกตอย่างไม่เป็นทางการ ผู้ศึกษาพบว่า คนแก่รู้สึกว่าคุณค่า มีประโยชน์มากขึ้นหลังจากได้ทำงานร่วมกัน ได้เพื่อนและไม่ได้เป็นภาระให้ลูกหลานเลี้ยงดู ดังนั้นการมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้กับผู้สูงอายุให้เข้ามามีส่วนร่วมทำให้ผู้สูงอายุมีความสุข รู้สึกว่าคุณค่า มีประโยชน์ต่อชุมชนและเครือข่ายรักษาม่อนยา

8. กลุ่มนำในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริม อำนวยความสะดวก และช่วยเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เครือข่าย ทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนและหน่วยราชการส่วนต่าง ๆ ในที่ประชุมส่วนราชการประจำอำเภอ การประชุมในหมู่บ้าน เพื่อขยายความร่วมมือลงสู่การเมืองท้องถิ่น และชุมชน

4.3.3.3 การมีส่วนร่วมรับผิดชอบ

เนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมได้มีการร่วมคิดร่วมทำจนเกิดผลประโยชน์ขึ้นมาจึงต้องร่วมรับผิดชอบร่วมกันด้วย จากการสนทนากลุ่ม สามารถสรุปได้ว่า การที่รับผิดชอบร่วมกันทำให้เกิดจิตสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกันในม่อนยา เมื่อม่อนยากลับมาอุดมสมบูรณ์ทุกคนย่อมได้ประโยชน์จากม่อนยาร่วมกัน ส่วนการรับผิดชอบนั้น เกิดจากการบริหารจัดการม่อนยาที่อยู่ในลักษณะการทำงานทุจริต เช่น การบริหารงบประมาณผิดพลาด ไม่ตรงกับกิจกรรมหรือแผนงานที่ได้วางไว้ร่วมกัน โดยไม่ผ่านการประชุม และการทำผิดเงื่อนไข หรือข้อตกลงที่กำหนดเป็นกฎกติกาไว้ร่วมกัน ต้องรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง โดยการให้ลาออก ให้ออก และหากเป็นความผิดในเรื่องการเงินต้องให้ชดใช้คืนให้กับเครือข่ายรักษาม่อนยา ทั้งนี้ การพิจารณาความผิดต้องผ่านขั้นตอน ดังนี้ (1) ผู้กระทำผิดเข้าชี้แจงต่อที่ประชุมคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา (2) คณะกรรมการติดตาม ตรวจสอบหาหลักฐาน (3) ประชุมคณะกรรมการเพื่อพิจารณาความผิด (4) พิจารณาลงโทษให้ออก ให้ลาออก หรือ ให้ชดใช้คืน

จากการเสวนากลุ่ม การที่ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบนั้นต้องได้รับผลประโยชน์ร่วมกันด้วย ซึ่งมีผลประโยชน์ที่ได้รับ มี 2 แบบ คือ ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ และผลประโยชน์ที่คนทำงานได้รับ โดยใช้หลักคิดเรื่อง “win win วิน วิน ” คือ ชัยชนะ ทุกคน ทุกกลุ่ม ทุกองค์กร มีสิทธิในความเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกัน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียน สาธารณสุข เป็นต้น ดังนั้น ผลความสำเร็จของการดำเนินงาน ทุกเครือข่าย ทุกองค์กรสามารถนำไปเป็นผลการทำงานได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม การรับผลประโยชน์ร่วมสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. ประชาชนในพื้นที่ทุกคนมีสิทธิในการได้รับผลประโยชน์จากการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา สามารถเก็บสมุนไพรในม่อนยามาแปรรูปได้ โดยผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดรายได้แก่ชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ในด้านการดูแลสุขภาพเบื้องต้น เป็นการลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของประชาชนในชุมชน
2. กลุ่มหมอเมือง ได้รับผลประโยชน์ร่วมคือมีวัตถุดิบสมุนไพรให้ผลิต แปรรูปจำหน่าย ทำให้เกิดความมั่นคงด้านการดูแลสุขภาพชุมชน และได้ถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นหลัง
3. กลุ่มผู้สูงอายุ ได้รับผลประโยชน์ร่วมคือได้สร้างจิตสำนึกรักษาม่อนยาให้แก่รุ่นลูก รุ่นหลาน ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง ผู้สูงอายุได้แสดงศักยภาพของตนเองให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชน

4. กลุ่มเยาวชน ได้รับผลประโยชน์คือความภูมิใจการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ม่อนยา ทำให้คุณค่าความสำคัญของม่อนยา พร้อมทั้งจะรับช่วงต่อจากรุ่นคนแก่คนเฒ่าในการดูแลอนุรักษ์ม่อนยาสืบไป

5. เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ได้รับประโยชน์ร่วมคือสามารถบูรณาการงานด้านสุขภาพกับชุมชนได้รับประโยชน์ร่วม คือ ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขกับหมอเมืองในพื้นที่ เพื่อดูแลสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ โดยใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรในท้องถิ่นลดค่าใช้จ่ายด้านรักษาพยาบาลในกลุ่มปวดเมื่อย โดยการนวดและยาต้มสมุนไพรแก้ปวดเมื่อย และสามารถตอบตัวชี้วัดในการทำงาน ตัวชี้วัดเกี่ยวกับการให้บริการงานแพทย์แผนไทยได้

6. สถานการศึกษา โรงเรียน ได้รับประโยชน์ร่วม คือทำให้เกิดการบูรณาการในการเรียนการสอนของโรงเรียน ทำให้เด็กนักเรียนมีความรู้นอกห้องเรียน และเกิดเป็นนวัตกรรมใหม่ในการเรียนการสอนในโรงเรียน ทำให้ครูและนักเรียนได้รับการพัฒนาศักยภาพ กระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นเกิดระบบการสืบทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่นทำให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่สูญหายจากชุมชน

7. องค์การบริหารส่วนตำบล ได้รับประโยชน์ร่วม คือ ได้กลไก ได้เครือข่ายคนทำงานในพื้นที่ม่อนยาตำบลโรงช้าง และองค์การองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้างเป็นพื้นที่ต้นแบบในการทำงานอย่างมีส่วนร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลในการทำงานส่งเสริมภูมิปัญญาและการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นมาใช้ในการดูแลสุขภาพชุมชน

4.3.2 รูปแบบการจัดการแบบพึ่งพา

ผลจากการสนทนากลุ่ม ผู้ศึกษาสามารถประมวลผลรูปแบบการจัดการแบบพึ่งพาได้ดังนี้ วิธีการจัดการสมุนไพรให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น นอกจากการมีส่วนร่วมแล้วต้องมีรูปแบบการจัดการแบบพึ่งพา ผลจากการสนทนากลุ่มประมวลได้ 2 รูปแบบ คือ การได้รับการสนับสนุนจากภายในชุมชน และการได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.2.1 การได้รับการสนับสนุนจากภายใน

การอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาจะมีความยั่งยืนเป็นจริงได้ ต้องได้รับการสนับสนุนจากชุมชน จากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทุกภาคส่วนในชุมชน จากการสนทนาพบว่า มีการสนับสนุน แยกออกเป็น 2 ด้าน คือ การสนับสนุนด้านงบประมาณ และการสนับสนุนด้านการให้ความร่วมมือ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การสนับสนุนด้านงบประมาณ องค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้างได้ให้การสนับสนุนงบประมาณ ทำให้การทำงานของเครือข่ายรักษาม่อนยามีความต่อเนื่อง และสามารถบรรจุเข้าสู่แผนงานพัฒนาของตำบล ซึ่งแสดงว่าเครือข่ายรักษาม่อนยาได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องสามารถตอบโจทย์ความยั่งยืนของการทำงานเครือข่ายรักษาม่อนยาได้

2. การสนับสนุนด้านการให้ความร่วมมือ จากกลุ่มคนต่าง ๆ ประกอบด้วย

1) ความร่วมมือในชุมชน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มหมอเมือง กลุ่มเด็กเยาวชน กลุ่มผู้นำ กลุ่มข้าราชการ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการม่อนยาเพื่ออนุรักษ์ให้ม่อนยา กลับมาอุดมสมบูรณ์ ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากม่อนยาอย่างยั่งยืน

2) ความร่วมมือจากชาวบ้านในตำบลโรงช้าง ในการร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ม่อนยาให้เป็นของส่วนร่วมและเคารพกฎกติกาที่กำหนดไว้ร่วมกัน

3) ความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ในการพัฒนาและสร้างระบบการดูแลสุขภาพชุมชนด้วยภูมิปัญญาโดยเชื่อมกับการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

4) ความร่วมมือจากโรงเรียน ในการพัฒนาทักษะครู นักเรียน เพื่อเกิดการพัฒนาคอยอดองค์ความรู้ท้องถิ่นให้เข้าสู่ระบบการเรียนการสอน

4.3.2.2 การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก

การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ทำให้เกิดการยกระดับผลการทำงานให้เกิดผลกระทบ เกิดแรงผลักดันขึ้นในสังคม ชุมชน และประเทศ ดังนั้น การสนับสนุนจากภายนอก มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์พัฒนาม่อนยา และสามารถขยายแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่า รักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อให้มีสมุนไพรที่มีความหลากหลาย และทำให้เกิดความมั่นคงทางด้านสุขภาพของคนในชุมชนตำบลโรงช้างได้ การสนับสนุนจากภายนอก ได้แก่

1. กองทุนนายแพทย์ธำรง อ่อนชมจันทร์ (ในมูลนิธิแพทย์ชนบท) และมูลนิธิสุขภาพไทย ได้เข้ามาช่วยเป็นวิทยากรกระบวนการกลุ่ม และส่งเสริมด้านวิชาการ ช่วยในการเขียนโครงการเพื่อต่อแหล่งทุนต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาของชุมชนด้านการดูแลสุขภาพอนุรักษ์ฐานทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น กระบวนการคิดเหล่านี้ บางครั้งต้องอาศัยองค์กรภายนอกเป็นพี่เลี้ยง และประสบการณ์ในการทำงานเพื่อขับเคลื่อนในพื้นที่มาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน จนกลายเป็นความไว้วางใจกันและกัน จึงจะสามารถสร้างการยอมรับซึ่งกันและกันเป็นพันธมิตรช่วยสนับสนุนด้วย จึงทำให้งานมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล

2. ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณในการดำเนินงานของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยาจากภายนอก คือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ภายใต้แผนงานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ เพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชน ภายใต้มูลนิธิสุขภาพไทย อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2551 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2555)

4.3.3 รูปแบบการจัดการแบบโปรงใส

จากการประชุมคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา ได้ร่วมกันให้นิยามความหมาย ของการบริหารจัดการแบบโปรงใส หมายถึง การที่ชุมชน ประชาชน มีสิทธิในการเข้ามาร่วมบริหารงาน ร่วมดำเนินงาน ได้เป็นเจ้าของโครงการม่อนยาร่วมกัน และมีหลักการทำงานร่วมกัน สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และตั้งอยู่บนความถูกต้องและความเป็นธรรม รูปแบบการจัดการแบบการบริหารที่โปรงใส นั้นใช้หลักคุณธรรม เป็นแนวคิดในการบริหารจัดการเครือข่ายรักษาม่อนยา ซึ่งหลักคุณธรรม หมายถึง การยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม เป็นการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเองไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้มีแกนนำเครือข่ายที่มีความซื่อสัตย์ จริงใจ ขยัน อดทน มีระเบียบวินัย ประกอบอาชีพสุจริต มีจิตสาธารณะ มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งหลักการจัดการแบบโปรงใสจะเกิดขึ้นได้นั้น จากการสนทนากลุ่มทำให้สรุปได้ว่า

1. ให้มีการบริหาร โดยคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา โดยให้มีการกำหนดโครงสร้างและกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการแต่ละฝ่ายให้ชัดเจน¹
2. ให้การเงิน และการบัญชี แยกออกจากกัน ไม่ให้บุคคลเพียงคนเดียวทำทั้งระบบการเงินและระบบบัญชี และมีรายงานงบการเงิน เดือนละ 1 ครั้ง เมื่อมีการประชุมคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา
3. มีการจัดตั้งคณะกรรมการฝ่ายตรวจสอบบัญชี โดยแต่งตั้งจากคณะกรรมการเป็นฝ่ายตรวจสอบกันเองภายในชุมชน
4. ใช้มติที่ประชุมในการพิจารณาการดำเนินงาน การทำกิจกรรม และการอนุมัติใช้เงินในการทำกิจกรรมของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา และต้องมีมติ 2 ใน 3 ของจำนวนผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด
5. ให้มีการรายงานผลการดำเนินงาน ผลการประชุมประจำเดือนของคณะกรรมการเครือข่ายฯ และมีวาระการรับรองการประชุมทุกครั้ง พร้อมทั้งเก็บรายงานผลการประชุมไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
6. มีการคืนข้อมูลให้กับชุมชน โดยมีวิธีการดังนี้ ใช้เวทีประชาคมหมู่บ้านหรือกำหนดการประชุมของหมู่บ้าน เพื่อลดงบประมาณในการจัดเวทีการคืนข้อมูล
7. รายงานเป็นรูปเล่มแจกจ่ายให้กับกลุ่มผู้นำทั้ง 12 ชุมชน

จากการประชุมกลุ่มเพื่อกำหนดการใช้หลักความโปรงใสในการทำงาน ทำให้การทำงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารงานได้ อีกทั้งยังเป็นกลไกในการควบคุม ติดตามและตรวจสอบจากตัวแทนประชาชนร่วมกับฝ่ายการเงินขององค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง

¹ โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา ดูจากภาคผนวก 3 หน้า 130

เข้ามาช่วยเป็นผู้ตรวจสอบบัญชีภายใน ร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายตรวจสอบของเครือข่ายรักษาม่อนยา และการตรวจสอบภายนอก โดยผู้ตรวจสอบบัญชี ผู้ติดตามประเมินผลจากภายนอก ได้แก่ ผู้ตรวจสอบจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการทุจริต การเอาเปรียบในการได้ผลประโยชน์ เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่การบริหารงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา เพราะการสร้างรูปแบบการทำงานโดยคำนึงถึงความโปร่งใส ยุติธรรม เป็นการสร้างสำนึกที่ดีในการบริหารงานและการทำงานในเครือข่ายรักษาม่อนยา

4.4 วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

การอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาดำบลโรงช้าง ต้องสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ก่อนนำไปสู่การจัดการสมุนไพรร่วมกัน จากแบบสอบถามกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน สามารถรวบรวมและสรุปข้อมูลจากแบบสอบถาม โดยให้กลุ่มเป้าหมายตอบตามความคิด ความเข้าใจของตนเอง ซึ่งสรุปผลจากคำตอบได้ ดังนี้

4.4.1 ความหมายของการอนุรักษ์

จากการรวบรวมคำตอบจากแบบสอบถามจากคำถามว่า “ท่านคิดว่าการอนุรักษ์คือ” สามารถรวบรวมได้ว่า การอนุรักษ์ คือ การรักษาให้ม่อนยาคงดำรงอยู่ มีการพัฒนาให้มีความสมบูรณ์ มีการบำรุงรักษานำเอาสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาดูแลสุขภาพชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง และมีการบริหารจัดการร่วมกันในการฟื้นฟู ส่งเสริมและพัฒนาสมุนไพรให้มีความยั่งยืน²

4.4.2 ความสำคัญของการอนุรักษ์ม่อนยาดำบลโรงช้าง

จากการรวบรวมคำตอบจากแบบสอบถามจากคำถามว่า “ท่านคิดว่าการอนุรักษ์ม่อนยามีความสำคัญอย่างไร” ทำให้ทราบว่าความสำคัญของการอนุรักษ์ม่อนยาดำบลโรงช้าง ดังนี้

4.4.2.1 เป็นการสงวนไว้ซึ่งคุณค่าที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสุขภาพของคนในตำบลโรงช้าง

4.4.2.2 เป็นแหล่งสมุนไพรที่หายาก

4.4.2.3 เป็นการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

² นิยามความหมายจากแบบสอบถามของเครือข่ายรักษาม่อนยาดำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2554

4.4.2.4 เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน เป็นแหล่งสืบทอดความรู้ให้กับเยาวชนในชุมชนตำบล
โรงช้าง

4.4.2.5 สามารถเผยแพร่แนวคิดการอนุรักษ์สมุนไพรให้แพร่หลาย สร้างจิตสำนึกรัก
และหวงแหนธรรมชาติให้กับชนรุ่นหลัง

4.4.2.6 เป็นการนำเอาสมุนไพรในม่อนยามาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมทั้งมีการ
ส่งเสริมการปลูกเพิ่มเติมในกลุ่มที่ใกล้จะหมดไปกลับคืนม่อนยา

4.4.2.7 ทำให้เห็นอดีตที่ชุมชนได้มีการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ

4.4.2.8 เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชนขึ้นมา ม่อนยามาสามารถผสานผู้คนใน
ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมใจกันในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ สามารถพัฒนาชุมชนให้
เข้มแข็งได้ด้วยการพึ่งตนเอง

4.4.2.9 มีความสำคัญต่อกลุ่มหมอเมือง ถ้าม่อนยามีสมุนไพร องค์ความรู้ของหมอ
เมืองก็สูญหาย ถ้าไม่มีม่อนยา ความรู้ของหมอเมืองจะสูญหายตาม

4.4.3 การอนุรักษ์ม่อนยาตำบลโรงช้าง

จากการรวบรวมคำตอบจากแบบสอบถามจากคำถามว่า “ท่านคิดว่ามีวิธีอะไรบ้างในการ
อนุรักษ์ม่อนยา” สามารถรวบรวมวิธีการอนุรักษ์ม่อนยาตำบลโรงช้าง ดังนี้

4.4.3.1 เพาะพันธุ์สมุนไพรที่หายาก

4.4.3.2 กำหนดกฎกติกา ห้าม ควดคุมการนำเอาสมุนไพรออกจากม่อนยา ใช้อย่างรู้
คุณค่า

4.4.3.3 ส่งเสริมการปลูกสมุนไพรทุกครัวเรือน

4.4.3.4 สร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ให้กับประชาชนในตำบลโรงช้าง

4.4.3.5 อบรบให้ความรู้กับชาวบ้านเรื่องสมุนไพร

4.4.3.6 มีการบันทึกข้อมูลจากผลการสำรวจสมุนไพรในพื้นที่ม่อนยา

4.4.3.7 จัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น มีการถ่ายทอดให้กับกลุ่มเยาวชน

4.4.3.8 ส่งเสริมให้ม่อนยาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนในตำบลโรงช้าง

4.4.3.9 เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ขยายแนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์พืช
สมุนไพรให้เกิดการขยายพื้นที่การอนุรักษ์เพิ่มในเขตอื่น ๆ ในจังหวัดเชียงราย

4.4.3.10 ต้องนำเอาความเชื่อเรื่องผี ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเพื่อกระตุ้นจิตสำนึก
อนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง

4.4.3.11 ต้องสร้างการมีส่วนร่วม เพื่อจัดการม่อนยาและสร้างจิตสำนึกรักม่อนยา

4.4.3.12 มีกลไก มีคณะกรรมการ มีคนทำงาน เพื่อการจัดการม่อนยาอย่างต่อเนื่อง

4.4.3.13 กำหนดให้หมอมืองในเขตตำบลโรงช้างมีบทบาทในการอนุรักษ์ เนื่องจากหมอมืองเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับสมุนไพรในม่อนยา

4.4.4 การมีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา

จากการรวบรวมคำตอบจากแบบสอบถามจากคำถามว่า “ท่านอยากมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ม่อนยาอย่างไร” สามารถรวบรวมได้ดังนี้

4.4.4.1 เข้าร่วมกระบวนการกลุ่มและร่วมทำงานกับเครือข่ายรักษาม่อนยา เนื่องจากมีวัตถุประสงค์ มีเป้าหมาย มีพันธกิจ มีแผนงาน มีการสรุปประเมินผลที่ชัดเจน

4.4.4.2 ให้ความร่วมมือและเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายในการช่วยเหลือป้องกันไฟไหม้ม่อนยาทุกปี

4.4.4.3 เข้ามามีส่วนร่วมในการหาเมล็ดพันธุ์ กล้าสมุนไพรที่หายากให้ม่อนยา

4.4.4.4 เข้าร่วมกิจกรรมการปลูกสมุนไพรในม่อนยา

4.4.4.5 เคารพกฎกติกาชุมชน ที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมา

4.4.4.6 ช่วยประชาสัมพันธ์และขยายแนวความคิดการทำงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา

4.4.4.7 ให้ความร่วมมือและสนับสนุนแนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์ม่อนยา

4.5 วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

จากแบบสอบถามและการสนทนากลุ่มเครือข่ายรักษาม่อนยา เพื่อหาวิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยาว่าจะสามารถประมวลการสร้างจิตสำนึกอย่างไร พบว่าต้องสร้างดังนี้

4.5.1 จุดประกายความคิดในเรื่องการอนุรักษ์สมุนไพร เพราะเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้พึ่งพามาช้านาน

4.5.2 รณรงค์ให้เยาวชนเล็งเห็นคุณค่าของม่อนยา และพืชสมุนไพรที่กำลังจะสูญหายไปจากชุมชน

4.5.3 สร้างต้นแบบของผู้สูงอายุ หมอมือง ที่เป็นตัวอย่างให้แก่ชุมชนและให้เยาวชนเห็นว่าหากไม่มีการจัดการสมุนไพรในม่อนยาต่อไปจะไม่เหลือสมุนไพรในม่อนยา

4.5.4 ให้ชุมชน เยาวชน ช่วยกันคืนชีวิตของสมุนไพรให้กลับมาเป็นที่พึ่งของประชาชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน

4.5.5 ให้เครือข่ายรักษาม่อนยา สร้างความรับผิดชอบต่อสาธารณะ มีความผูกพันกับถิ่นกำเนิด ประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับอนุชนรุ่นหลังในอนาคตให้รู้จักหวงแหนและอนุรักษ์ม่อนยา ให้คงสภาพเดิม หรือสร้างความสมบูรณ์ของธรรมชาติ

4.5.6 ประชาสัมพันธ์ ชักจูงให้ชุมชนร่วมรู้สึกถึงคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งที่ดำรงอยู่

4.5.7 สร้างวาทกรรมให้ทุกคนยึดเป็นแนวทางว่าชีวิตชุมชนท้องถิ่นจะเป็นอย่างไรในวันข้างหน้า ถ้าหากม่อนยาเป็นแค่เพียงตำนานเล่าสืบต่อๆ กันมา

4.5.8 สร้างจินตนาการร่วมให้กับชุมชนในโลกอนาคตที่มีแนวโน้มค่าการรักษาพยาบาลที่เพิ่มสูงขึ้น แล้วประชาชนจะเข้าถึงระบบบริการการแพทย์ได้อย่างไร เพื่อให้ชุมชนร่วมรู้สึกถึงคุณค่าสมุนไพร องค์ความรู้ภูมิปัญญา และการพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพ

4.5.9 สร้างม่อนยาให้เป็นพื้นที่ต้นแบบ ให้เป็นตัวอย่างของชุมชนในการรวมตัวกันทำงานอนุรักษ์สมุนไพรเพื่อการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพของชุมชนได้อย่างไร

4.5.10 เผยแพร่ประชาสัมพันธ์แนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้ม่อนยาเป็นต้นแบบเพื่อให้พื้นที่อื่นยึดเป็นต้นแบบว่ามีรูปแบบและวิธีการจัดการสมุนไพรให้พื้นที่อย่างไร และนำไปเป็นแนวทางการทำงานต่อไป

ผลการศึกษาที่ได้นำเสนอในการศึกษา เป็นการศึกษาวิจัยในพื้นที่ระดับตำบลเพียงตำบลเดียวในจังหวัดเชียงราย ที่มีรูปแบบการจัดการสมุนไพรในชุมชน พร้อมทั้งได้กำหนดเขตการอนุรักษ์สมุนไพรในป่าชุมชนที่ชาวบ้านเรียกว่า “ม่อนยา” ซึ่งเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านในด้านสุขภาพโดยการนำเอาสมุนไพรมาใช้รักษาสุขภาพ นอกจากนั้น ม่อนยายังมีความสำคัญต่อวัฒนธรรม จารีตประเพณี ความเชื่อมากมายที่ร้อยเรียงคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน จึงทำให้ม่อนยามีคุณค่าต่อคนในชุมชนตำบลโรงช้างมาอย่างช้านาน แต่เมื่อมีการบุกรุกพื้นที่ม่อนยาทำให้ชุมชนตระหนักเห็นความสำคัญ จึงได้จัดตั้งเครือข่ายรักษาม่อนยา ขึ้น เพื่ออนุรักษ์ม่อนยาให้กลับมา มีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ เพียบพร้อมไปด้วยสมุนไพรนานาพันธุ์อย่างเมื่อครั้งในอดีต โดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูม่อนยา ทำให้ม่อนยามีจำนวนสมุนไพรเพิ่มมากขึ้นและเป็นแหล่งพึ่งพิงด้านยารักษาโรค แหล่งอาหาร และแหล่งไม้ใช้สอยอีกครั้งหนึ่ง

บทที่ 5

บทสรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง ม่อนยา:การจัดการสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัด เชียงราย ฉบับนี้ เป็นการสะท้อนปรากฏการณ์ผ่านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ และผญา (ภูมิปัญญา) ของคนในพื้นที่ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย มีภาษาล้านนา “คำเมือง” ในการสื่อสารเป็นภาษาถิ่น มีขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อ ในการจัดการป่า ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองได้ถูกสั่งสมเป็นปัญญาท้องถิ่นส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็น วิถีชุมชนซึ่งอาจจะคล้ายคลึงกันกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของคนล้านนาใน 8 จังหวัด ภาคเหนือตอนบน โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ (1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพร ในม่อนยา (2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา และ (3) เพื่อศึกษาวิธีการ สร้างจิตสำนึก การจัดการสมุนไพรในม่อนยา

ผู้ศึกษาใช้การวิจัยภาคสนาม เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ กระบวนการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตอย่างไม่เป็นทางการร่วมในการประมวลผลข้อมูล เน้น การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายจากตัวแทนชุมชน อาทิ ตัวแทนกลุ่ม ผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มหมอเมือง ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป ตัวแทนกลุ่มข้าราชการ ประกอบไปด้วย ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล และองค์การบริหาร ส่วนตำบล ในเขตพื้นที่ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย รวม 9 กลุ่ม จำนวน 33 คน ร่วมกับการสังเกตและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำท้องถิ่น ผู้นำท้องถื่น ผู้รู้ และ คณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสมุนไพรในม่อนยาของชุมชน

เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้างต้นของการศึกษาเรื่อง ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาได้ทราบถึงกระบวนการและรูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยาสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

ส่วนที่ 5.1.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชนตำบลโรงช้าง

ส่วนที่ 5.1.2 กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

ส่วนที่ 5.1.3 วิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

ส่วนที่ 5.1.4 วิธีการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา

ส่วนที่ 5.1.5 วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

5.1.1 ผลการศึกษาลักษณะทั่วไปของชุมชนตำบลโรงช้าง

ผลจากการศึกษาลักษณะทั่วไปของชุมชนตำบลโรงช้าง สามารถสรุปประมวลผลการศึกษา ลักษณะทั่วไปตำบลโรง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย มีทุนทางสังคมที่เป็นจุดแข็ง ดังนี้

5.1.1.1 มีประวัติศาสตร์ ตำบลโรงช้างมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีการจดบันทึกไว้ในความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ ทำให้ประวัติศาสตร์เป็นจุดศูนย์รวม ยึดเหนี่ยวผู้คนในตำบลโรงช้างเข้าไว้ด้วยกัน

5.1.1.2 มีตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่น ซึ่งตำนานท้องถิ่นเรื่องม่อนยาได้สะท้อนให้เห็นการอยู่ร่วมกันของคนกับสิ่งแวดล้อม การเคารพสิทธิ และการพึ่งพากันและกัน ทำให้ม่อนยาสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบันนี้

5.1.1.3 มีม่อนยาซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีคุณค่า ดังจะเห็นว่า “ม่อนยา” มีความสำคัญต่อคนในตำบลโรงช้างมาเป็นระยะเวลายาวนาน ดังจะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ของม่อนยาได้ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ชุมชน และเรื่องเล่าท้องถิ่น ม่อนยาเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีคุณค่ามากมาย นับตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่เข้าไปพึ่งพาม่อนยาในการดูแลสุขภาพสุขภาพของตนเอง ดังนั้น ม่อนยา เปรียบเสมือนพื้นที่หน้าหมู่บ้านของชุมชนตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

5.1.1.4 มีหมอเมืองที่มีคุณภาพและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ทั้งในและนอกพื้นที่ว่าเป็นคนที่มีความสามารถพิเศษในด้านการรักษาอย่างแท้จริง เป็นกลุ่มที่มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการรักษา และได้มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายหมอเมือง

5.1.1.5 สภาพทั่วไปในด้านสังคมวัฒนธรรม ตำบลโรงช้าง เป็นสังคมเกษตรกรรม มีหมู่บ้าน จำนวน 12 หมู่บ้าน สภาพแวดล้อมทางกายภาพของตำบลโรงช้าง ส่วนใหญ่ล้อมรอบด้วยดอย ภูเขา สภาพอากาศเย็นสบาย มีแหล่งกักเก็บน้ำที่สำคัญ จำนวน 2 แห่ง อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ การทำนา มีวิถีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ใช้วิถีชีวิตตามแบบฉบับ

ชาวล้านนา มีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นแบบชาวล้านนาทั่วไป แตกต่างกันตรงที่รายละเอียดข้อปลีกย่อยของพิธีกรรมและแบบแผนที่ยังคงปฏิบัติและดำรงไว้ อย่างแน่นอนเหนียว เช่น ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง เข้าพรรษา ออกพรรษา ฮ่องขัวญ ส่งเคราะห์ สืบชะตาตานก้วยสลาก และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น การบวชป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำ และการทำผ้าป่าสมุนไพโร ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวสามารถอนุรักษ์ม่อนยาได้

5.1.1.6 ความสัมพันธ์ทางสังคม ชาวบ้านในตำบลโรงช้างมีลักษณะการอยู่อาศัยแบบเครือญาติ ต่างให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การนับถือกันแบบพี่แบบน้อง การนับถือผี จึงทำให้มีการแบ่งปันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จะเห็นได้จากการเสียสละเวลาในยามที่มีงานบุญ งานศพ ชาวบ้านจะหยุดการทำงานและเข้าร่วมกิจกรรมทุกกิจกรรมของชุมชน ทุกคนเสียสละทุ่มเทสมัครสมานสามัคคีกันทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนคล่องไปด้วยดี

5.1.1.7 ชาวบ้านตำบลโรงช้างมีการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เช่น ปลูกข้าว ปลูกลำไย ปลูกยางพารา ปลูกต้นสัก ซึ่งพืชที่ทำรายได้หลักให้กับชุมชนได้แก่ ข้าว และ ลำไย

5.1.1.8 ด้านสุขอนามัยและการบริการทางการแพทย์ และสาธารณสุข ภายในตำบลโรงช้างมีอาสาสมัครสาธารณสุข มีสถานอนามัย ซึ่งได้ยกระดับเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ และมีหมอมือเมือง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ดูแลสุขภาพเบื้องต้นของคนในชุมชน

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ต้นทุนทางสังคมเหล่านี้เป็นจุดแข็งของตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ พื้นฟูสมุนไพโร และการจัดการสมุนไพโรในม่อนยาได้

5.1.2 ผลการศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพโรในม่อนยา

ผลการศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพโรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย สามารถสรุปประมวลผลได้ดังนี้

5.1.2.1 การจัดตั้งกลไกการจัดการสมุนไพโรในม่อนยา

การจัดตั้งกลไกการจัดการเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญที่จะส่งผลให้เกิดผลสัมฤทธิ์ของงานบริหารจัดการสมุนไพโรในม่อนยา คือ “เครือข่ายรักษ์ม่อนยา” ซึ่งเครือข่ายรักษ์ม่อนยาจะทำหน้าเป็นกลไกในการจัดการเพื่อการบริหารจัดการสมุนไพโรในม่อนยา เน้นการอนุรักษ์ พัฒนาเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากม่อนยาอย่างยั่งยืนให้มีความสำคัญกับความเป็นธรรมชาติ ความโปร่งใส นำเอาวัฒนธรรม วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำนานเรื่องเล่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสมุนไพโรในม่อนยา เพื่อการอนุรักษ์พัฒนาอย่างยั่งยืน

เครือข่ายรักษาม่อนยา มีบทบาท คือ การจัดการดูแลอนุรักษ์ พื้นฟูสมุนไพร เน้นจัดการม่อนยาแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน ร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าสมุนไพรพื้นบ้าน และร่วมสร้างจิตสำนึกในชุมชน เยาวชน ให้เห็นคุณค่า เกิดความรัก ความหวงแหน ความเป็นเจ้าของ จิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน แก้ไขปัญหาการบุกรุกม่อนยาให้หมดไป นอกจากนี้ ยังได้ทำการส่งเสริมพัฒนาม่อนยาให้เป็นแหล่งสมุนไพรที่มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ (1) ให้มีระบบการบริหารจัดการ (2) มีโครงสร้าง (3) มีบทบาทหน้าที่ (4) มีกฎกติการ่วมกัน (5) มีส่วนร่วมจากชุมชนและองค์กรท้องถิ่น เครือข่ายม่อนยาจัดการบริหารจัดการม่อนยาแบบอนุรักษ์และฟื้นฟูม่อนยาจำนวน 3 ม่อน มีเนื้อที่ทั้งหมด 75 ไร่ แก้ไขปัญหาการลดลงของจำนวนสมุนไพรและการบุกรุกม่อนยา

5.1.2.2 การสนับสนุนเครือข่ายรักษาม่อนยาด้านโครงสร้าง

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การจัดการสมุนไพรในม่อนยามีประสิทธิภาพ ของเครือข่ายรักษาม่อนยา คือ การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกและองค์กรภายใน โดยมีการสนับสนุน ดังนี้ (1) ให้ความร่วมมือ (2) ให้การสนับสนุนงบประมาณเพื่อพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่าย (3) ให้การสนับสนุนด้านวิชาการ ซึ่งการสนับสนุนจากองค์กรภายในและองค์กรภายนอกทำให้การมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น เนื่องจากทุกคนมีส่วนร่วมในการช่วยคิด ช่วยทำ และรับผิดชอบร่วมกันทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการม่อนยาร่วมกัน อยากเห็นม่อนยามีความอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์พืชสมุนไพรที่หลากหลาย และเป็นพื้นที่สาธารณะ พื้นที่หน้าหมู่บ้านของชุมชน และได้เข้ามาใช้ประโยชน์เพื่อการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ

5.1.2.3 การทบทวนสถานการณ์และปัญหาการบุกรุกม่อนยา

การทบทวนสถานการณ์และปัญหาการบุกรุกม่อนยา ทำให้เครือข่ายรักษาม่อนยาต้องศึกษาสถานการณ์ ปัญหา เพื่อนำไปประมวลและหาแนวทาง หาวิธีการแก้ไขปัญหาร่วมกันในการช่วยให้การแก้ไขปัญหาชัดเจนมากขึ้น เพราะถ้าไม่ศึกษาปัญหาโดยภาพรวมจะไม่สามารถแยกแยะสาเหตุและปัญหาได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ได้ใช้กระบวนการกลุ่มในการเสวนาระดมปัญหาเป็นเครื่องมือ สามารถประมวลผลเพื่อสรุปปัญหาได้ดังนี้ สถานการณ์ปัญหาของม่อนยา ได้แก่ (1) การบุกรุกพื้นที่ม่อนยาเพื่อการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น สวนยางพารา สวนลำไย สวนสัท (2) การบุกรุกเพื่อสร้างสำนักสงฆ์ และกุฏิสงฆ์ (3) การทำลายสมุนไพรจากความไม่รู้คุณค่า ชาวบ้านไม่รู้จักประโยชน์ของสมุนไพร และ (4) การนำเอาสมุนไพรจากม่อนยาออกจากม่อนยาโดยไม่มีระบบการจัดการของชุมชน

ปัจจัยสำคัญทำให้สมุนไพรในม่อนยาลดจำนวนลง คือ (1) กระแสความนิยมบริโภคสมุนไพรในท้องตลาด ซึ่งมาจากการเปิดนโยบายส่งเสริมผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร (3) ขาดการส่งเสริมการปลูกทดแทนพืชสมุนไพร จากสถานการณ์ปัญหาม่อนยาจำนวนสมุนไพรในม่อนยาลดลง ทำให้เกิด

การวางแผนในการอนุรักษ์ม่อนยาตำบลโรงช้างขึ้น เพื่อฟื้นฟูม่อนยา และได้กำหนดแนวทางการจัดการสมุนไพรในม่อนยา เพื่อนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในม่อนยาอย่างยั่งยืน

5.1.3 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

ผลการศึกษา พบว่า หัวใจของการจัดการและกระบวนการ คือ การจัดการโดยใช้กระบวนการของเครือข่าย เป็นกลไกในการจัดการม่อนยา โดยมีรูปแบบ 3 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วม (2) รูปแบบการจัดการแบบพึ่งพา และ (3) รูปแบบการจัดการแบบโปร่งใส

5.1.3.1 รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วม

ในการดำเนินงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา มีความมุ่งมั่นที่จะการจัดการสมุนไพรในม่อนยาอย่างมีจริยธรรมและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ พัฒนา ปรับปรุงม่อนยาให้มีความอุดมสมบูรณ์ การมีส่วนร่วมในการจัดการม่อนยาของชุมชนท้องถิ่น และองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ (1) ร่วมคิด (2) ร่วมทำ และ (3) ร่วมรับผิดชอบ ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้ เป็นการเปิดพื้นที่ให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโครงการม่อนยา ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม เกิดจิตสำนึกรักท้องถิ่น ประสานความร่วมมือ เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในเครือข่าย เปิดให้พื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันเรื่องการบริหารจัดการ โครงการหน้าหมู่บ้าน

5.1.3.2 รูปแบบการจัดการแบบพึ่งพา

รูปแบบการจัดการแบบพึ่งพาสามารถสรุปได้ 2 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบการพึ่งพาภายใน และ (2) รูปแบบการพึ่งพาทภายนอก

1. รูปแบบการพึ่งพาภายใน การบริหารจัดการสมุนไพรในม่อนยาของเครือข่ายรักษาม่อนยา ได้มีการพึ่งพาทภายในที่สามารถส่งเสริมสนับสนุนให้การดำเนินประสบผลสำเร็จ การพึ่งพาทองค์กรภายในมีดังนี้ (1) การพึ่งพาด้านงบประมาณของท้องถิ่น (อบต.) (2) การพึ่งพาทกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเมือง กลุ่มสตรี เป็นต้น การจัดการสมุนไพรต้องอาศัยพึ่งพาทความร่วมแรง ร่วมใจกัน ของประชาชนในชุมชนเป็นสำคัญ

2. รูปแบบการพึ่งพาทภายนอก การบริหารจัดการสมุนไพรในม่อนยาได้รับการสนับสนุนจากองค์กรการพาทภายนอก ทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จ การดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ ได้แก่ (1) การพึ่งพาด้านงบประมาณจากแหล่งทุน เช่น สำนักงานสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) (2) การพึ่งพาด้านวิชาการ องค์กรการพาทนอกจะช่วยเหลือสนับสนุน พัฒนาส่งเสริมด้านบุคลากร แคนนาในพื้นที่ให้ได้รับการพัฒนาความรู้ ความสามารถ พร้อมทั้งเชื่อมประสานกับองค์กรภาคีต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนงานในพื้นที่

3. รูปแบบการจัดการแบบโปร่งใส การบริหารงานของเครือข่ายรักษาม่อนยาได้ให้ความสำคัญกับการจัดการแบบโปร่งใสเป็นหลักสำคัญของการบริหารงาน การดำเนินงานของ

คณะกรรมการของเครือข่ายฯ ได้ให้ความสำคัญกับการบริหารงานที่ยึดหลักคุณธรรม ความเท่าเทียม และหลักประชาธิปไตย โดยมีวิธีการดังนี้ (1) แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบและประเมินผล (2) จัดทำระบบการเงิน การบัญชี (3) ใช้วาระการประชุมเพื่อพิจารณาร่วมกัน ยึดมติที่ประชุมถือเป็นแนวทางปฏิบัติ

5.1.4 ผลของการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา

วิธีการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา ต้องมีจิตสำนึกรักม่อนยาให้ชาวบ้านในชุมชนก่อน ถ้าชุมชนไม่รัก ไม่หวงแหน และไม่เห็นความสำคัญของม่อนยา แล้วการจัดการสมุนไพรย่อมไม่เกิดประสิทธิผล ดังนั้น ต้องมีวิธีการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ก่อน เครือข่ายรักษาม่อนยาได้ผสมผสานประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา วาทกรรม และความเชื่อท้องถิ่น ผสมผสานกับกระบวนการและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อปลูกจิตสำนึกอนุรักษ์ กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้างได้ใช้มิติเนวศวิทยาวัฒนธรรมในการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา พอสรุปได้ดังนี้ (1) ใช้ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อ ความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อเรื่องจิต (2) ดำเนิน เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ (3) ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทำให้ม่อนยาเป็น “พื้นที่หน้าหมู่บ้าน” เพื่อสร้างจิตสำนึก “รักของหน้าหมู่บ้าน” ให้กับชุมชนในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ภายใต้บริบทของพื้นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อของคนในท้องถิ่น เป็นการนำเอาแนวคิดเนวศวิทยาวัฒนธรรมมาแก้ไขปัญหาการบุกรุกม่อนยาและการลดลงของสมุนไพรอย่างยั่งยืน

5.1.5 ผลของวิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา

วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา มีวิธีการดังต่อไปนี้ (1) การปลูกจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ (2) การรณรงค์กิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง (3) สร้างวาทกรรมท้องถิ่นในการปลูกจิตสำนึกอนุรักษ์ (4) นำเอาทรัพยากรบุคลากรท้องถิ่นมาทำงานเป็นแกนนำการอนุรักษ์ เช่น ผู้สูงอายุ ปราชญ์ ผู้รู้ หมอเมือง (5) สร้างม่อนยาให้เป็นพื้นที่หน้าหมู่บ้าน เป็นพื้นที่สาธารณะ และสร้างเป็นต้นแบบเพื่อขยายผล (6) เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์แนวคิดการอนุรักษ์ (7) ต้องอาศัยการมีส่วนร่วม

วิธีการสร้างจิตสำนึกการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ประชาชนในชุมชนตำบลโรงช้างต้องเห็นความสำคัญของม่อนยา และถ้าไม่มีม่อนยาจะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนอย่างไร และเมื่อม่อนยาอุดมสมบูรณ์แล้วจะเอื้อประโยชน์ให้แก่ประชาชนในชุมชนอย่างไร จึงจะสามารถจัดการร่วมกันได้และมีความยั่งยืน

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย เป็นการศึกษาเพื่อหาผลการวิจัย วิเคราะห์ และผลการศึกษา ทั้ง 3 ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา และเพื่อศึกษาวิธีการสร้างจิตสำนึกเพื่ออนุรักษ์การจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ซึ่งผู้ศึกษาได้อภิปรายผลการศึกษาแยกเป็นรายข้อ ดังนี้

5.2.1 กระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยาตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย พบว่าการแก้ไขปัญหาการลดลงของจำนวนสมุนไพรในม่อนยา จากข้อมูลลักษณะทั่วไปของชุมชนในอดีตนอกจากม่อนยาจะเป็นแหล่งสมุนไพรแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหารให้แก่ชุมชนเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น สืบเนื่องจากเรื่องเล่า ตำนาน และความเชื่อของชุมชน แต่จากระบบการจัดการ ม่อนยา จึงได้จัดตั้งเครือข่ายขึ้นมาเรียกว่า “เครือข่ายรักษาม่อนยา” เป็นกลไกการจัดการที่มีบทบาทในการดูแลรักษา อนุรักษ์ พื้นฟูสมุนไพรในม่อนยา ภายใต้แนวคิดการมีส่วนร่วม และการสร้างจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน และเครือข่ายรักษาม่อนยาได้มีความพยายามนำเอาแนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาใช้ เพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรท้องถิ่นจนสามารถสร้างจิตสำนึกรักม่อนยาทำให้สมุนไพรในม่อนยามีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการนำไปสู่ความยั่งยืนของการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา เพื่อให้ม่อนยาที่เป็นพื้นที่หน้าหมู่บ้านที่ทุกคนในชุมชนมีสิทธิ์เข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกัน และทำให้ม่อนยามีความสมบูรณ์สามารถใช้ประโยชน์จากม่อนยาได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2532, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการใช้สมุนไพรในชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดยโสธร โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า สมุนไพรมีความสำคัญในฐานะเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพเบื้องต้น การใช้สมุนไพรในชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการรักษาตนเองมากกว่าการใช้โดยหมอพื้นบ้านเป็นการใช้เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง สมุนไพรที่ใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยว สด หาได้ง่ายใกล้ตัวใช้กับโรคพื้น ๆ และในส่วนของศึกษาด้านมิติทางวัฒนธรรมนั้นพบว่า วิธีคิดความเชื่อในกระบวนการรักษา มีการใช้สัญลักษณ์ เช่น การขอขมาแม่ธรณี การกำหนดช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร วันเก็บ ข้อห้ามต่าง ๆ ร่วมในกระบวนการใช้ยา เก็บยาสมุนไพรที่ชาวบ้านให้ความหมายมากมายว่าฤทธิ์ยา นอกจากนี้การศึกษาดังกล่าวยังพบว่า บทบาทของสมุนไพรในชุมชนไม่สามารถแยกออกจากระบบสังคม วัฒนธรรมของชุมชนและการดำรงอยู่ของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะในสังคมไทย และงานวิจัยของ เอกชัย เครืออินตะ (2540, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง พบว่า การอนุรักษ์

ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน ในด้านการตั้งถิ่นฐาน ความสัมพันธ์ระหว่างภาคการเกษตรกับทรัพยากรป่าไม้ และการดำรงชีวิตของคนในชุมชน นอกจากนี้ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนทำให้ชุมชนมีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยแรกเป็นปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การประกอบอาชีพ ความเชื่อ และระบบเครือญาติ ปัจจัยที่สองเป็นภายนอกได้แก่ การกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การรับรู้ข่าวสารกฎระเบียบที่ยึดปฏิบัติในชุมชน การตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในชุมชน และกฎหมายของรัฐที่ห้ามการตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่อนุรักษ์ นอกจากนี้ เสถียร จันทะ (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลและจัดการทรัพยากรชีวภาพของคนเมือง กล่าวถึงระบบลัทธิบริโภคนิยม ทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยนจากผลิตและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ทรัพยากร น้ำ ป่า ปัญหาหนี้สินจากการทำการเกษตร ปัญหาการใช้สารเคมี ปัญหาการทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยนจากผลิตจัดสรรน้ำ ปัญหาการเสื่อมโทรมของป่า ปัญหาการขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากร ระบบการจัดการป่า ป่าเป็นแหล่งความหลากหลายทางพันธุกรรมทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ป่าเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค พืชใช้สอยต่าง ๆ ชุมชนต้องพึ่งพาป่า จึงมีการอนุรักษ์ป่า มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยกำหนดพื้นที่ในการควบคุมดูแล การกำหนดคสิทธิร่วมของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่า พบว่า ได้มีการเชื่อมประเด็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน “หมอพื้นบ้าน” ที่มีองค์ความรู้ด้านสมุนไพร พิธีกรรมในการดูแลรักษาสุขภาพชุมชน มีการรวบรวม มีการแบ่งกลุ่มองค์ความรู้ วิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพรพร้อมทั้งการถ่ายทอดองค์ความรู้ แต่ไม่สามารถเชื่อมได้สองเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกันได้

5.2.2 รูปแบบการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ม่อนยาถือได้ว่าเป็นของหน้าหมู่บ้านของประชาชนในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย พบว่า ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการเข้าร่วมในการจัดการม่อนยาได้ โดยมีรูปแบบการจัดการ 3 รูปแบบ คือ (1) การจัดการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยเวลา สถานการณ์ร่วมมือเป้าหมายร่วมกัน และต้องมีพื้นที่สาธารณะ หรือพื้นที่หน้าหมู่บ้าน ที่เป็นพื้นที่ที่ทุกคนรู้สึกเป็นเจ้าของ พร้อมใจกันที่จะรักษา ห่วงแหนไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง ม่อนยาเป็นพื้นที่ที่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนได้สามารถเชื่อมร้อยคนเชื่อมความคิด และสามารถระดมความร่วมมือจากทุกองค์กร เพื่อนำไปสู่การจัดการม่อนยาได้ จึงจะทำให้เกิดความยั่งยืนของการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาได้ (2) การจัดการแบบพึ่งพา ซึ่งการจัดการม่อนยามีการพึ่งพาทั้งทางด้านบุคลากรทั้งภายนอกและภายในชุมชน เพื่อหนุนเสริมกระบวนการดำเนินงานของคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา และมีการพึ่งพาเงินทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน ได้การสนับสนุนงบประมาณจากภายนอก คือสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ภายใต้ จากแหล่งทุนภายใน คือองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด

จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นการหนุนเสริมกิจกรรมของเครือข่ายรักษาม่อนยาสมุนไพร เพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยา พร้อมทั้งพึงพานโยบายเป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางการบริหารจัดการเครือข่ายรักษาม่อนยา จึงจะทำให้เกิดความยั่งยืนของการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาได้ และ (3) การจัดการแบบโปรง ซึ่งเป็นการบริหารม่อนยาอย่างเป็นธรรม มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ ม่อนยาเป็นพื้นที่หน้าหมู่บ้านทุกคนในชุมชนมีสิทธิในความเป็นเจ้าของม่อนยาร่วมกัน และทำให้ทุกคนสามารถรับผลประโยชน์ร่วมกันได้อย่างยุติธรรม จึงจะทำให้เกิดความยั่งยืนของการอนุรักษ์สมุนไพรในม่อนยาได้ กระบวนการทั้ง 3 รูปแบบ ไม่สามารถจะแยกออกเป็นการจัดการแบบใดแบบหนึ่งได้ การที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา ให้มีความหลากหลายของพืชพันธุ์สมุนไพร ดังนั้น กระบวนการจัดการควรเป็นการจัดการแบบองค์รวม ไม่ได้มุ่งจัดการแบบแยกส่วนและการจัดการต้องเป็นพลวัตไม่มีกฎเกณฑ์หรือรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับบริบทชุมชน ต้นทุนทางสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของถิ่นนั้นๆ อาจจะกล่าวได้ว่า กระบวนการม่อนยาเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เกิดกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อมกับประสบการณ์ที่ได้จากการทดลอง ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย จึงจะสามารถแก้ไขปัญญาทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ อารมณ ชมขวัญ (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่า ชาวกระเหรี่ยงบ้านแม่จองไฟ มีปรัชญาในการดำรงชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์มีความเชื่อในเรื่องสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติตามบรรพบุรุษ สืบต่อกันมายาวนานชาวกระเหรี่ยงมีความเชื่อเรื่องป่ากับพิธีกรรม โดยเชื่อในป่าจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีภูตผี เทพเทวดา นางไม้ และวิญญาณของบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่ ทำให้วิถีชีวิตของชาวกระเหรี่ยงมีความผูกพันกับป่าตลอดเวลา และเชื่อว่าสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาตินี้สามารถลดบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดี และชั่วร้ายให้กับคนและชุมชนได้ จึงมีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ การเลี้ยงผีเป็นวัฒนธรรม ประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา เนื่องจากชาวกระเหรี่ยงในอดีตมีการอพยพเคลื่อนย้ายชุมชนอยู่บ่อยครั้ง และยากลำบากมากเมื่อได้มาตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ประกอบกับความรักและผูกพันกับป่าเป็นทุนเดิมแล้ว ชาวกระเหรี่ยงจึงมีแนวความคิดในการดูแลรักษาป่า ชาวกระเหรี่ยงมีความคิดว่าน้ำในห้วยย่อมมาจากป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ย่อมเป็นแหล่งอาหารที่ดี และเป็นแหล่งสมุนไพรด้วยวิถีชีวิตของชาวกระเหรี่ยงจึงผูกพันกับป่าตลอดเวลา และมีความคิดว่าถ้าขาดป่าชุมชนคงอยู่ไม่ได้ จึงมีแนวความคิดในการดูแลรักษาป่าไม่ให้อยู่ในสภาพที่คงความอุดมสมบูรณ์ตลอดเวลา และตรงกับ นรินทร์ ประทวนชัย (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนพื้นที่สูง บ้านโป่งผา อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยการจำแนกประเภทป่า การกำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับ การวางแผนการใช้ประโยชน์การควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท ใช้จารีตประเพณีและความเชื่อ

เป็นประโยชน์ต่อการจัดการด้วยระบบกรรมสิทธิ์ร่วม แต่สถาบันการจัดการยังมีความเปราะบาง จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องไปอีกระยะหนึ่งเพื่อให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ชุมชนได้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ซึ่งเป็นอาหาร และเป็นแหล่งสมุนไพร ซึ่งเป็นยารักษาโรคใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเก็บหาของป่าใช้เป็นอาหาร ใช้ไม้จากป่าก่อสร้างบ้านเรือน เป็นไม้ใช้สอย เป็นเชื้อเพลิง การทำการเกษตร ใช้ป่าประกอบพิธีกรรม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร โดยชุมชนจะมีระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าสูง เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจระดับครอบครัว และชุมชน

5.2.3 วิธีการสร้างจิตสำนึกเพื่ออนุรักษ์การจัดการสมุนไพรในม่อนยา ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย พบว่า การจัดการสมุนไพรในม่อนยาของเครือข่ายรักษาม่อนยา ได้ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ในการสร้างความเชื่อมั่น ศรัทธาในพลังของจารีตประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สามารถผลักดันให้เกิดเป็นพลังในการจัดการทรัพยากร เป็นการจัดการทรัพยากรแบบมีความสัมพันธ์ร่วมด้วยให้ความสำคัญกับเรื่องความสัมพันธ์ ซึ่งจะช่วยคลี่คลายปัญหาด้วยความเป็นพวกเดียวกัน เป็นเครือญาติ เป็นพี่เป็นน้อง โดยมีพื้นที่หน้าหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ที่ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน ทุกคนเกิดจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน และมีวิธีการจัดการผ่านมติจารีตประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต และความเชื่อ ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ได้ โดยที่ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมจริง ๆ จึงจะก่อให้เกิดความยั่งยืนได้แต่ความยั่งยืนยังไม่หยุดนิ่งต้องมีพลวัต ซึ่งกระบวนการศึกษาขั้นต้นทำให้เกิดกระบวนการจัดการสมุนไพรในม่อนยา โดยผ่านกระบวนการการมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถรวมคน รวมความคิด จากกลุ่มคน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนให้เข้าร่วม เป็นการระดมคนเพื่อขยายแนวคิดอุดมการณ์การอนุรักษ์ผ่านพื้นที่หน้าหมู่บ้าน คือ ม่อนยา เพื่อให้เกิดจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน และสำนึกรักถิ่นฐาน กระบวนการที่สำคัญที่จะสร้างจิตสำนึกรักษาม่อนยาของเครือข่ายรักษาม่อนยา ซึ่งเป็นภาคีเครือข่ายความร่วมมือ และเครือข่ายความสัมพันธ์ เป็นการรวบรวมเอาตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มหมอมือ กลุ่มแกนนำ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มเยาวชน พร้อมทั้งองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) โรงเรียน สถานการศึกษา และสาธารณะสุข ได้ระดมคนจากกลุ่มดังกล่าวเพื่อเป็นแกนนำในการทำงาน “สร้างจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้าน” ซึ่งการสร้างจิตสำนึกรักของหน้าหมู่บ้านได้ ต้อง “สร้างพื้นที่หน้าหมู่บ้าน” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย เสถียร ฉันทะ (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลและจัดการทรัพยากรชีวภาพของไทลื้อ ซึ่งได้ศึกษาการเข้ามาของลัทธิบริโภคนิยมทำให้รูปแบบการผลิตแปรเปลี่ยนจากผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ทำให้ความเชื่อเรื่อง ผี พิธีกรรม ประเพณี เกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรมสูญหายไป เช่น “แม่ธรณี” “การสู่ขวัญวัว-ควาย” และทำให้

พันธุ์พืชพื้นบ้านสูญหายตามด้วย เช่น ข้าว ผักพื้นบ้าน พืชสมุนไพร และความสามัคคีของชุมชน “เอามื้อ เอารัน” (การลงแขก) หายไปจากวิถีชีวิตของไทยแล้ว นอกจากนี้ยังทำให้ระบบเหมืองฝาย เปลี่ยนจากเหมืองฝายชุมชนทำจากไม้ มาเป็นเหมืองฝายคอนกรีตอาคารราชการแทน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบนิเวศน์ความหลากหลายทางชีวภาพ ปัจจุบัน อุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถควบคุมอนุรักษ์ป่าไม้ได้อีกต่อไป การขยายพื้นที่เพาะปลูกเชิงพาณิชย์ทำให้ความสัมพันธ์เสื่อมลงไป เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำ การลักลอบตัดต้นไม้ ทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนจึงมีการรวมตัวกัน เพื่ออนุรักษ์ป่า ให้เป็นป่า “หน้าหมู่บ้าน” (ของส่วนรวม) ของหมู่บ้านให้เป็นป่าใช้สอย ป่าต้นน้ำ โดยมีการสร้าง กฎเกณฑ์การใช้ป่าร่วมกันของชุมชนขึ้น และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง พลวัตของชุมชนการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย พบว่าการใช้กฎหมายในการจัดการทรัพยากร เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าประชาชนและชุมชน ไม่ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของ มองว่าเป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์ จึงได้มีการถ่วงละเมิดเนื่องจากกรรมสิทธิ์นั้นโต้แย้งไม่ได้ แบ่งปันไม่ได้ จึงต้องถ่วงละเมิดกฎหมาย เพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ ซึ่งจะเห็นว่าการจัดการด้วยกฎหมายเป็นการจัดการแบบแยกส่วนไม่ได้เป็นองค์รวม ได้แก้ไขปัญหาโดยแยกประเด็นการจัดการ ออกเป็นกลุ่ม เช่น ดิน น้ำ ป่าแต่ในขณะเดียวกันแนวความคิดเรื่องใช้ประเพณีท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่า เนื่องจากประเพณีเป็นกฎในการควบคุมมนุษย์ในสังคม เป็นที่มาของ กฎหมายซึ่งสร้างความสงบสุข ความเรียบร้อยของชุมชนมาตลอด ถือว่าเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่ง ในการจัดการทรัพยากรที่เป็นองค์รวม และสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ประเพณีท้องถิ่น ซึ่งเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากประชาชนและชุมชนได้ตระหนักถึง “ความเป็นเจ้าของ” ซึ่งเป็นทางออกสำหรับความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรได้โดยใช้พื้นฐาน ความเป็นคน ความเท่าเทียมกันในทุก ๆ ฐานะ โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสคนจน และคนกลุ่มน้อย

5.3 อภิปรายกระบวนการทำงานของเครือข่ายรักษาม่อนยา

5.3.1 การหาคนทำงาน

การทำงานกับพื้นที่ที่มีความจำเป็นต้องหาคนประสานงานในพื้นที่ เนื่องจากมีแนวคิด “คนใน” เข้าใจพื้นที่ได้มากกว่า “คนนอก” ดังนั้น การทำงานกับพื้นที่ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนต้องอาศัยความเข้าใจ และต้องหาข้อต่อ เพื่อเชื่อมโยงนำพาคนท้องถิ่นเข้าไปทำงานในพื้นที่ และคนทำงานเป็นแกนนำในพื้นที่ต้องเป็นคนในชุมชน คนในชุมชนรู้จัก และสามารถเชื่อมประสานกลุ่มคน หน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ได้ ทางภาษาเหนือเรียกว่า “การเสาะหาเสี้ยว” (การหาเพื่อน)

เราต้องสามารถเกาะเกี่ยวหาเกี่ยวร่วมตาง (การเกาะเกี่ยวหาเพื่อนร่วมทาง) การทำงานจึงจะประสบผลสำเร็จได้ไม่แค่ตัวเรา หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเท่านั้น ต้องมีพรรคพวกที่มีอุดมการณ์ แนวคิดที่คล้ายกัน จะเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดคนทำงานที่มีคุณภาพและทำงานสอดคล้องกัน ส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ของงาน

การหาคนทำงานต้องใช้คำว่า “เสี่ยว” (เพื่อน) จึงจะสามารถทำงานร่วมกันได้ แต่ถ้ามองคนทำงานเป็นแค่คนทำงานตามคำสั่ง หน้าที่ ก็ไม่สามารถได้ใจของคนทำงานได้ “ได้ใจ” เป็นคำสั้น ๆ แต่มีความหมายมากมาย คนเหนือถ้าได้ใจกันแล้วมักจะครบหรือทำงานร่วมกันได้นาน โดยไม่ต้องคำนึงถึงเงินตรา หรือสิ่งตอบแทน สามารถช่วยเหลือกันและกันได้ทุกเมื่อไม่ว่ายามมั่งมีหรือยากจน การเสาะหาเสี่ยวจึงมีความสำคัญมาก แต่การได้ใจเสี่ยวยากยิ่งกว่า

กล่าวได้ว่าการทำงานที่ผ่านมาของกองทุนนายแพทย์ธรรมา อ่อนชมจันทร์ ให้ความสำคัญกับการหาข้อต่อในการทำงานร่วมกับพื้นที่โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมทางเหนือว่าการหาเสี่ยวทำงานเป็นรูปแบบที่มีอยู่มาช้านานในวิถีวัฒนธรรมทางเหนือ เนื่องเห็นว่ากระบวนการทำงานแบบสั่งการจากบนลงล่าง ไม่สามารถนำไปสู่ความร่วมมือ ร่วมใจได้ และเป็นอุปสรรคที่สำคัญมากในการทำงาน จึงได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดการทำงานแบบเพื่อน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันพัฒนา และเคารพซึ่งสิทธิของกันและกัน ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระยะยาว ไม่ใช่โครงการจบทุกอย่างก็จบตาม แต่โครงการจบความเป็นเพื่อนพร้อมน้องพี่กันยังคงอยู่ นี่ต่างหากคือหัวใจสำคัญของคนทำงาน

5.3.2 การสร้างการมีส่วนร่วม

การทำงานต่าง ๆ ในพื้นที่ปฏิบัติการกองทุนนายแพทย์ธรรมา อ่อนชมจันทร์ คำนึงถึง “การมีส่วนร่วม” และการมีส่วนร่วมต้องร่วมตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบและร่วมรับผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดทาง เปิดโอกาส เปิดพื้นที่ให้สามารถเข้าร่วมบริหารจัดการโครงการต่าง ๆ ร่วมกัน นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมยังคงรักษาความสัมพันธ์ของคนทำงานในพื้นที่องค์กรทั้งในและนอกพื้นที่ ให้สามารถทำงานร่วมกันได้ เพื่อลดปัญหาความเป็นเจ้าของพื้นที่และเจ้าของงาน ดังนั้น คำที่มักจะถูกหยิบยกมาใช้ในการทำงาน คือ คำว่า WIN WIN (วินวิน) คือ ทุกคนเป็นเจ้าของงานร่วมกัน และสามารถได้รับผลประโยชน์จากงานร่วมกัน ไม่อยากให้งานจบลงที่ทำกิจกรรม มีการรายงานการเงินแล้วจบ แต่การมีส่วนร่วมสามารถผลักดันไปสู่การต่อยอดของงานที่จะสามารถกำหนดทิศทางในการพัฒนาร่วมกัน สามารถตอบโจทย์ความยั่งยืนของงานได้ มักจะมีคำว่า องค์กรส่วนใหญ่ทำกิจกรรมเพื่อกิจกรรม ดังนั้น เราต้องทำงานเพื่อยกระดับกิจกรรมให้มีผลสัมฤทธิ์ที่มากกว่าการทำกิจกรรมตามปกติ การที่จะทำให้งานกิจกรรมเล็กมีผลสัมฤทธิ์ที่มากกว่านั้น ต้องอาศัยการมีส่วนร่วม เชื่อว่าเมื่อทุกองค์กร ทุกหน่วยงาน คนในชุมชนเห็นประโยชน์

ของงานแล้ว ย่อมจะส่งผลต่อการพัฒนาต่อยอดร่วมกัน และทุกคนเป็นเจ้าของงานร่วมกัน ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน และในที่สุดผลประโยชน์สูงสุดจะอยู่กับชุมชน

5.3.3 การสร้างวัฒนธรรม “ของหน้าหมู”

ทางเหนือมีวัฒนธรรม “ของหน้าหมู” มานานแล้ว ซึ่งถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรม ของหน้าหมู คือ ของส่วนรวม ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน เช่น ป่าชุมชน ป่าช้า สวนสาธารณะ วัด หนองน้ำ แม่น้ำลำธาร ซึ่งทุกคนในชุมชนต้องให้ความสนใจช่วยกันทำนุบำรุง รักษา เพื่อให้เป็นของชุมชนต่อไป

จากแนวคิดของหน้าหมู เป็นแนวคิดที่สำคัญสามารถปรับนำมาใช้กับการทำงานในพื้นที่ เนื่องจากการขอความร่วมมือจากทุกภาคส่วนนั้นต้องให้ทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันก่อน ดังนั้น จึงต้องทำให้โครงการเป็นของหน้าหมูให้ได้ก่อน แล้วจึงนำไปสู่การมีส่วนร่วม ดังเช่น โครงการรักษ่ม่อนยา ได้ใช้กระบวนการทำให้ม่อนยาเป็นของหน้าหมู โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การรื้อฟื้นความทรงจำ เรื่องเล่าตำนานของม่อนยา ที่ว่า “ม่อนยาเคยเป็นสถานที่สำคัญของชุมชน และชุมชนได้พึ่งพาม่อนยาในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนมาเป็นระยะเวลายาวนานมาก” ม่อนยา จึงมีฐานะเป็นของหน้าหมูที่ทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแล อนุรักษ์ รักษา ร่วมกัน มิใช่เป็นหน้าที่ของใครคนใดคนหนึ่ง หรือเป็นหน้าที่ขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของทุกคนในชุมชนต้องช่วยเหลือกันและกัน จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

5.3.4 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีความสำคัญต่อการทำงานมาก เนื่องจากการทำงานในพื้นที่ไม่มีรูปแบบที่สำเร็จรูป การทำงานต้องมีการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนวิธีการ รูปแบบไปตามสถานการณ์ ปัญหา เจอนใจของพื้นที่ ซึ่งเป็นพลวัตที่ไม่เคยหยุดนิ่ง จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ตลอดเวลา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้มี 2 รูปแบบ ได้แก่

5.3.4.1 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายใน เป็นการแลกเปลี่ยนกันเองภายในเครือข่าย

5.3.4.2 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้นอกเครือข่าย ซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากภายนอกมีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติงานในพื้นที่ เนื่องจากสามารถนำเอาความรู้ที่ได้มาพัฒนา ปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานในพื้นที่ได้

การทำงานที่ผ่านของกองทุนนายแพทย์ธำรงฯ ได้เห็นความสำคัญในกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ดีในการช่วยกระตุ้นการทำงาน และการเรียนรู้สิ่งใหม่ ได้เห็นการทำงานของเครือข่ายอื่น ๆ สามารถที่จะพัฒนาคน พัฒนางานได้

5.3.5 การบริหารงานแบบโปร่งใส

การทำงานนอกจากจะมีส่วนร่วมแล้ว ยังต้องมีการเปิดใจ เปิดงบประมาณ เปิดการบริหารงาน ดังคำกล่าวที่ว่า “เงินทองเป็นของบาปใจ” ดังนั้น การดำเนินงานในพื้นที่มักจะมีปัญหาขัดแย้งในเรื่องของงบประมาณ และนำมาสู่ความแตกแยกอยู่เสมอ โจทย์สำคัญ คือ ทำอย่างไรไม่ให้เงินเป็นเรื่องสำคัญ แต่จะไม่พูดถึงเลยก็ไม่ได้ กล่าวคือ ต้องการเปิดให้เห็นระบบการจัดการ และระบบการบัญชีอย่างเป็นระบบ เปิดให้สามารถเข้ามาตรวจสอบได้ พร้อมทั้งเปิดให้มีการบริหารจัดการร่วมและใช้ “มติที่ประชุม” เป็นข้อยุติ ข้อพึงระวัง คือ การโยกเงินงบประมาณจะต้องตรงกับกิจกรรมที่วางไว้เป็นลำดับแรก แต่ถ้าหากมีมติที่ประชุมส่วนใหญ่ให้มีการแก้ไขต้องมีระบบการแก้ไขงบประมาณอย่างเป็นระบบ และมีเอกสารรับรองการปรับเปลี่ยน ซึ่งต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก และเป็น การป้องกันโดยใช้หลักฐานประกอบ ซึ่งวิธีการนี้ทางกองทุนได้ยึดมั่นและดำเนินการมาแบบต่อเนื่องทำให้ช่วยลดปัญหาความขัดแย้งลงได้

5.3.6 การประชุม

การประชุมถือเป็นหัวใจในการปฏิบัติงาน การประชุมต้องมีความต่อเนื่อง การประชุมเป็นการเปิดโอกาสให้เครือข่ายได้พบเจอกัน ได้พูดคุยกัน ได้แลกเปลี่ยนปัญหา และหาทางออกร่วมกัน ซึ่งการทำงานแบบมีส่วนร่วมจะขาดการประชุมไม่ได้ และการประชุมที่จะให้สอดคล้องกับวิถีชุมชนต้องไม่เป็นทางการ ส่วนใหญ่เน้นการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นมากกว่า การประชุมเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวควรมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ซึ่งถือว่าไม่มากหรือน้อยจนเกินไป

5.4 ค้นพบ

5.4.1 การจัดการชุมชน คนนอกไม่สามารถเข้าไปจัดการได้ ต้องให้คนในชุมชนจัดการเอง ซึ่งจะทำให้เกิดความเป็นเจ้าของร่วมกัน

5.4.2 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นหัวใจพัฒนาชุมชนทำให้เกิดความยั่งยืน

5.4.3 กลไกและเครือข่าย มีความสำคัญ มีอิทธิพลต่อการบริหารจัดการชุมชน และการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชน

5.4.4 กระบวนการคัดสรรคนทำงาน มีความสำคัญทำให้เกิดกลไกในการพัฒนาชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ทำให้เกิดความยั่งยืน

5.4.5 ความเชื่อ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม ยังส่งผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น

5.4.6 ความเชื่อเรื่องผี สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ของคนชุมชนเข้าด้วยกัน ผ่านการนับถือผีเดียวกัน “เครือญาติ”

5.4.7 การคิด ประดิษฐ์พิธีกรรมขึ้นมา เช่น การบวชป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำ การทอดผ้าป่าสมุนไพรรวมของชุมชนเกิดการกระตุ้นสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร

5.4.8 องค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรมีความสำคัญต่อการมีกินมีใช้อย่างยั่งยืน เป็นการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ไปพร้อม ๆ กัน

5.4.9 เวทีช่วงผลา เวทีเสวนา และการประชุมอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งคนทำงาน และชาวบ้านในชุมชนร่วมกัน

5.4.10 องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีส่วนทำให้งิจกรรมการอนุรักษ์ม่อนยามีความยั่งยืน และเกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องได้ และชุมชนได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน

5.4.11 โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระบบการดูแลสุขภาพในชุมชนกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมุนไพรม่อนยาในการดูแลสุขภาพประชาชนในตำบลโรงช้างได้

5.4.12 โรงเรียนสามารถส่งเสริมทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในระบบและนอกระบบ โดยให้คุณค่าขององค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

5.4.13 เงื่อนไขที่จะทำให้การจัดการสมุนไพรม่อนยาให้เกิดความยั่งยืนได้ มีดังนี้

1. ความเป็นชุมชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พึ่งพาอาศัยกันและกัน
2. ได้รับผลประโยชน์จากม่อนยาร่วมกัน
3. จิตสำนึกรักในการอนุรักษ์ รักษา ม่อนยา

5.5 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง ม่อนยา: การจัดการพัฒนาสมุนไพรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย ครั้งนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะที่จะนำไปสู่การพัฒนางานวิจัยหรือต่อยอดงานวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับการจัดการพัฒนาสมุนไพรร่วมกันอย่างยั่งยืน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อองค์กรเอกชนและรัฐชุมชนในพื้นที่ และผู้ที่สนใจศึกษาในเรื่องดังกล่าว สามารถนำไปพัฒนา ปรับปรุง และเป็นแนวทางในการศึกษาได้ดังนี้

5.5.1 ข้อเสนอและต่อองค์กรเอกชนและรัฐ

5.5.1.1 ควรมีนโยบายสาธารณะ ที่เกิดจากข้อเสนอแนะของชุมชนในการจัดการสมุนไพรในป่าของชุมชน สอดคล้องกับวิถีชีวิต จารีต ประเพณี ความเชื่อ ของท้องถิ่นนั้น ๆ

5.5.1.2 ควรมีการกำหนดบทบาทขององค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ให้มีบทบาทหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม

5.5.1.3 องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ หรือจัดทำโครงการที่ต่อเนื่องเพื่อบรรจุเข้าไปในแผนพัฒนา 3 ปี หรือ 5 ปี และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

5.5.1.4 ควรมีการใช้กระบวนการอนุรักษ์เป็นหลักสูตรการศึกษาสำหรับท้องถิ่น เพื่อเป็นการสืบทอดแนวความคิด ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากฐานสู่ฐานให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการ

5.5.2 ข้อเสนอแนะกับพื้นที่

5.5.2.1 เปิดม่อนยาให้เป็นพื้นที่หน้าหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนทุกคน ทุกองค์กรทั้งในและนอกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการม่อนยา พร้อมทั้งเปิดให้ม่อนยาเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ เป็นแหล่งที่ชุมชนได้เข้ามาพึ่งพาอาศัยเพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพเบื้องต้น และเป็นที่ทำมาหากินของคนในชุมชน ม่อนยา คือ ห้องสมุดธรรมชาติ เป็นร้านยาของชุมชน เป็นตลาดของชุมชน

5.5.2.2 เปิดโอกาสให้กลุ่มคนกลุ่มน้อยที่ด้อยโอกาส เช่น ผู้หญิง เด็ก ผู้สูงอายุ และกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน อาทิเช่น กลุ่มหมอพื้นบ้าน กลุ่มคนหาของป่า กลุ่มผู้นำ กลุ่มองค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชน องค์กรบริหาร เข้ามามีส่วนในการกำหนดนโยบายสาธารณะในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ภูมิวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิตตามท้องถิ่นนั้น

5.5.2.3 การสื่อสารสาธารณะ มีความสำคัญมากในโลกปัจจุบันนี้ การที่เราจะขยายผลให้เกิดเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งส่งผลกระทบต่อทางสังคมนั้น การสื่อสารมีความสำคัญมากในการผลักดันแนวความคิดให้ถูกขยายผลในเชิงกว้าง หวังผลว่าจะเป็นต้นแบบในด้านการจัดการทรัพยากรในรูปแบบใหม่ขึ้นตามความเหมาะสมกับบริบทพื้นที่นั้น ๆ

5.5.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ประเด็นที่ควรจะได้รับการศึกษาต่อ คือ กระบวนการผลักดันการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะประเด็นการจัดการสมุนไพรในป่าชุมชนในท้องถิ่น ให้เป็นนโยบายสาธารณะเพื่อที่ชุมชนจะได้มีสิทธิในการจัดการแหล่งทรัพยากรของตนเอง ซึ่งได้มีมติจากสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 18 ธันวาคม 2552 มติข้อ 1.2 การเข้าถึงยาถ่วงหน้าของประชากรไทย ยุทธศาสตร์ที่ 4 ข้อ 4.1

(ส่งเสริมให้มีการผลิตยาจำเป็น วัตถุดิบทางยาและสมุนไพร) ซึ่งนโยบายชาติได้เปิดกรอบไว้ แต่ในขณะเดียวกันชุมชนต้องทำนโยบายสาธารณะของท้องถิ่นขึ้นเพื่อให้สอดคล้อง โดยเสนอสิทธิ ในการกำหนดบทบาทของตนเอง พร้อมทั้งเป็นการจัดการทรัพยากรของตนเอง เพื่อเป็นการพึ่งพา ตนเองเบื้องต้น หากไม่มีการเตรียมฐานทรัพยากรไว้ เมื่อนโยบายสนับสนุนการแปรรูปยาสมุนไพร ให้เปิดกว้าง ย่อมส่งผลกระทบต่อจำนวนของสมุนไพร และอาจจะเกิดปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบ ในการแปรรูปสมุนไพรในอนาคตข้างหน้า และการพึ่งพาตนเองทางด้านการแพทย์ เศรษฐกิจ สังคม จะเลือนหายไป

รายการอ้างอิง

รายการอ้างอิง

- กฤษฎา บุญชัย. (2540). พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชามานุษยวิทยา กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เกียรติศักดิ์ เรือนทองดี. (2536). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนา: ศึกษาเฉพาะกรณี ตำบลสหกรณ์นิคม อำเภอดงพิกุล จังหวัดกาญจนบุรี (หน้า 12). วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. (2554, กุมภาพันธ์). องค์ประกอบวัฒนธรรม. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2554, จาก <http://www.huso.buu.ac.th>
- คุณ เกรือวรรณ. (2551). การสังเคราะห์องค์ความรู้หมอพื้นบ้านในมิติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- จริญญา วงศ์พรหม. (2536). การบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสหกรณ์ร้านค้า รวมบทความและข้อเขียนในวาระครบรอบ 60 ปี ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- จินตนา สุจางนันท์. (2549). การศึกษาและการพัฒนาชุมชน (หน้า 44). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ. (2534). วิวัฒนาการของการบุกรุกที่ดินทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์. อ้างใน ชศ สัตตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2536). แลได้สี่ทศวรรษ: ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมือง (ในช่วงเวลา 2490 – 2536) (หน้า 111). กรุงเทพฯ: The Thailand Development Research Institute.

- ชนัญ วงศ์วิภาค. (2532). **ลาวครั้ง: การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรม** (หน้า 10). กรุงเทพฯ: ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร อ้างถึงใน สุรินทร์ ทำเพียร. (2552). **วัฒนธรรมการปลูกยาสูบพื้นเมืองล้านนา** (หน้า 35). วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, เชียงราย.
- ซัชพล ทรงสุนทรวงศ์. (2546). **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม** (หน้า 26 - 28). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาญพงษ์ ฤกษ์จิตร. (2542). **สมุนไพรกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทของอำเภอเมืองจังหวัดพะเยา. การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิทยาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.**
- ชูศักดิ์ วิทยากัก. (2536). **การศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมภาคเหนือ: บทความเสนอในงานสัมมนาทางวิชาการองค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่.**
ณ โรงแรมเชียงใหม่ฮิลล์ จังหวัดเชียงใหม่. 12-13 พฤษภาคม 2536, เชียงใหม่.
- ชูศักดิ์ วิทยากัก. (2538). **หมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร: กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมภาคเหนือ. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฬาร. (2543). **วาทกรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: วิทยา.**
- ไชยา อุชนะภัย. (2537). **การจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน: กรณีศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขา ในภาคเหนือของประเทศไทย.**
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- คารณี อ่อนชมจันทร์ พาณี ศิริสะอาด. (2546). **คู่มือหลักเกณฑ์วิทยาและหลักเกณฑ์กรรมของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค. เขตเชียงราย – พะเยา - ฝาง.**

คารณี อ่อนชมจันทร์. (2554). โจทย์การวิจัยภูมิปัญญาไท สุขภาพวิถีไท : ประมวลข้อเสนอ
ประเด็นเพื่อการพัฒนาโจทย์วิจัยเชิงระบบสถาบันสุขภาพวิถีไท. กรุงเทพฯ:
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข สถาบันสุขภาพวิถีไทย.

ไทยเอ็นจีโอ. (2548, ธันวาคม). ชาวเขาทำลายป่า. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2554,
จาก http://www.thaingo.org/HeadnewsKan/forest_dest.htm

ชนพรรณ ธานี. (2540). การศึกษาชุมชน. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

นรชาติ วงศ์วันดี. (2554). ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้
อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นรินทร์ ประทวนชัย. (2543). การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนพื้นที่สูง บ้านโป่งผา
อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม: บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
เชียงใหม่.

บรรศักดิ์ อูวรรณโณ และฉวีลวดี บุรีกุล. (2548). ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประชา อินทร์แก้ว. (2542). ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: เวิร์คเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2539). ภูมิปัญญาในเวศวิทยาชนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยง
ในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

พาณี ศิริสะอาด. (2549). ศักยภาพของการผลิตและการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืนในชุมชนล้านนา.
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเภสัชศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
เชียงใหม่.

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. (2532). มิติทางวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพรในชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณี
หมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข. มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.

มนัส สุวรรณ. (2532). นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์. อ้างถึงใน
สุรินทร์ ทำเพียร. (2552). วัฒนธรรมการปลูกยาสูบพื้นเมืองล้านนา (หน้า 35).

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง,
เชียงราย.

ยศ สันตสมบัติ ทรงวิทย์ เชื่อมสกุล ทวิช จตุรพฤกษ์ อุไรวรรณ แสงศรี และเสถียร นันทะ. (2547).

นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.

ยศ สันตสมบัติ และอัมมาร สยามวาลา. (2541). นิเวศน์วิกฤตความรู้กับวาทะ. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

รัชณี ไชยคำวัง. (2541). บทบาทของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน กรณีศึกษา
บ้านสบยาว เกอเมือง จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ
มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่

ไลอ้อน มาลา. (2543). การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของอำเภอ
กมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. กรุงเทพฯ: ส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันวัฒนธรรมศึกษา.

วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2540). ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพ. กรุงเทพฯ: กรีนเนท

สมพร พวงประทุม. (2543). การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพรเพื่อความหลากหลายทาง
ชีวภาพของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ กรณีศึกษาชุมชนบ้านทุ่งยาว
ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์
กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

สมลักษณ์ ไชยเสริฐ. (2549). พ.ต.อ. หญิง: การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน
ในคณะกรรมการตรวจสอบและติดตามการบริหารงานตำรวจสถานีตำรวจนครบาล
(หน้า 152 – 159). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536). สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. อ้างถึงใน ธนพรรณ ธานี. (2540). การศึกษาชุมชน.ภาควิชาพัฒนาสังคม. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2534). วนเกษตร (หน้า 37 – 38). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2550). การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า (หน้า 40 – 42). กรุงเทพฯ: ทวีวัฒนาการพิมพ์.
- สมาคมระหว่างประเทศเพื่อการมีส่วนร่วมของสาธารณะ. (2546, ธันวาคม). ระดับการมีส่วนร่วม. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2554, จาก <http://www.iap2.org>.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี. (2550). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ.2550-2554 . กรุงเทพฯ: สุทรไพศาล.
- สุชีพ วรรณสุด. (2554, ตุลาคม). วัฒนธรรมศาสตร์ วัฒนธรรมพันทางพันหลังสมัยใหม่. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2554, จาก <http://sucheepost.blogspot.com/>.
- สุเทพ สุนทรเกษม. (2550). วัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อม. รวบรวมความคิดเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และวิธีการศึกษานิวทิวทาสสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์สิ่งแวดล้อม (ภาคพิเศษ). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- สุรินทร์ ทำเพียร. (2552). วัฒนธรรมการปลูกยาสูบพื้นเมืองล้านนา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, เชียงราย.
- เสถียร ฉันทะ. (2541ก). ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาพยาบาลและการจัดการทรัพยากรชีวภาพของไทลื้อ. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 ป่าฝนร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อคิน รพีพัฒน์. (2547). การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยคุณภาพ คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่องานพัฒนา (พิมพ์ครั้งที่ 4). ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อโณทัย ศิริบรรจงกราน. (2543). ป่าชุมชนในยุคของเยาวชนปัจจุบัน: กรณีเปรียบเทียบ ในสองชุมชนต่างวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

อภิชัย พันธเสน. (2539). พัฒนาชนบทไทย: สมุทัยและมรรค. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.

อังคณา มหายสนันท์. (2542). ความหลากหลายทางพืชอาหาร และการใช้ประโยชน์ของชาวลัวะ ในจังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) สาขาวิชาส่งเสริม การเกษตร. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์ และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการ ทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อารมณ ชมขวัญ. (2542). การจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับ สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

เอกชัย เครืออินตะ. (2540). วัฒนธรรมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขา เผ่ากระเหรี่ยง. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.

Antonio, A. (1971). **Selections from the PRISON NOTEBOOKS**. New York: International Publishers.

Bernard C. (1982). **Contemporary Art**. Australia: Australia Library.

- Cohen , J. M. & Uphoff, N. T. (1980). **Rural Development Participation: Concept and Measures for Project Design Implementation and Evaluation.** Rural Development Committee Center for International Studies, Cornell University.
- Koufman, H. F. (1949). **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities.** Kentucky: Agricultural Experiment Station Bulletins.
- Michel, F. (1980). **Power/Knowledge Selected Interviews and Other Wittings.** New York: Pantheon Books.
- Poplin, D. E. (1979). **Communities: A survey of theories and method of Research.** New York: Macmillan.
- Turton, A. (1984). **History and Peasant Consciousness in South East Asia (Senri Ethnographical Studies).** Suita, Osaka, Japan: National Museum of Ethnology.
- United Nation. (1981). Department of Internation Economic and Social Affair. Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and Nation Development. **Report of The Meeting for The Adhoc Group of Expert.** New York: United Nation.
- Williams, R. (1980). **Problems in materialism and culture.** New York: Verso.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ประเด็นการสัมภาษณ์

1. ประเด็นการระดมความคิดจากกระบวนการกลุ่ม Focus group สันทนากลุ่มเพื่อค้นหาปัญหาและสถานการณ์ด้านทรัพยากรและปัญหาด้านสุขภาพ และแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยมีแนวคำถามดังนี้

- 1.1 ม่อนยาคืออะไร
- 1.2 ม่อนยาในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร
- 1.3 อะไรคือสาเหตุของการหมดไปของสมุนไพรในม่อนยา
- 1.4 ชุมชนมีการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนอย่างไร และใช้สมุนไพรจากแหล่งไหน
- 1.5 แล้วมีวิธีการจัดการอย่างไร และจะทำอะไร เพื่อให้ม่อนยากลับมามีความอุดมสมบูรณ์

เหมือนเดิม

2. ประเด็นการระดมความคิดจากกระบวนการกลุ่ม Focus group สันทนากลุ่มเพื่อทราบถึงกระบวนการจัดการสมุนไพรของชุมชน

- 2.1 ทำไมถึงคิดว่าต้องจัดการม่อนยา เพราะอะไร
- 2.2 คิดว่าควรจะมีกระบวนการ และวิธีการอะไรบ้างในการจัดการม่อนยา

3. ประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มหมอเมือง เพื่อจะได้องค์ความรู้ในการจัดการสมุนไพร

- 3.1 หมอเมืองมีวิธีการเก็บสมุนไพรอย่างไรที่จะทำให้มีสมุนไพรใช้ตลอด
- 3.2 หมอเมืองอยากเห็นม่อนยาเป็นอย่างไร
- 3.3 หมอเมืองดูแลสุขภาพคนในชุมชนอย่างไร

ภาคผนวก ข

บุคคลอ้างอิง

ภาพที่ ข1 นายสุรชาติ รักษ์มณุษย์

พ่อสุรชาติ รักษ์มณุษย์ ผู้เล่าขานตำนาน “ม่อนสามขา หมาผาสามเสา ควายเต่านอนหนอง” พ่อชาติเคยกล่าวเสมอว่า ม่อนยา คือ สมบัติอันล้ำค่าของคนตำบลโรงช้างถ้าไม่มีการอนุรักษ์รักษา ลูกหลานในวันข้างหน้าคงไม่รู้ถึงคุณค่า ตำนาน เรื่องราว ความเชื่อต่าง ๆ ก็คงจะสูญหายไปพร้อมกับคนเฒ่าคนแก่ “คนเฒ่าตายไป สะอื้นบ่สืบต่อ ตำนานเล่าขานถึงม่อนยาก็จะหายไปเลย” คำพูดของพ่อชาติที่มักจะฝากไว้เสมอเมื่อมีเวทีการพูดคุยกันในชุมชน

(ขอขอบคุณความเพียรของผู้ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลง การจากไปของพ่อชาติ ทำให้คนรุ่นหลังได้คิด ได้เห็นความสำคัญของม่อนยา)

ภาพที่ ข2 นายสำราญ มาฟู

พ่อหมอสำราญ มาฟู ความภูมิใจของชาวตำบลโรงช้าง หมอสำราญมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาดูแลสุขภาพ และมีความชำนาญด้านการรักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต โดวิธีการย่ำขาง นวด ตอกเส้น และการใช้ยาสมุนไพร พ่อสำราญพูดเสมอว่า “พระวัดบ้านตัวเองบิ๊หว่ไปบิ๊หว่พระวัดบ้านอื่น” ชาวบ้านไม่เห็นคุณค่าของใกล้ตัว ไม่สนใจ หรือนำมาใช้ได้แต่ไปพึ่งหมอแผนปัจจุบันอย่างเดียว ทุกวันนี้คนในโรงช้างส่วนน้อยที่รู้จัก “ม่อนยา” จะรู้เฉพาะในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่เท่านั้น เยาวชนคนรุ่นหลังไม่มีใครรู้จัก ทำให้ม่อนยาถูกบงกชทำลาย ภูมิปัญญา ความเชื่อต่าง ๆ ก็สูญหายตามไป

ภาพที่ ข3 นายรัฐวุฒิ ชัยลังกา

นายรัฐวุฒิ ชัยลังกา อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 และคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา เป็นผู้ที่สนใจในประวัติศาสตร์ตำบลโรงช้าง เป็นผู้รวบรวมจดบันทึกประวัติศาสตร์ทำให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสได้เรียนรู้

ตำนานของ “ม่อนสามขา หม่าผาสามเส้า ควายเผ่นนอนหนอง” ได้ถูกเล่าขานขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ชุมชนตื่นตัว รับรู้ และเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ม่อนยา โดยมีนายรัฐวุฒิ ชัยลังกา ที่กำลังหลักในเล่าขานตำนานม่อนยาให้สังคมได้รับรู้

ภาพที่ ข4 นายเพียร ดีพาส

หมอเพียร ดีพาส หมออนามัยนอกกรอบ มีแนวคิดอยากเห็นชุมชนพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพ หมอเพียรเคยกล่าวอยู่เสมอว่า “การมีส่วนร่วม” คือ หัวใจของการทำงาน เพราะจะทำให้เกิดความยั่งยืน และจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

ม่อนยา จะยั่งยืนอยู่ได้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน มีการส่งเสริมให้มีการนำเอาสมุนไพรไปใช้ในชุมชนในการดูแลสุขภาพ เพื่อลดปัญหาการใช้ยาแผนปัจจุบันเกิดความจำเป็น โดยเฉพาะในกลุ่มปวดเมื่อย พร้อมทั้งต้องมีการจัดการสมุนไพรให้มีใช้อย่างยั่งยืนด้วย

ภาพที่ ข5 นายณัฐพงษ์ คำกิริระ

นายณัฐพงษ์ คำกิริระ อดีตนายก อบต.โรงช้าง และอดีตประธานเครือข่ายรักษาม่อนยาป่าแค นายขกผู้มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนา ได้กล่าวเสมอว่า ม่อนยา เป็นที่รู้จักของคนข้างนอกแต่คนในชุมชนกับมองไม่เห็นค่า ต้องดึงเอาทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมรับรู้และเข้ามาร่วมในการดูแลอนุรักษ์รักษา เพื่อคนรุ่นหลัง โดยเฉพาะเยาวชนต้องเข้ามาเรียนรู้ เพื่อสืบทอด

ภาพที่ ข6 นายยนต์ ปัญญางาม และนายรวิวัฒน์ พรหมเผ่า

นายยนต์ ปัญญางาม ผอ.โรงเรียนโรงช้างวิทยา และ นายรวิวัฒน์ พรหมเผ่า ผอ.โรงเรียนบ้านโป่งสองประสานแกนนำของสถานการศึกษา ที่เห็นความสำคัญของม่อนยา และสนับสนุนให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่น โดยใช้ม่อนยา เป็นห้องเรียนธรรมชาติ และมีผู้รู้ ปราชญ์ หมอเมือง เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้

ภาพที่ ข7 กลุ่มเยาวชน

กลุ่มเยาวชน ได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ ผู้ใหญ่ให้โอกาส เด็ก ละอ่อน ได้เรียนรู้ และเป็นโอกาสที่จะแสดงให้เห็นว่าละอ่อนก็ทำได้เหมือนกันถ้าผู้ใหญ่ให้โอกาส

“ม่อนยา” คืออะไรไม่รู้ เพราะ ไม่เคยได้รับรู้ ว่ามีความสำคัญ มีตำนาน มีเรื่องเล่า ที่น่าภูมิใจ แต่พอเมื่อได้เข้ามารับรู้แล้วอยากจะเรียนกับหมอพื้นบ้านและช่วยดูแลอนุรักษ์ รักษา ม่อนยา

ภาพที่ ข8 นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ

นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ นายการบริหารส่วนตำบลโรงช้าง ประธานเครือข่ายรักษาม่อนยา
คนปัจจุบัน ภารกิจที่สำคัญ คือการสืบสานงานจากประธานเครือข่ายคนเดิม เพื่อให้เป็นยาเป็นที่รู้จัก
ของคนทั่วไป และเป็นต้นแบบของการจัดการสมุนไพรอย่างยั่งยืนให้ได้

ทำเนียบหมอฟันเมือง ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

สมาชิกหมอเมืองตำบลโรงช้าง มีจำนวนทั้งหมด 20 คน แบ่งประเภทหมอได้ 6 ประเภท
ดังนี้ หมอสมุนไพร หมอพิธีกรรม หมอยาชาว หมอนวด หมอเป่า หมอดำยา

นายสุรชาติ รักมนุษย์

เกิดวันที่ 18 เดือนธันวาคม พ.ศ.2473 อายุ 77 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 1 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

หมอสมุนไพรและบำบัดพิธีกรรมบำบัด (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว)

นายสำราญ มาฟู

เกิดวันที่ 27 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2493 อายุ 57 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 65 หมู่ที่ 4 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

หมอหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านและหมอยาชาว

นางผัด ป้องกัน

เกิดวันที่ 3 เดือนสิงหาคม พ.ศ.2494 อายุ 56 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 77 หมู่ที่ 2 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

หมอหมอนวดพื้นบ้าน

นางตุ่ม ลาดูม

เกิดวันที่ 5 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2486 อายุ 64 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 8 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

หมอเป่า

นายคำ ตีบมา

เกิดวันที่ 7 เดือนเมษายน พ.ศ.2486 อายุ 64 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 143 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

หมอสมุนไพรพื้นบ้าน (ยาต้ม)

นายตีบ กาวีชา

เกิดวันที่ 5 เดือนตุลาคม พ.ศ.2481 อายุ 69 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 121 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายสุรศักดิ์ พิระไพร

เกิดวันที่ 15 เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2497 อายุ 53 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 147 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายกว้น หมั่นไร่

เกิดวันที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2477 อายุ 75 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอสมนไพร

นายกว้น แสนสลา

เกิดวันที่ 5 เดือนมีนาคม พ.ศ.2477 อายุ 73 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 9 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายเป็ง ยามี

เกิดวันที่ 7 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2477 อายุ 73 ปี

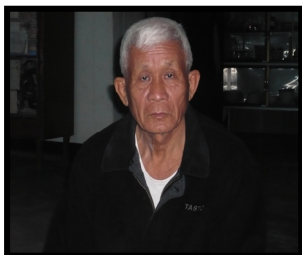
อยู่บ้านเลขที่ 75 หมู่ที่ 12 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอนวด และหมอเป่า

นางเจี๊ว ชัยชมพู่

เกิดวันที่ 1 เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2497 อายุ 53 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอนวดและ หมอดำแย

นายเสาร์คำ อ้อยหวาน

เกิดวันที่ 6 เดือนมีนาคม พ.ศ.2484 อายุ 66 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 145 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอสมนไพร

นายสิงห์ สุขเกิน

เกิดวันที่ 15 เดือนธันวาคม พ.ศ.2484 อายุ 66 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 129 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอสมนไพร

นายจันท์ พิระไพร

เกิดวันที่ 3 เดือนมีนาคม พ.ศ.2494 อายุ 57 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอสมนไพร

นายสุข กาวีชา

เกิดวันที่ 11 เดือนตุลาคม พ.ศ.2487 อายุ 64 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 51 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอสมนไพร

นายแอ มาฟู

เกิดวันที่ 6 เดือนเมษายน พ.ศ.2470 อายุ 80 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 5 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายบุญเลิศ ศรีวงศ์

เกิดวันที่ 8 เดือนมกราคม พ.ศ.248 อายุ 66 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 19 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายโตน สุขเกิน

เกิดวันที่ 17 เดือนตุลาคม พ.ศ.2482 อายุ 68 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอเป่า

นายอินทร์ อนุรักษ์คณา

เกิดวันที่ 3 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2474 อายุ 76 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 166 หมู่ที่ 7 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอยาสมุนไพร

นายตา วงค์เครือใจ

เกิดวันที่ 3 เดือนเมษายน พ.ศ.2488 อายุ 63 ปี

อยู่บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 6 ตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
หมอยาสมุนไพร

รายชื่อผู้กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 9 กลุ่ม โดยมีตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งหมด 33 คน
ในตำบลโรงช้าง อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย

1) ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ได้แก่

- นายบุญ	เตจ๊ะ	51 ม.5 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายสม	มาฟู	29 ม.4 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายจำรัส	ยามี่	26 ม.1 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายมอย	ปัญญางาม	49 ม.4 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายท้วน	หมั่นไร่	9 ม.6 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

2) ตัวแทนกลุ่มหมอมือเมือง

- นางผัด	ป๋องกัน	77 ม. 2 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายเกียรติ	สมควร	91 ม.2 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นางตุ่น	ลาวตุม	66 ม.8 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นางถนอม	มีแก้ว	13 ม.5 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายสุรศักดิ์	พีระไพร	147 ม.7 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

3) ตัวแทนกลุ่มผู้นำชุมชน

- นายณัฐพงษ์	คำภีระ	อดีตนายกอดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบล โรงช้าง
- นายวิบูลย์	มาฟู	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5
- นัฏฐติ	ชัยลังกา	อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7
- นายสำราญ	มาฟู	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 และประธานหมอมือเมืองตำบล โรงช้าง
- นายจำเริญศักดิ์	กาวิชา	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6

4) ตัวแทนกลุ่มเยาวชน

- นายวีระยุทธ	คาร์มี	77 ม.7 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายสยาม	โกคาร์ตัน	26 ม.5 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายสุวิทย์	ไชยสาร	42 ม.6 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

- นางสาวธนิศา แสนสลา 97 ม.7 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นางสาวจรรวณ บุญประสาน 30 ม.7 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

5) ตัวแทนชาวบ้านทั่วไป

- นายคำ เชียงโส 404 ม.1 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นางเพ็ญ ไวยการ 72 ม.2 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายประกอบ มีแก้ว 13 ม.5 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายจันทร์ ดันเจียว 105 ม.2 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นางจันทร์เป็ง คำกัระ 400 ม.12 ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

6) ตัวแทนกลุ่มข้าราชการครู

- นายวินัย แก้วทอง โรงเรียนบ้านโป่ง ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายชนด์ ปัญญาแกม โรงเรียนโรงช้างวิทยา ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย

7) ตัวแทนกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

- นายเพียร ดีพาส หัวหน้าสถานีอนามัยหล้าร้อง ต.ป่าแงะ อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
- นายฉันทศ เสารังยี เจ้าหน้าที่สาธารณสุขโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพชุมชนตำบลโรงช้าง

8) ตัวแทนกลุ่มเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล

- นายมานพ ยามี สำนักงานเกษตรอำเภอป่าแดด จ.เชียงราย

9) ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล

- นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง
- นางโยษิตา ไพรเวทย์ เจ้าหน้าที่บริหารส่วนตำบลโรงช้าง
- นางหนึ่งฤทัย มาฟู เจ้าหน้าที่บริหารส่วนตำบลโรงช้าง

ภาคผนวก ก

รายชื่อคณะกรรมการเครือข่ายรักษาม่อนยา

ประกาศองค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาศักยภาพม่อนยาป่าแดด

เพื่อให้การปฏิบัติงานตามบันทึกข้อตกลง (MOU) การส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ ระหว่าง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) กับ องค์การบริหารส่วนตำบลโรงช้าง โดยการส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชนและสนับสนุน การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย จึงขอแต่งตั้ง คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาศักยภาพม่อนยาป่าแดด ดังต่อไปนี้

1. คณะอนุกรรมการฝ่ายวางแผนและวิชาการ

1.1 นายณิษฐภูมิ คำเมืองเหนือ	นายก อบต.โรงช้าง	ประธานกรรมการ
1.2 นายมานพ ยามี	เกษตรอำเภอป่าแดด	กรรมการ
1.3 นายวัชร ฉลองแดน	พัฒนาการอำเภอป่าแดด	กรรมการ
1.4 นายวินัย แก้วทอง	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโป่ง	กรรมการ
1.5 นายสมคิด แสงดาว	หัวหน้าสอ.โรงช้าง	กรรมการ
1.6 นายสม สุยะ	ประธานสภา อบต.โรงช้าง	กรรมการ
1.7 นายหมื่น พญาราช	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุต.โรงช้าง	กรรมการ

1.8 นายสม มาฟู	ผู้สูงอายุ	กรรมการ
1.9 นายมอย ปัญญาแกม	ผู้สูงอายุ	กรรมการ
1.10 นายณัฐวุฒิ ชัยลังกา	ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่	กรรมการ
1.11 นายวิบูลย์ มาฟู	หมอเมืองตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.12 นายเกียรติ สมควร	หมอเมืองตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.13 นางธิดา แดงอร่าม	หมอเมืองตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.14 นางดอกรัก เนื่องพีช	หมอเมืองตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.15 นางสาวพิชญา เตจ๊ะ	ครู ศรช.ต.โรงช้าง	กรรมการ
1.16 นายณัฐกรณ์ นักร้อง	เยาวชนตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.17 เด็กหญิงรัชดาพร ธิปัญญา	เยาวชนตำบลโรงช้าง	กรรมการ
1.18 นายฐาน ทองสุข	ผู้ประสานงานเด็กและเยาวชน	กรรมการ
1.19 นางวชิราภรณ์ นนทรี	ปลัด อบต.โรงช้าง	กรรมการ/เลขานุการ
1.20 นางพรศิริ ไพรเวทย์	เจ้าพนักงานธุรการ	กรรมการ/ผ.เลขานุการ

หน้าที่ วางแผนการดำเนินงาน แผนปฏิบัติงาน ให้คำปรึกษา แนะนำ แผนงานวิชาการ ตามโครงการพัฒนาศักยภาพม่อนยาป่าแดง

2. คณะอนุกรรมการฝ่ายธุรการ

2.1 นายประเสริฐ ชัยวรรณ	สมาชิกสภา อบต.โรงช้าง	ประธานกรรมการ
2.2 นายอินคำ สารนา	สมาชิกสภา อบต.โรงช้าง	กรรมการ
2.3 นายบุญส่ง อินบาล	อสม.	กรรมการ
2.4 นางพรศิริ ไพรเวทย์	เจ้าพนักงานธุรการ	กรรมการ/เลขานุการ

หน้าที่ รับผิดชอบงานด้านเอกสารหนังสือรับ – ส่ง จัดเตรียมเอกสารบันทึกรายงานการประชุม ประสานงานธุรการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนปฏิบัติหน้าที่คณะกรรมการฯ มอบหมาย

3. คณะอนุกรรมการฝ่ายการเงินและบัญชี

3.1 นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ	นายก อบต.โรงช้าง	ประธานกรรมการ
3.2 นายดวงเดช แสนสลา	ผอ.บ.ม.7	กรรมการ
3.3 นายสนอง สุขเกิน	อสม.	กรรมการ
3.4 นายจรัส ยามิ	รองนายก อบต.โรงช้าง	กรรมการ
3.5 นางหนึ่งฤทัย มาฟู	ผู้ช่วย จนท.จัดเก็บรายได้	กรรมการ/เลขานุการ

หน้าที่ บันทึกบัญชีให้เป็นไปตามระเบียบ จัดทำรายงานการรับเงิน-จ่ายเงิน เงินคงเหลือ ประจำเดือน / ไตรมาส ให้คณะกรรมการทราบ ตลอดจนปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการฯ มอบหมาย

4. คณะอนุกรรมการฝ่ายสถานที่

4.1 นายจรัส จตุรภัทรกุล	กำนันตำบลโรงช้าง	ประธานกรรมการ
4.2 ค.ต.วีระพงษ์ อินปา	หัวหน้าหน่วยบริการประชาชน	กรรมการ
4.3 นายสมบุญ นันตา	อสม.	กรรมการ
4.4 นายสุทัส ปัญญาชะ	ประธานอปพร.	กรรมการ
4.4 นางบัวเหลือง มาฟู	ประธานกลุ่มพัฒนาสตรี	กรรมการ
4.5 นางบัวผัน สอนใจ	กลุ่มพัฒนาสตรี	กรรมการ
4.6 นายดวงเดช แสนสลา	ผอ.บ.ม.7	กรรมการ/เลขานุการ
4.7 นายจำเริญศักดิ์ กาวีชา	ผอ.บ.ม.6	กรรมการ/ผ.เลขานุการ

หน้าที่ ประสานงานจัดกิจกรรม การจัดสถานที่ การบริการต้อนรับ งานปฐกฐน ตลอดจนปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการฯ มอบหมาย

5. คณะอนุกรรมการฝ่ายติดตามประเมินผลการดำเนินงานโครงการ

5.1 นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ	นายก อบต.โรงช้าง	ประธานกรรมการ
5.2 นายมานพ ยามิ	เกษตรอำเภอป่าแดด	กรรมการ
5.3 นายวินัย แก้วทอง	ผอ.ร.ร.บ้านโป่ง	กรรมการ
5.4 นายชนต์ ปัญญางาม	ผอ.ร.ร.โรงช้างวิทยา	กรรมการ
5.5 นายณัฐวุฒิ ชัยลังกา	ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่	กรรมการ
5.6 นายวิบูลย์ มาฟู	หมอเมืองตำบลโรงช้าง	กรรมการ
5.7 นางสาวพิชญา เตจ๊ะ	ครู สรช.ต.โรงช้าง	กรรมการ/เลขานุการ

5.8 นายฐาน ทองสุข

ผู้ประสานงานเด็กและเยาวชน กรรมการ/พช.เลขานุการ

หน้าที่ ตรวจสอบ ประเมินผล สรุปผล ติดตามการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาศักยภาพม่อนยาป่าแดด ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ตลอดจนปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการฯ มอบหมาย

ให้คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ หากเกิดปัญหาอุปสรรคใดๆ ให้รายงานต่อประธานเครือข่ายรักษาม่อนยาป่าแดดทราบ

สั่ง ณ วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2553

ณิษฐมิ คำเมืองเหนือ

(นายณิษฐมิ คำเมืองเหนือ)

ประธานเครือข่ายรักษาม่อนยาป่าแดด

ประวัติผู้เขียน

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวพยอม คีน้อย
วัน เดือน ปีเกิด	8 มิถุนายน 2516
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 67 หมู่ 1 ตำบลเมืองราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต พัฒนาชุมชน สถาบันราชภัฏเชียงราย
ประวัติการทำงาน	
2550 - ปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่กองทุนนายแพทย์ธำรา อ่อนชมจันทร์ (ในมูลนิธิแพทย์ชนบท)
2545 - 2549	เจ้าหน้าที่โครงการศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพร อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ฝ่ายได้แผนงานของกรมการแพทย์แผนไทย
2542 – 2544	หมอนวดแพทย์ไทยในฝ่ายการแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
2541 - 2542	ผู้ช่วยเหลือคนไข้ใน โรงพยาบาลพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย